

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Νεώτερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία (ΣΕΙ)»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Η είσοδος της Ελλάδας στην ΕΟΚ:
Θέσεις και αντιπαραθέσεις στο δημόσιο διάλογο**

Παναγιώτα Τσατσάνη ΑΜ: 519640

Επιβλέπων Καθηγητής: Εμμανουήλ Κούμας

Πάτρα, Ιούλιος 2024

© Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, 2017

Η παρούσα Εργασία καθώς και τα αποτελέσματα αυτής, αποτελούν συνιδιοκτησία του ΕΑΠ και του φοιτητή, ο καθένας από τους οποίους έχει το δικαίωμα ανεξάρτητης χρήσης, αναπαραγωγής και αναδιανομής τους (στο σύνολο ή τμηματικά) για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, σε κάθε περίπτωση αναφέροντας τον τίτλο και το συγγραφέα της Εργασίας καθώς και το όνομα του ΕΑΠ όπου εκπονήθηκε.

«Η είσοδος της Ελλάδας στην ΕΟΚ:
Θέσεις και αντιπαραθέσεις στο δημόσιο διάλογο»

Παναγιώτα Τσατσάνη

Επιτροπή Επίβλεψης Πτυχιακής / Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής:

Εμμανουήλ Κούμας

Αξιολογητής Καθηγητής:

Ιωάννης Στεφανίδης

Αξιολογήτρια Καθηγήτρια:

Αντιγόνη-Δέσποινα Ποιμενίδου

Πάτρα, Ιούλιος 2024

Με τις θερμότερες ευχαριστίες μου
στον κ. Χρήστο Αναστασίου
Υπεύθυνο Ιστορικού Αρχείου ΙΚΚ
για την πολύτιμη συνδρομή του

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία της φοιτήτριας («συγγραφέας») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης η συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του/της συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση της συγγραφέα/δημιουργού. Η συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών της δικαιωμάτων.

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία πραγματεύεται τον δημόσιο διάλογο που αναπτύχθηκε γύρω από την ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) από το 1959 και έπειτα. Εξετάζει τις θέσεις και αντιπαραθέσεις των πολιτικών παρατάξεων αλλά και των επαγγελματιών φορέων που προέκυψαν κατά την περίοδο αυτή, ιδιαίτερα όπως αποτυπώθηκαν στα πρακτικά της Βουλής, στο Αρχείο Καραμανλή, στον Τύπο και σε άλλα έντυπα. Η εργασία εξετάζει δύο διακριτές φάσεις: τη φάση της αρχικής Συμφωνίας Σύνδεσης (1959-1961) και τη φάση των διαπραγματεύσεων που οδήγησαν στη συμφωνία πλήρους ένταξης της Ελλάδας (1975-1981).

Η ανάλυση παρουσιάζει τα κύρια επιχειρήματα που διατυπώθηκαν υπέρ και κατά της ένταξης από διάφορα πολιτικά κόμματα, πολιτικούς ηγέτες, επιχειρηματικούς και κοινωνικούς φορείς κατά τη διάρκεια των δύο φάσεων. Παρουσιάζεται επίσης ο ρόλος του Τύπου στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης και στην προβολή των απόψεων των πολιτικών ηγετών και των κομμάτων, καταδεικνύοντας την επιρροή του στον ευρύτερο δημόσιο διάλογο.

Λέξεις – Κλειδιά

Ελλάδα, ΕΟΚ, δημόσιος διάλογος, Τύπος, σύνδεση, ένταξη, κόμματα.

Abstract

This thesis examines the public discourse that developed around Greece's accession to the European Economic Community (EEC) from 1959 onwards. It examines the positions and controversies of political parties as well as labor unions that emerged during this period, particularly as reflected in the parliamentary proceedings, the Karamanlis Archive, the press, and other publications. The study examines two distinct phases: the initial Association Agreement phase (1959-1961) and the negotiation phase that led to Greece's full accession agreement (1975-1981).

The analysis presents the main arguments for and against accession put forward by various political parties, political leaders, professional and social organizations during the two phases. It also highlights the role of the press in shaping public opinion and presenting the views of political leaders and parties, demonstrating its influence on the broader public dialogue.

Keywords

Greece, EEC, public discourse, association, accession, press, parties.

Περιεχόμενα

Περίληψη	vi
Abstract	vii
Περιεχόμενα	viii
Συντομογραφίες & Ακρωνύμια.....	xi
Μεθοδολογία	xii
1. Εισαγωγή.....	1
1.1. Τα χρόνια πριν από τη Συμφωνία Σύνδεσης	1
2. Ο δρόμος προς τη Συμφωνία Σύνδεσης.....	2
2.1. Ο ευρωπαϊκός προσανατολισμός της Ελλάδας	2
2.2. Η απόφαση για σύνδεση αντί της ένταξης	3
3. Πολιτικές Θέσεις και Αντιπαραθέσεις για τη Συμφωνία Σύνδεσης.....	4
3.1. Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση (ΕΡΕ).....	4
3.2. Η Ένωση Κέντρου (ΕΚ).....	5
3.3. Η ΕΔΑ	7
3.4. Κόμμα Φιλελευθέρων	9
3.5. Κόμμα Προοδευτικών	9
3.6. Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (ΚΚΕ).....	10
4. Ο δημόσιος διάλογος για τη Συμφωνία Σύνδεσης	11
4.1. Εφημερίδες και Περιοδικά	11
4.2. Ραδιόφωνο	12
4.3. Δημόσιες Συζητήσεις και συγκεντρώσεις	13
4.4. Εκδόσεις και Μελέτες	13
5. Η συζήτηση στη Βουλή για τη Συμφωνία Σύνδεσης	13
6. Το διάλειμμα της επταετίας	16
7. Η πορεία προς την πλήρη ένταξη.....	17
8. Τα μέσα του δημόσιου διαλόγου.....	18
8.1. Ο Τύπος.....	18
8.2. Οικονομικός Τύπος και Οικονομικά Περιοδικά.....	19
8.2.1. Οικονομικός Ταχυδρόμος (εκδότης ΔΟΛ/Διευθυντής Γιάννης Μαρίνος):.....	19
8.2.2. Ημερήσιος Οικονομικός Τύπος:	20
8.3. Ραδιόφωνο και Τηλεόραση	20

8.3.1.	Ντοκιμαντέρ και Ενημερωτικές Εκπομπές:.....	21
8.3.2.	Δελτία Ειδήσεων:.....	21
8.4.	Ο ρόλος των ΜΜΕ στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης.....	21
8.4.1.	Διαμόρφωση πολιτικών τάσεων	21
8.4.2.	Δημιουργία Δημόσιας Σφαίρας Διαλόγου	22
8.4.3.	Προβολή Πολιτικών Προσώπων και Κομμάτων	23
8.4.4.	Κριτική και Έλεγχος	23
8.5.	Άλλα μέσα δημόσιου διαλόγου	23
8.5.1.	Εκδόσεις, δημοσιεύσεις και μελέτες	24
8.5.2.	Δημόσιες συζητήσεις – Συνέδρια.....	24
9.	Ο πολιτικός διάλογος για την ένταξη - Θέσεις και αντιπαραθέσεις των κομμάτων	24
9.1.	Νέα Δημοκρατία (ΝΔ)	25
9.1.1.	Εκδημοκρατισμός και Θεσμική Ενίσχυση:	25
9.1.2.	Ασφάλεια και Διεθνής Θέση:	26
9.1.3.	Οικονομική Ανάπτυξη :.....	27
9.1.4.	Οικονομική Σταθερότητα και Νομισματική Πολιτική:.....	27
9.1.5.	Τεχνολογική Αναβάθμιση και Εκσυγχρονισμός :.....	28
9.1.6.	Κοινωνικό Κράτος	28
9.2.	Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα (ΠΑΣΟΚ).....	28
9.2.1.	Τα συνθήματα του ΠΑΣΟΚ.....	29
9.2.2.	Η απώλεια Εθνικής Κυριαρχίας:.....	30
9.2.3.	Οικονομικές Επιπτώσεις – συρρίκνωση βιομηχανίας:.....	30
9.2.4.	Αφανισμός αγροτικής παραγωγής	32
9.2.5.	Κοινωνικός μετασχηματισμός – εργασιακές σχέσεις.....	33
9.2.6.	Η «ειδική συμφωνία» και η διενέργεια δημοψηφίσματος.....	33
9.3.	Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (ΚΚΕ).....	35
9.4.	Ένωση Δημοκρατικού Κέντρου (ΕΔΗΚ)	37
9.5.	Κόμμα Δημοκρατικού Σοσιαλισμού (ΚΟΔΗΣΟ)	41
9.6.	Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά (ΕΔΑ)	42
9.7.	ΚΚΕ Εσωτερικού.....	44
9.8.	Κόμμα Προοδευτικών (ΚΠ).....	45
9.9.	Εθνική Παράταξη	45
9.10.	Σοσιαλιστική Πρωτοβουλία.....	45
10.	Οι κοινωνικοί φορείς στο δημόσιο διάλογο	46

11.	Η Πολιτική Συζήτηση στο Κοινοβούλιο για την ένταξη	47
12.	Μετά την ένταξη - Η στροφή στο ρεαλισμό	48
	Συμπεράσματα.....	49
	Βιβλιογραφία - Πηγές.....	52

Συντομογραφίες & Ακρωνύμια

ΔΟΛ	Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη
ΕΔΑ	Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά
ΕΔΗΚ	Ένωση Δημοκρατικού Κέντρου
ΕΖΕΣ	Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών
ΕΚ	Ένωση Κέντρου
ΕΚΑΧ	Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακος και Χάλυβος
ΕΟΚ	Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα
ΕΡΕ	Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση
ΕΡΤ	Ελληνική Ραδιοφωνία Τηλεόραση
ΕΥΡΑΤΟΜ	Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας
ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
ΙΚΚ	Ίδρυμα Κωνσταντίνου Καραμανλή
ΚΑΠ	Κοινή Αγροτική Πολιτική
ΚΚΕ	Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας
ΚΚΕ εσωτ.	Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (Εσωτερικού)
ΚΟΔΗΣΟ	Κόμμα Δημοκρατικού Σοσιαλισμού
ΚΠ	Κόμμα Προοδευτικών
ΜΜΕ	Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης
NATO	North Atlantic Treaty Organization
ΝΔ	Νέα Δημοκρατία
ΟΟΣΑ	Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης
ΠΑΣΟΚ	Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα
ΤΕΕ	Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος
ΥΕΝΕΔ	Υπηρεσία Ενημέρωσεως Ενόπλων Δυνάμεω

Μεθοδολογία

1. Σκοπός

Η ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) υπήρξε ένα ορόσημο στην ιστορία της χώρας. Η διαδικασία της ένταξης προκάλεσε έντονες συζητήσεις και αντιπαραθέσεις στον δημόσιο διάλογο. Σκοπός της διπλωματικής αυτής εργασίας είναι να αναλυθούν οι θέσεις και οι αντιπαραθέσεις που αναπτύχθηκαν στη σφαίρα του δημόσιου διαλόγου σχετικά με την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ τόσο κατά την πρώτη περίοδο της Συμφωνίας Σύνδεσης του 1959-1961 όσο και κατά τη δεύτερη περίοδο της Συμφωνίας Προσχώρησης που οδήγησε στην πλήρη ένταξη της χώρας το 1979.

2. Δομή της εργασίας

- (α) Σύντομη περιγραφή του ιστορικού πλαισίου μετά το τέλος του Εμφύλιου
- (β) αναφορά στον προσανατολισμό της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής προς την ΕΟΚ.
- (γ) αναφορά στη διαδικασία σύνδεσης με την ΕΟΚ (1959) και τις θέσεις που αναπτύχθηκαν στο δημόσιο διάλογο
- (δ) Ιστορική αναφορά στη δεύτερη φάση της προσχώρησης και παράθεση των επιχειρημάτων, των ενστάσεων, φόβων και προτάσεων που διακινήθηκαν στη δημόσια σφαίρα από τα πολιτικά κόμματα και τον τύπο.
- (ε) Σύντομη αναφορά στα μέσα και τους φορείς του «δημόσιου διαλόγου» της κάθε περιόδου και συνοπτική περιγραφή του ρόλου των μέσων ενημέρωσης στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης.
- (στ) Συνοπτική καταγραφή των θέσεων του κάθε κόμματος σχετικά με την ένταξη στην ΕΟΚ.
- (ζ) Αναφορά στις αντιδράσεις των κοινωνικών και επαγγελματικών φορέων

3. Πηγές Πληροφοριών που χρησιμοποιήθηκαν στην εργασία

Βιβλία: Μονογραφίες και βιβλία για την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ, την πολιτική ιστορία της εποχής, και τις κοινωνικές αντιδράσεις.

Πρακτικά Συζητήσεων της Βουλής των Ελλήνων: Τα επίσημα Πρακτικά της Βουλής, όπου αναπτύχθηκε ο κοινοβουλευτικός πολιτικός διάλογος μεταξύ των κομμάτων.

Άρθρα στον τύπο της εποχής. Επιστημονικά και ενημερωτικά δημοσιεύματα: Δημοσιεύσεις σε οικονομικά και πολιτικά περιοδικά που εξετάζουν την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και τις πολιτικές ή οικονομικές της διαστάσεις. Κάποια από αυτά ανευρέθηκαν στο διαδίκτυο.

Πρωτογενείς Πηγές: Συνεντεύξεις και δηλώσεις πολιτικών ηγετών, επιστολές, τηλεγραφήματα και αναφορές διπλωματικών αποστολών, ανακοινώσεις κομμάτων και συνδικαλιστικών φορέων και αρχεία ΜΜΕ της εποχής.

Δευτερογενείς Πηγές: Αναλύσεις και εργασίες από σύγχρονους μελετητές, μεταπτυχιακούς σπουδαστές και ιστορικούς. Η εργασία βασίσθηκε επίσης σε ελληνική και ξενόγλωσση βιβλιογραφία καθώς και σε σχετικά άρθρα που έχουν δημοσιευθεί σε έντυπα ή ηλεκτρονικά περιοδικά. Βασικό έργο αναφοράς υπήρξε το δωδεκάτομο έργο «Κωνσταντίνος Καραμανλής. Αρχείο, Γεγονότα & Κείμενα».

Αρχειακό Υλικό από το Ίδρυμα Κωνσταντίνου Καραμανλή: Το ΙΚΚ είχε την ευγενή καλοσύνη να παράσχει φωτοαντίγραφα υλικού από τους τηρούμενους Φακέλους για την ΕΟΚ, τα οποία περιλάμβαναν διπλωματική αλληλογραφία της εποχής, τηλεγραφήματα, επιστολές, υπηρεσιακά έγγραφα των αρμόδιων υπουργείων, αποσπάσματα από Πρακτικά της Βουλής, άρθρα από ελληνικές και ξένες εφημερίδες, φωτογραφίες, αποκόμματα ελληνικού τύπου και άλλο έντυπο υλικό της υπό εξέταση περιόδου που συνέχεται με τις διαδικασίες για ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ.

Αρχειακή Έρευνα: Έρευνα σε ψηφιοποιημένα αρχεία εφημερίδων, περιοδικών και άλλων μέσων ενημέρωσης για την καταγραφή των θέσεων και των αντιπαραθέσεων.

Ανάλυση και χρήση υφιστάμενων στοιχείων: Ανεύρεση και χρήση υπαρχόντων δεδομένων και βιβλιογραφικών αναφορών από έρευνες και μελέτες που έχουν δημοσιευθεί.

4. Στάδια εκπόνησης

Συλλογή υλικού: Συλλογή και ανάλυση ανακοινώσεων, άρθρων, συνεντεύξεων και άλλων κειμένων από την περίοδο πριν και μετά την ένταξη, με έμφαση στα δημοσιεύματα του τύπου, στα πρακτικά της Βουλής και στο υλικό από το Ίδρυμα Κωνσταντίνου Καραμανλή.

Ανάλυση Περιεχομένου: Ανάλυση του υλικού για τον εντοπισμό ομοειδών θεμάτων, καταγραφή και κατάταξη των αντιδράσεων και επιχειρημάτων, ανάλυση ύπαρξης τάσεων και πιθανών αντιφάσεων στο δημόσιο διάλογο.

Θεματική Ανάλυση: Εντοπισμός και ανάλυση των κύριων απόψεων και επιχειρημάτων που αναπτύχθηκαν στον δημόσιο διάλογο και χαρτογράφηση των πολιτικών θέσεων που διατυπώθηκαν.

Σύνταξη κειμένου και προσθήκη βιβλιογραφικών και αρχειακών αναφορών.

1. Εισαγωγή

Η λήξη του Β' Παγκόσμιου Πολέμου αποτέλεσε την αφετηρία μιας σειράς εξελίξεων, οι οποίες διαμόρφωσαν ένα νέο παγκόσμιο γεωπολιτικό σκηνικό. Οι ΗΠΑ και η Σοβιετική Ένωση αναδύονται ως οι νέες υπερδυνάμεις, που διαγωνίζονται για την παγκόσμια κυριαρχία και την ενίσχυση των σφαιρών επιρροής τους. Ταυτόχρονα, η ευρωπαϊκή ήπειρος βρέθηκε μοιρασμένη σε μια *de facto* γεωπολιτική διαίρεση.

Στις χώρες της δυτικής Ευρώπης, τις δεκαετίες του 1950 και 1960 βρήκε πρόσφορο έδαφος η ιδέα της ευρωπαϊκής ενοποίησης, εκφράζοντας μια νέα αντίληψη των ευρωπαϊκών λαών για συνεργασία και συμφιλίωση στο πλαίσιο κοινής ευρωπαϊκής πορείας, απαλλαγμένης από τις αντιπαλότητες του παρελθόντος και τα δεινά του πολέμου¹.

Στη Ελλάδα, η εμφύλια σύρραξη, παράτεινε τα δεινά της χώρας και την έθεσε σε δυσμενέστερη θέση σε σχέση με τα υπόλοιπα ευρωπαϊκά κράτη, στα οποία η ανασυγκρότηση ξεκίνησε νωρίτερα, αμέσως μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

1.1. Τα χρόνια πριν από τη Συμφωνία Σύνδεσης

Μετά τον Εμφύλιο, η διχασμένη και εξουθενωμένη Ελλάδα στράφηκε από νωρίς στη δυτικοευρωπαϊκή αρχιτεκτονική άμυνας και ανάπτυξης, αποβλέποντας πρωτίστως στην προστασία της απέναντι στην «από Βορρά απειλή» αλλά και στην ενσωμάτωσή της στο δυτικοευρωπαϊκό στρατόπεδο με αξιοποίηση των ευκαιριών για οικονομική συνεργασία. Η ένταξη της Ελλάδας στο NATO το 1952 υπήρξε καθοριστική για την εμπέδωση της δυτικοστραφούς πλέον κατεύθυνσης της χώρας.

Πράγματι, από τις αρχές της δεκαετίας του '50, η ελληνική εξωτερική πολιτική ήταν σταθερά προσανατολισμένη στον τριπλό στόχο της πολιτικής σταθερότητας, της αμυντικής προστασίας και της οικονομικής ανάκαμψης και οι ελληνικές κυβερνήσεις επιδιώκουν ενεργά την ένταξή τους στους ευρωπαϊκούς οργανισμούς.

¹ Φακιολάς Τ.Ε., (1979), σ. 26

Στο πλαίσιο αυτό, η Ελλάδα συμμετείχε συνεχώς σε πρωτοβουλίες για ενοποίηση του Δυτικού ευρωπαϊκού χώρου ήδη από τα χρόνια του Εμφυλίου αλλά και μετά (Συνέδριο Gstaad 1947, Συνέδριο Χάγης 1948, μέλος του ΟΕΟΣ (ΟΟΣΑ) 1948, μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης 1949, μέλος του NATO 1952, ΕΚΑΧ, ΕΥΡΑΤΟΜ, ΕΟΚ).

Κατά την περίοδο 1957-58, ο Καραμανλής διερεύνησε και άλλες εναλλακτικές λύσεις, όπως τη συμμετοχή στην Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών (ΕΖΕΣ), την οποία προωθούσε η Μεγ. Βρετανία ως αντίπαλο δέος της ΕΟΚ. Η ΕΖΕΣ ήταν μια εμπορική συμφωνία που θέσπιζε μια ζώνη ελεύθερου εμπορίου αλλά μόνον για βιομηχανικά προϊόντα. Η ελληνική Κυβέρνηση έκρινε ότι η ΕΖΕΣ υστερούσε έναντι της ΕΟΚ επειδή δεν περιλάμβανε τα αγροτικά προϊόντα ούτε προέβλεπε χρηματοδοτικά εργαλεία για παραγωγικές επενδύσεις ή διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις². Επίσης, με δεδομένη την φτωχή οικονομική κατάσταση της Ελλάδας, θα εξέθετε την ελληνική βιομηχανία σε μεγάλες πιέσεις από τους ανταγωνιστές στα ισχυρά βιομηχανικά κράτη της ΕΖΕΣ. Κατόπιν αυτών, η ελληνική ηγεσία προσανατολίστηκε προς την ΕΟΚ³.

2. Ο δρόμος προς τη Συμφωνία Σύνδεσης

2.1. Ο ευρωπαϊκός προσανατολισμός της Ελλάδας

Ο ευρωπαϊκός προσανατολισμός της Ελλάδας δεν ήταν ούτε τυχαίος ούτε όψιμος. Είχε υπαγορευθεί από την ανάγκη για ασφάλεια απέναντι σε εσωτερικές και εξωτερικές απειλές καθώς και από την επιθυμία για συμμετοχή στις διεργασίες ευρωπαϊκής ενοποίησης, η οποία θα της εξασφάλιζε πολιτική και οικονομική σταθερότητα. Μάλιστα, η προοπτική πολιτικής σταθερότητας και κατοχύρωσης των δημοκρατικών θεσμών μέσω της ένταξης στο θεσμικό πλαίσιο της Κοινότητας, αποτελούσε πολύ υψηλή προτεραιότητα της Ελληνικής κυβέρνησης, σε σημείο που υποστηρίχθηκε ότι η απόφαση για ένταξη στην ΕΟΚ είχε κυρίαρχα πολιτικό και όχι οικονομικό σκεπτικό⁴. Η Κωνσταντίνα Μπότσιου αναφέρει ότι «*πρωταρχικά, οι λόγοι*

² Κοντογεώργης, Γ., 1(985), σ. 35

³ Μινώτου, Μ. (2008), σσ.132-136

⁴ Hatzivassiliou (1995), σ. 199

της συγκεκριμένης στρατηγικής επιλογής ήταν πολιτικοί και ιδίως ο συνυπολογισμός των ιδιαίτερα δυσμενών συνεπειών από μία ενδεχόμενη αποκοπή της Ελλάδας από τα κράτη της Δυτικής Ευρώπης⁵».

2.2. Η απόφαση για σύνδεση αντί της ένταξης

Η πολιτική και οικονομική κατάσταση της Ελλάδας, όμως, ήταν πολύ διαφορετική σε σχέση με εκείνες των άλλων κρατών-μελών της ΕΟΚ και παρουσίαζε ιδιαιτερότητες, που καθιστούσαν τις ελληνικές θέσεις αδύναμες. Πράγματι, η ελληνική κυβέρνηση είχε να αντιμετωπίσει ένα φάσμα εσωτερικών και διεθνών δυσχερειών και ιδιαζόντων παραγόντων. Τέτοιοι ήσαν κυρίως η πιεστική ανάγκη για ανασυγκρότηση της κατεστραμμένης από τον πόλεμο οικονομίας, η εμφανής υστέρηση των βιομηχανικών, τεχνολογικών και παραγωγικών δομών της χώρας έναντι των άλλων ευρωπαϊκών κρατών, η χαμηλή παραγωγικότητα και έλλειψη ανταγωνιστικότητας, η αδυναμία προσπορισμού σκληρού συναλλάγματος από το εμπόριο με τις ανατολικές χώρες (όπου οι πληρωμές γίνονταν με σύστημα συμψηφιστικής εκκαθάρισης⁶), οι αυξημένες αμυντικές δαπάνες λόγω της σταδιακής απομείωσης της αμερικανικής βοήθειας⁷ καθώς και οι ευαισθησίες στην εξωτερική πολιτική για προστασία της ελληνικής ομογένειας στην Κύπρο και την Αίγυπτο.

Η συνειδητοποίηση των δυσκολιών αυτών, οδήγησε στο αναπόδραστο συμπέρασμα ότι δεν θα μπορούσε να επιτύχει η πλήρης ένταξη της Ελλάδας στους ευρωπαϊκούς θεσμούς της Κοινής Αγοράς εάν δεν λαμβάνονταν υπ' όψιν οι προαναφερόμενοι παράγοντες και δεν υπήρχε μια συμφωνία που θα καθιέρωνε ένα ειδικό καθεστώς σταδιακής προσαρμογής, για να απορροφήσει το σοκ της άμεσης ένταξης, πιέζοντας ταυτόχρονα την Ελλάδα να επιταχύνει την οικονομική και πολιτική της σύγκλιση με τις δυτικοευρωπαϊκές χώρες⁸.

Οι παραπάνω λόγοι ώθησαν τον Κων. Καραμανλή στην απόφαση να μην επιδιώξει άμεση την πλήρη ένταξη στην Κοινότητα⁹, αλλά να επιδιώξει μια συμφωνία σύνδεσης¹⁰ που θα επέτρεπε

⁵ Μπότσιου, Ε. Κ. & Σακκάς, Γ. (επιμ.) (2015), σσ.123-124

⁶ Μπότσιου και Σακκάς (2015), σ. 114

⁷ FRUS, Telegram from the Embassy in Greece to the Department of State, Athens 12/3/1960

⁸ Botsiou, E. K. (1999). Griechenlands Weg nach Europa. Von der Truman-Doktrin bis zur Assoziierung mit der Wirtschafts-gemeinschaft 1947-1961. Frankfurt a. M., Peter Lang.

⁹ Ανδριανόπουλος, Α.,(1979), ό.π.

¹⁰ Η Ελλάδα έκανε χρήση του άρθρου 238 της Συνθήκης της Ρώμης που προέβλεπε ότι “η Κοινότητα μπορεί να συνάπτει, με ένα τρίτο κράτος, μια ένωση κρατών ή ένα διεθνή οργανισμό, συμφωνίες που δημιουργούν μια

τη σταδιακή σύγκλιση της ελληνικής οικονομίας με τον ευρωπαϊκό μέσον όρο και την ομαλότερη είσοδό της στην ΕΟΚ όταν θα μπορούσε στοιχειωδώς να ανταγωνισθεί τα άλλα κράτη-μέλη¹¹. Μάλιστα, ο Καραμανλής έσπευσε να υποβάλει τη σχετική αίτηση πρώτος ώστε να προλάβει άλλες ενδιαφερόμενες χώρες και να μη δεσμευτεί από διαδικαστικά προηγούμενα¹².

Στις 8 Ιουνίου 1959, η Ελλάδα υπέβαλε την αίτηση για συμφωνία σύνδεσης με την ΕΟΚ και το Σεπτέμβριο ξεκίνησαν οι διερευνητικές συνομιλίες. Η διαδικασία ήταν αχαρτογράφητη, διότι ήταν η πρώτη φορά που κάποια χώρα επιδίωκε τέτοιο καθεστώς σύνδεσης. Η πορεία, όμως, της Ελλάδας προς την ΕΟΚ είχε ξεκινήσει/

3. Πολιτικές Θέσεις και Αντιπαραθέσεις για τη Συμφωνία Σύνδεσης

Η είδηση για τη Συμφωνία Σύνδεσης προκάλεσε έντονες αντιδράσεις και αντιπαραθέσεις στον πολιτικό χώρο. Με την ανακοίνωση του αιτήματος εκδηλώθηκαν και οι πρώτες αντιδράσεις στην Ελλάδα. Τα επιχειρήματα υπέρ της συμφωνίας επικεντρώθηκαν στην οικονομική ανάπτυξη και την πολιτική σταθερότητα, ενώ τα επιχειρήματα κατά επικεντρώθηκαν στην απώλεια εθνικής κυριαρχίας, τις οικονομικές προκλήσεις και τις κοινωνικές ανισότητες. Η ανάλυση των θέσεων και των αντιστάσεων των πολιτικών κομμάτων και του εκτός νόμου ΚΚΕ καταδεικνύει τη πολυπλοκότητα του δημόσιου διαλόγου και την κρισιμότητα της Συμφωνίας Σύνδεσης για την πορεία της Ελλάδας προς την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση.

3.1. Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση (ΕΡΕ)

Η Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση (ΕΡΕ), υπό την ηγεσία του Κωνσταντίνου Καραμανλή, υποστήριξε θερμά τη Συμφωνία Σύνδεσης με την ΕΟΚ. Ο Καραμανλής θεωρούσε τη

σύνδεση, η οποία χαρακτηρίζεται από αμοιβαία δικαιώματα και υποχρεώσεις, κοινές ενέργειες και ειδικές διαδικασίες”.

¹¹ Μπότσιου, Ε. Κ. (Καθημερινή, 2015)

¹² Μπότσιου, Ε. Κ., ό.π.

συμφωνία ως μέσο για την ενίσχυση της οικονομικής ανάπτυξης και την ενδυνάμωση της θέσης της Ελλάδας στη διεθνή σκηνή.

Η ΕΡΕ και οι υποστηρικτές της Συμφωνίας Σύνδεσης προέβλεπαν το επιχείρημα ότι η ένταξη στην ΕΟΚ θα ενίσχυε την ελληνική οικονομία μέσω της προσέλκυσης επενδύσεων, της αύξησης των εξαγωγών και της δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας.

Κατά τη διάρκεια της συζήτησης στη Βουλή, ο Καραμανλής υποστήριξε: "Η Συμφωνία Σύνδεσης με την ΕΟΚ θα ενισχύσει την ελληνική οικονομία μέσω της προσέλκυσης επενδύσεων και της δημιουργίας νέων αγορών για τα ελληνικά προϊόντα. Είναι ένα βήμα προς την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και την οικονομική ανάπτυξη της χώρας μας"¹³.

Σε συνέντευξή του στην εφημερίδα «Ελευθερία» τον Ιούλιο του 1961, επ' ευκαιρία υπογραφής της Συμφωνίας Σύνδεσης (Συμφωνίας των Αθηνών), ο Πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Καραμανλής διατύπωσε τις προσδοκίες του από τη σύνδεση ως εξής: «Γνωρίζουν οι Έλληνες ότι εις το τέρμα του δρόμου αυτού (της σύνδεσης) ευρίσκεται η οριστική έξοδος της χώρας από την υποανάπτυξιν¹⁴».

Ένα άλλο σημαντικό επιχείρημα υπέρ της συμφωνίας, που πρότασσε η κυβέρνηση αλλά υιοθετούσαν και άλλες πολιτικές δυνάμεις του Κέντρου, ήταν η ενίσχυση της πολιτικής σταθερότητας. Με νωπές ακόμα τις μνήμες του Εμφύλιου, ο Καραμανλής έκανε δηλώσεις στον τύπο¹⁵ ότι η ένταξη στην ΕΟΚ θα ενίσχυε τη δημοκρατία και θα προωθούσε τις δημοκρατικές αξίες στην Ελλάδα, θωρακίζοντας το κοινοβουλευτικό πολίτευμα και αποτρέποντας τον κίνδυνο πολιτικών κρίσεων¹⁶.

3.2. Η Ένωση Κέντρου (ΕΚ)

Οι κεντρώες πολιτικές δυνάμεις, κράτησαν γενικά θετική στάση ως προς την πρωτοβουλία της κυβέρνησης Καραμανλή, αλλά διατύπωναν επιφυλάξεις και διαδικαστικού χαρακτήρα ενστάσεις για τους επί μέρους χειρισμούς¹⁷.

¹³ Πρακτικά Βουλής (1959). Συνεδρίαση της 9ης Ιουλίου 1959, σσ. 45-46

¹⁴ Συριανός, Μ. (1978), σ. 71

¹⁵ «Ναυτεμπορική», φύλλο 25.8.1962

¹⁶ Συριανός, Μ. (1978), ο.π.

¹⁷ Συριανός, Μ. (1978), σ. 73

Η Ένωση Κέντρου συνέπλευσε από την αρχή με την ΕΡΕ στο θέμα της Συμφωνίας Σύνδεσης. Αναγνώριζε τα πιθανά οφέλη από την ένταξη στην ΕΟΚ, αλλά ασκούσε κριτική στην κυβέρνηση για έλλειψη προετοιμασίας στην οικονομία και στη δημόσια διοίκηση, ώστε να μπορέσουν να ανταποκριθούν στις προκλήσεις της ένταξης¹⁸.

Την ημέρα που τέθηκε σε ισχύ η Συμφωνία Σύνδεσης, η εφημερίδα «Το Βήμα», εκφράζοντας τις απόψεις του Κέντρου, δημοσίευσε άρθρο γνώμης¹⁹ όπου ανέφερε ότι *«η αποδέσμευσις των λαϊκών δυνάμεων θα επιτευχθεί μόνον όταν η Κυβέρνησις αποφασίση ν' αντικαταστήση εις το εσωτερικόν της χώρας ένα πλήρη και υγιή ανταγωνισμόν ο οποίος ...να επιτύχη τον ταχύ εκσυγχρονισμόν του παραγωγικού μας μηχανισμού. Θα χρειασθεί συγκεκριμένως να καταργηθούν οι άσκοποι παρεμβατισμοί, να τεθή τέρμα εις την προστασίαν των ιδιαιτέρων συμφερόντων των διαφόρων κοινωνικών μικροομάδων, να καταργηθούν τα κλειστά επαγγέλματα, να καταργηθή η γραφειοκρατική τροχοπέδη των αδειών εις την επιχειρηματικήν δράσιν και να αποκατασταθή ο μηχανισμός των τιμών»*.

Στο ίδιο φύλλο, ο Γεώργιος Μαύρος εκφράζει τον προβληματισμό του επειδή η Συμφωνία Σύνδεσης της Ελλάδας είναι ένα πείραμα χωρίς ιστορικό προηγούμενο και δίχως εχέγγυα επιτυχίας²⁰.

Άλλα στελέχη της ΕΚ εξέφραζαν φόβους ότι με την ένταξη θα απολεσθεί η εθνική και πολιτιστική μας ταυτότητα. Ο Ευάγγελος Παπανούτσος το 1962 διατύπωσε σειρά τέτοιων ερωτημάτων στην εφημερίδα «Το Βήμα», λέγοντας *«Η Ρωμοσύνη θα επιβιώσει άραγε μέσα στο κράμα που θα σχηματισθή, θα περισωθή ως πνευματική και ηθική, ως ιστορική παρουσία, ή θα σβήση και θα αφανισθή, για να μείνη στους επιγόνους μόνο σαν τρυφερή ή και ενοχλητική ακόμη ανάμνηση; ...πως είναι δυνατόν να περισωθούν στο μέλλον τα δικά μας εθνικά κεφάλαια, συγκεκριμένα και απλά: η νεοελληνική γλώσσα και η ορθοδοξία μας;»*²¹

Η ανάληψη της εξουσίας το 1963 από την Ένωση Κέντρου δεν διαφοροποίησε ουσιωδώς την πολιτική της ΕΡΕ σε σχέση με την ΕΟΚ²². Η νέα κυβέρνηση τόνιζε στις προγραμματικές της

¹⁸ Συριανός, Μ. (1978), σσ. 75-76

¹⁹ «Το Βήμα», φύλλο 1.11.1962

²⁰ «Το Βήμα», φύλλο 1.11.1962. «Η σύνδεσις της Ελλάδος με την Κοινήν Αγοράν είναι το πρώτον πείραμα ενώσεως μικράς μη ανεπτυγμένης οικονομίας με μεγαλυτέρας ανεπτυγμένας τοιαύτας... Από την έκβασιν του πειράματος αυτού θα κριθί εάν το σύστημα της ιδιωτικής επιχειρηματικής πρωτοβουλίας, όπως λειτουργεί εις τας Κοινοβουλευτικάς Δημοκρατίας, είναι ικανόν να εξασφαλίση την ταχείαν ανάπτυξιν των υποανάπτυκτων περιοχών της Ευρώπης».

²¹ «Το Βήμα», φύλλο 15.3.1962

²² Συριανός, Μ. (1978), σ. 72

δηλώσεις πως ήταν αποφασισμένη να καταστήσει ενεργή την παρουσία της Ελλάδας στην Κοινή Αγορά.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι αρχικές τοποθετήσεις του Ανδρέα Παπανδρέου, ως στελέχους τότε της Ένωσης Κέντρου. Ο Ανδρέας, εκείνη την εποχή, έλεγε ότι στόχος ήταν η επιτυχία της Συμφωνίας Σύνδεσης, η οποία προϋπέθετε την οικονομική και κοινωνική δημοκρατία στη χώρα²³. Σε συνέντευξή του στην εφημερίδα «Καθημερινή» τον Ιανουάριο του 1964 δήλωνε μάλιστα ότι θεωρεί τη συμφωνία σύνδεσης ευκαιρία για εκσυγχρονισμό του κράτους και της οικονομίας, η αξιοποίηση της οποίας απαιτεί μεγάλη εθνική προσπάθεια και συμμετοχή των νέων ηλικιών²⁴.

Η στάση της ΕΚ αλλάζει από το καλοκαίρι του 1965 μετά τα Ιουλιανά και την παραίτηση του Γεωργίου Παπανδρέου²⁵. Ο Ανδρέας Παπανδρέου διαφοροποιείται από τον πατέρα του και υιοθετεί πιο ριζοσπαστική ρητορική, επηρεασμένος από τις ακαδημαϊκές του εμπειρίες και την πολιτική του φιλοσοφία. Αρχίζει να αντιμετωπίζει την ένταξη στην ΕΟΚ με σκεπτικισμό, διατυπώνοντας επιφυλάξεις για τις συνέπειες της σύνδεσης. Εκείνη την εποχή, ο Ανδρέας Παπανδρέου αρχίζει να διαμορφώνει την πολιτική και ιδεολογική του αντίρρηση στην ΕΟΚ, την οποία αργότερα εξέφρασε ως Πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ. Τον προβληματίζει η μονομερής εξάρτηση του ελληνικού εξαγωγικού εμπορίου από τις χώρες της δυτικής Ευρώπης και τα σημαντικά ελλείματα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, λόγω της μειωμένης ανάπτυξης των Ελληνικών εξαγωγών στα γεωργικά και βιομηχανικά προϊόντα²⁶.

3.3. Η ΕΔΑ

Η ΕΔΑ (Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά) εξέφρασε έντονες αντιδράσεις κατά της Συμφωνίας Σύνδεσης. Οι πολιτικοί ηγέτες της ΕΔΑ ήταν κάθετα αντίθετοι στη Συμφωνία Σύνδεσης με

²³ Συριανός, Μ. (1978), σ. 77

²⁴ «Η επιβίωση της Ελλάδος εις τα πλαίσια της Κοινής Αγοράς απαιτεί και ταχύν ρυθμόν οικονομικής αναπτύξεως και ορθολογικήν επιλογήν ειδικώς αμέσων στόχων. Απαιτεί επομένως πρόγραμμα και απαιτεί σύγχρονον κράτος. Αλλά η αναγέννησις του κράτους απαιτεί εθνικήν προσπάθειαν εις μεγάλην κλίμακα. Οικονομική ανάπτυξις εις τον 20ον αιώνα σημαίνει κινητοποίησιν όλων των δυνάμεων του έθνους και ιδίως της νεότητος». «Καθημερινή», φύλλο 21-1-1964.

²⁵ Συριανός, Μ. (1978), σ. 78

²⁶ Συνέντευξη Ανδρέα Παπανδρέου στην εφημερίδα «Ελευθερία», φύλλο 22.2.1967.

την ΕΟΚ, θεωρώντας ότι πρόκειται για πολιτική δράση και όχι απλά οικονομική πράξη²⁷ και εκφράζοντας φόβους ότι η συμφωνία θα ενίσχυε την εξάρτηση της Ελλάδας από τις ανεπτυγμένες χώρες της Δυτικής Ευρώπης και θα υπονόμει την εθνική κυριαρχία²⁸.

Όλες οι αντιλήψεις της ΕΔΑ για το δυτικό σύστημα και την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ περιλαμβάνονται στο βιβλίο του ηγέτη της Ηλία Ηλιού «Η Αλήθεια για την Κοινή Αγορά» (1962), όπου επαναλαμβάνει τη μόνιμη θέση της ΕΔΑ ότι η σύνδεση της Ελλάδας με υπερεθνικό σχηματισμό δεν μπορεί παρά να είναι μια πολιτική απόφαση. Η εσφαλμένη αυτή απόφαση, έγραφε ο Ηλιού, θα προκαλέσει την άνιση αναμέτρηση της ασθενούς ελληνικής οικονομίας με τις ισχυρές βιομηχανικές χώρες της δυτικής Ευρώπης, αποστερώντας ταυτόχρονα από την ελληνική οικονομία την ανάπτυξη που μπορούσαν να φέρουν οι συναλλαγές με τις χώρες του ανατολικού συνασπισμού. Με τον τρόπο αυτό, η σύνδεση θα οδηγήσει αναπόφευκτα σε καταστροφικές επιπτώσεις για την οικονομία, την κοινωνία και την εξωτερική πολιτική της χώρας, αφού θα κατέλυε την εθνική ανεξαρτησία και θα καθιστούσε την Ελλάδα δορυφόρο των δυτικοευρωπαϊκών κρατών, με στασιμότητα των μισθών, αποβιομηχάνιση, εξαθλίωση της εργατικής τάξης και συνέχιση της μετανάστευσης προς τις πλούσιες δυτικοευρωπαϊκές χώρες, κατάρρευση της αγροτικής παραγωγής και του αγροτικού εισοδήματος, κοινωνική αστάθεια και ξεπούλημα των παραγωγικών πόρων στο ξένο κεφάλαιο²⁹.

Η ΕΔΑ ήταν κάθετα αντίθετη στη Συμφωνία Σύνδεσης και προσπάθησε πολύ να τη ματαιώσει. Ο Ηλιού τη χαρακτήρισε «το οικονομικό ισοδύναμο του ΝΑΤΟ και όργανο οικονομικού πολέμου και χωρισμού του κόσμου³⁰». Η ΕΔΑ θεωρούσε ότι η Συμφωνία Σύνδεσης με την ΕΟΚ αποτελεί πράξη υποταγής της χώρας στα ξένα κεφάλαια και τις πολυεθνικές επιχειρήσεις, που θα αφανίσει τη βιομηχανία και θα επιδεινώσει τις κοινωνικές ανισότητες³¹.

Μετά τη μονογράφιση της συμφωνίας το Μάρτιο του 1961, το επίσημο όργανο του κόμματος έγραψε ότι «όχι μόνο αποτελεί έγκλημα η σύνδεσις, αλλ' ότι το έγκλημα έγινε εκ προμελέτης»³².

Όταν ανακοινώθηκε ότι το ελληνικό αίτημα για σύνδεση έγινε αποδεκτό, η Διοικούσα Επιτροπή της ΕΔΑ δημοσίευσε ανακοίνωση που έλεγε ότι «Επιθυμία και επιδίωξη των

²⁷ «Αυγή», φύλλο 8.7.1959

²⁸ Συριανός, Μ. (1978), σ. 85

²⁹ Ηλιού, Η. (1962), *Η Αλήθεια για την Κοινή Αγορά*. σσ. 12-22

³⁰ «Αυγή», φύλλο 18.7.1961

³¹ Συριανός, Μ. (1978), σσ 87-89

³² «Αυγή», φύλλο 4.7.1961 - Συριανός, Μ. (1978), σ. 91

συνεταίρων μας στην Κοινή Αγορά είναι να παραμείνει η Ελλάδα χώρα καθυστερημένη, αγροτική, πηγή πρώτων υλών και αγορά για τα βιομηχανικά τους προϊόντα.³³»

Την ημέρα υπογραφής της Συμφωνίας Σύνδεσης, μόνη η εφημερίδα «Αυγή» αποκαλούσε τη Συμφωνία ως «ξεπούλημα» το οποίο «δεν θα αναγνωριζόταν από το έθνος». Δημοσίευσε επίσης την ανακοίνωση της ΕΔΑ που χαρακτήριζε τη συμφωνία ως «γεγονός ολέθριον για το παρόν και το μέλλον του τόπου» και ως νέον βήμα υποδουλώσεως στους ξένους ιμπεριαλιστές, το οποίο θα είχε «ανυπολόγιστες καταστροφικές συνέπειες για την εθνική μας οικονομία, για το βιοτικό επίπεδο του λαού, για τις λαϊκές ελευθερίες, για την ανεξαρτησία και για την ίδια την εθνική μας υπόσταση».³⁴

3.4. Κόμμα Φιλελευθέρων

Το Κόμμα Φιλελευθέρων, υπό την ηγεσία του Σοφοκλή Βενιζέλου, εξέφρασε επιφυλάξεις σχετικά με τη συμφωνία. Αν και δεν ήταν κατηγορηματικά αντίθετο, το κόμμα υποστήριζε ότι η συμφωνία έπρεπε να συνοδεύεται από μέτρα προστασίας της ελληνικής οικονομίας και των μικρών επιχειρήσεων.³⁵

3.5. Κόμμα Προοδευτικών

Το Κόμμα Προοδευτικών, υπό την ηγεσία του Σπύρου Μαρκεζίνη, είχε ταχθεί υπέρ της Συμφωνίας Σύνδεσης και ο Μαρκεζίνης δήλωσε ότι «... ενδεχόμενη αποτυχία της Σύνδεσης θα ήταν καταστροφή, ενώ η επιτυχία θα σήμαινε λαμπρό μέλλον για την Ελλάδα»³⁶.

Μάλιστα, ο Μαρκεζίνης εμφανιζόταν πιο ένθερμος υποστηρικτής της ένταξης και διατύπωσε την κριτική ότι η Κυβέρνηση ΕΡΕ έπρεπε να είχε κάνει αίτηση για άμεση ένταξη της Ελλάδας ως πλήρες μέλος της ΕΟΚ³⁷ και όχι να ζητήσει απλή σύνδεση³⁸.

³³ «Αυγή», φύλλο 1.8.1959

³⁴ Σβολόπουλος, Κ. (επιμ.). (1995). Τόμ. 5, σ. 115

³⁵ Βενιζέλος, Σ. (1962), σσ 89-91

³⁶ Σβολόπουλος, Κ. (επιμ.). (1992), τ. 5, σ. 257

³⁷ «Καθημερινή», φύλλο 3.2.1961

³⁸ Συριανός, Μ. (1978), σ. 70

3.6. Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (ΚΚΕ)

Το εκτός νόμου και Κοινοβουλίου τότε Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (ΚΚΕ) ήταν κατηγορηματικά αντίθετο τόσο στη Συμφωνία Σύνδεσης με την ΕΟΚ όσο και στις διαπραγματεύσεις για αυτή. Το ΚΚΕ θεωρούσε ότι η ΕΟΚ ήταν ένας μηχανισμός των καπιταλιστικών δυνάμεων και ότι η συμμετοχή της Ελλάδας σε αυτήν θα υπονόμει την εθνική ανεξαρτησία και την κοινωνική δικαιοσύνη³⁹.

Με ανακοίνωση που δημοσιοποίησε στις 4 Απριλίου 1961, η Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ απέδωσε στη Συμφωνία το χαρακτηρισμό της «αντεθνικής ενέργειας», αναφέροντας ότι «*...Η μονογράφηση της συμφωνίας με την Κοινή Αγορά αποτελεί μεγάλης ολκής αντεθνική ενέργεια (...) Σημαίνει ξεπούλημα της χώρας στα ευρωπαϊκά τρασ, πίσω από τα οποία κρύβονται το αμερικάνικο και το δυτικογερμανικό μονοπωλιακό κεφάλαιο*»⁴⁰ και συνέχιζε καταγγέλλοντας: «*Για την εργατική τάξη της χώρας μας, η σύνδεση της Ελλάδας με την Κοινή Αγορά θα σημαίνει πιο άγρια εκμετάλλευση, μεγαλύτερη ανεργία, αύξηση της μετανάστευσης... Για την αγροτιά μας η σύνδεση θα σημαίνει καινούριες δυσκολίες στην τοποθέτηση των εξαγωγικών της προϊόντων γιατί... θα εμποδίσουν ακόμη περισσότερο την ανάπτυξη των συναλλαγών μας με την απέραντη αγορά των σοσιαλιστικών χωρών. Αλλά και τα μη εξαγωγίμα αγροτικά προϊόντα (σιτάρι, κτηνοτροφικά προϊόντα) θα αντιμετωπίσουν, με την άρση των δασμών, τον αθέμιτο ανταγωνισμό των φτηνότερων δυτικοευρωπαϊκών... Το ξεκλήρισμα των φτωχών και μεσαίων αγροτών θα ενταθεί*»⁴¹.

Το ΚΚΕ υποστήριζε την ανάπτυξη σχέσεων με τις σοσιαλιστικές χώρες και την απόρριψη των δυτικών οικονομικών και πολιτικών συμμαχιών, επειδή «*η σύνδεση της χώρας με την Κοινή Αγορά και ο δασμολογικός αφοπλισμός της ... θα οδηγήσουν στη μεγαλύτερη υποδούλωσή της στα ξένα και πριν απ' όλα στα δυτικογερμανικά μονοπώλια*»⁴².

³⁹ Φλωράκης, Χ. (1985). σσ. 55-58

⁴⁰ Το ΚΚΕ. Επίσημα Κείμενα, τόμ. 8, σελ. 612.

⁴¹ Το ΚΚΕ. Επίσημα Κείμενα, ό.π. σελ. 612-614

⁴² Συριανός, Μ. (1978), σσ.104-106.

4. Ο δημόσιος διάλογος για τη Συμφωνία Σύνδεσης

4.1. Εφημερίδες και Περιοδικά

Τα μέσα ενημέρωσης έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των αντιλήψεων για τη Συμφωνία Σύνδεσης. Οι εφημερίδες και τα περιοδικά δημοσίευαν εκτενείς αναλύσεις και απόψεις τόσο υπέρ όσο και κατά της συμφωνίας. Εφημερίδες όπως η "Καθημερινή" και το "Βήμα" υποστήριζαν τη συμφωνία, ενώ η "Αυγή" εξέφρασε ανησυχίες για τις κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις.

Τις απόψεις του Κέντρου εξέφραζε η εφημερίδα «Το Βήμα», η οποία με την έναρξη των διαπραγματεύσεων το 1959 διατύπωσε την *“βαθείαν ικανοποίησιν διότι εξ αρχής συνέστησε (ΣΣ: η εφημερίδα) ως μοναδικήν ρεαλιστικήν λύσιν την απ' ευθείας σύνδεσιν της χώρας με την Κοινότητα και χαίρει σήμερον διότι έστω και με μακράν απώλειαν χρόνου η Κυβέρνησις ετόλμησε το αποφασιστικόν βήμα”*.⁴³

Μετά τη κύρωση της Συμφωνίας το Δημοκρατικό Κέντρο σε ανακοίνωση του στην εφημερίδα ‘Ελευθερία’ υποστήριξε ότι “από γενικωτέρας απόψεως η σύνδεσις της Ελλάδος με την ΕΟΚ είναι πράξι επιβεβλημένη”, γιατί “η φυσική θέση της ελληνικής οικονομίας ευρίσκεται εις τον ευρύτερον οικονομικόν χώρον της Δύσεως⁴⁴”.

Αντίθετα, η εφημερίδα «Αυγή», που εξέφραζε τις θέσεις της ΕΔΑ, ασκούσε έντονη κριτική στη Συμφωνία Σύνδεσης με σειρά δημοσιευμάτων από τις αρχές του 1959⁴⁵. Η ΕΔΑ έβλεπε τη σύνδεση σαν ψυχροπολεμική στρατηγική επιλογή του Καραμανλή η οποία, μετά και την ένταξη στο ΝΑΤΟ, θα πρόσδενε τελειωτικά τη χώρα στο άρμα του Δυτικού Συνασπισμού, πράγμα το οποίο η Αριστερά επιθυμούσε να αποτρέψει. Στο άρθρο με τίτλο «Υπό το πνεύμα της ατλαντικής πειθαρχίας αντιμετωπίζεται το θέμα της Κοινής Αγοράς», η «Αυγή» εξαπέλυσε μύδρους εναντίον της κυβέρνησης Καραμανλή επειδή μολονότι *“δημιουργείται κρίσιμη κατάσταση για τις ελληνικές εξαγωγές από τη λειτουργία της Κοινής Αγοράς”* η κυβέρνηση *“αδιαφορεί για τις οικονομικές συνέπειες της πολιτικής της”*⁴⁶.

⁴³ Συριανός, Μ. (1978), σ. 72 «Το Βήμα», φύλλο 1.11.1962

⁴⁴ Συριανός, Μ. (1978), σ. 74

⁴⁵ Συριανός, Μ., ό.π. σ. 80

⁴⁶ Συριανός, Μ., ό.π. σ. 79

Τις αιτιάσεις της αντιπολίτευσης αντέκρουε ο φιλοκυβερνητικός τύπος. Η εφημερίδα «Καθημερινή», που εξέφραζε τις θέσεις της συντηρητικής παράταξης, πρόβαλε το επιχείρημα ότι με τη σύνδεση απομακρύνεται ο κίνδυνος απομόνωσης της Ελλάδος και τον Ιούλιο του 1959 έγραφε *"Απομόνωση που είναι επικίνδυνη: διότι είναι ζήτημα ζωτικής σημασίας... Ιδιαίτερος δια την Ελλάδα, λόγω της ακριτικής γεωγραφικής μας θέσεως, η ενίσχυσις της ευρωπαϊκής οικονομικής ενοποιήσεως, υφ' οιονδήποτε σχήμα και αν αυτή συνεφωνήτο"*.⁴⁷ Ομοίως, η εφημερίδα «Ακρόπολις» που και αυτή απευθυνόταν στο δεξιό αναγνωστικό κοινό, την ίδια ημέρα έγραφε⁴⁸ «: «*Η Ελλάς δεν ηδύνατο να παραβλέψη το γεγονός ότι πολλά Ευρωπαϊκά Κράτη ήνωσαν τας προσπάθειάς των δια την ίδρυσιν μιας ισχυράς ευρωπαϊκής οικονομικής ενότητος...*»

Ο Κωνσταντίνος Τσάτσος, τότε Υπουργός Προεδρίας, ανέδειξε σε συνέντευξή του στην εφημερίδα «Το Βήμα» τον Αύγουστο του 1961, το επιχείρημα ότι η σύνδεση με την ΕΟΚ αποτελούσε αναπόδραστη αναγκαιότητα για την εθνική ασφάλεια, λέγοντας ότι «*Δεν υπάρχει καμμία αμφιβολία ότι ...η σύνδεσις της Ελλάδος με τας δημοκρατικές χώρας της Δύσεως αποτελεί τον μόνον ασφαλή τρόπον διά την εθνικήν της επιβίωσιν*»⁴⁹.

Άλλο βασικό επιχείρημα που προβλήθηκε δια του Τύπου από την τότε Κυβέρνηση ΕΡΕ ήταν η προσδοκία σημαντικής οικονομικής ανάπτυξης. Σε συνέντευξή του στην οικονομική εφημερίδα «Η Ναυτεμπορική» ο πρωθυπουργός Κων. Καραμανλής δήλωσε ότι: «*Η σύνδεσις αποβλέπουσα τελικώς εις την οικονομικήν ένωσιν, ολοκληρώνει τους υφιστάμενους πολιτικούς και πολιτιστικούς δεσμούς μετά των ευρωπαϊκών εκείνων χωρών, αι οποίαι πιστεύουν εις το ίδιον με μας ιδανικόν, της πολιτικής και οικονομικής ελευθερίας...κατοχυρούται η οικονομική ασφάλεια της χώρας και εξασφαλίζεται το οικονομικόν μέλλον του ελληνικού λαού*»⁵⁰.

4.2. Ραδιόφωνο

Τα κρατικά μέσα ενημέρωσης, όπως το ΕΙΡ (μετέπειτα ΕΡΤ) και ΥΕΝΕΔ, παρουσίασαν ραδιοφωνικές εκπομπές και αφιερώματα που ανέδειξαν τις οικονομικές και πολιτικές πτυχές της Συμφωνίας Σύνδεσης. Κατά την περίοδο εκείνη, η τηλεόραση ήταν ακόμη σε εμβρυακή

⁴⁷ «Καθημερινή», φύλλο 28-7-1959

⁴⁸ "Ακρόπολις", φύλλο 28-7-1959

⁴⁹ «Το Βήμα», φύλλο 7-8-1961

⁵⁰ «Η Ναυτεμπορική», φύλλο 25-8-1962

πειραματική μορφή, οπότε δεν αποτέλεσε φορέα δημοσίου διαλόγου, όπως το ραδιόφωνο. Οι ραδιοφωνικές εκπομπές αποτελούσαν αποκλειστικό προνόμιο των κρατικών σταθμών και δεν υπήρχε ιδιωτική ραδιοφωνία, οπότε η κάλυψη των ειδήσεων και των πολιτικών εξελίξεων από το ΕΙΡ αντικατόπτριζε τις επίσημες θέσεις της κυβέρνησης και κατ' ουσίαν ήταν μέσο κρατικής προπαγάνδας.

4.3. Δημόσιες Συζητήσεις και συγκεντρώσεις

Τα πολιτικά επιχειρήματα διακινούνταν επίσης στη δημόσια σφαίρα μέσα από πολιτικές συγκεντρώσεις και επιστημονικές εκδηλώσεις όπου πολιτικοί, επιστήμονες και συνδικαλιστές παρουσίαζαν τις απόψεις τους για τις επιπτώσεις της συμφωνίας.

4.4. Εκδόσεις και Μελέτες

Εκδόσεις και μελέτες από διάφορες οργανώσεις, συγγραφείς, πολιτικούς και ακαδημαϊκούς φορείς συνέβαλαν στην ανάλυση των επιπτώσεων της Συμφωνίας Σύνδεσης⁵¹. Οι μελέτες αυτές ανέλυσαν τις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και προσέφεραν προτάσεις για την προσαρμογή της Ελλάδας στις νέες συνθήκες⁵².

5. Η συζήτηση στη Βουλή για τη Συμφωνία Σύνδεσης

Η συζήτηση στο Βουλή για την κύρωση της Συμφωνίας Σύνδεσης, που ξεκίνησε τον Ιανουάριο του 1962, έδωσε εκ νέου στα κόμματα την ευκαιρία να τοποθετηθούν δημόσια στο ζήτημα.

Οι ομιλίες και οι διάλογοι στο Κοινοβούλιο έλαβαν μεγάλη δημοσιότητα μέσω του Τύπου, ενώ ταυτόχρονα αναπτύχθηκε πλούσια δημοσιογραφική αρθρογραφία και επιστημονικές αναλύσεις για το περιεχόμενο και τη σημασία της Συμφωνίας Σύνδεσης⁵³.

⁵¹ Βλ. για παράδειγμα το συλλογικό έργο 'Η θύελλα της Κοινής Αγοράς '. Κιτσίκης, Ν. (επιμ.) (1962).

⁵² Βεργόπουλος, Κ. (1963), σελ. 45-47

⁵³ Μπότσιου, Ε. Κ. (επιμ.) (2010), σ. 440

Τα Επίσημα Πρακτικά της Βουλής αποτελούν πολύτιμη πηγή πληροφοριών για τις θέσεις και αντιρρήσεις που διατυπώθηκαν από τις πολιτικές παρατάξεις. Η κοινοβουλευτική διαδικασία κράτησε πάνω από ένα μήνα και χαρακτηρίστηκε από την ένταση και το πάθος των ένθεν και ένθεν επιχειρημάτων, σε μια πολιτική ατμόσφαιρα ήδη οξυμένη από τη σύγκρουση της ΕΡΕ με την Ένωση Κέντρου, η οποία αμφισβητούσε το εκλογικό αποτέλεσμα του 1961 ως προϊόν «βίας και νοθείας»⁵⁴.

Στην κοινοβουλευτική συζήτηση τις κυβερνητικές θέσεις ανέλαβαν να υποστηρίξουν ως εισηγητής ο Υπουργός Εμπορίου Λεωνίδας Δερτιλής και ως βασικός ομιλητής ο Υπουργός Συντονισμού Παναγής Παπαληγούρας. Ο Δερτιλής, που είχε συμμετάσχει στις διαπραγματεύσεις για τη Σύνδεση, επεξήγησε αναλυτικά τα πλεονεκτήματα της Συμφωνίας και ανέφερε τις προσδοκίες για άνοδο του βιοτικού επιπέδου και για εκσυγχρονισμό της οικονομικής δραστηριότητας ώστε να μπορέσει καταστεί ανταγωνιστική, μέχρις ότου φτάσει η στιγμή για την πλήρη ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ⁵⁵.

Στη συνέχεια, ο Παν. Παπαληγούρας έλαβε το λόγο και έθεσε το θέμα της Σύνδεσης σε ευρύτερη βάση, πολιτική, οικονομική και κοινωνική⁵⁶. Αναφέρθηκε εκτενώς στις ευκαιρίες και προοπτικές που θα άνοιγε η Σύνδεση για την Ελλάδα και τους Έλληνες, με τη δυνατότητα αναδιοργάνωσης και εκσυγχρονισμού της παραγωγής σε σύγχρονη βάση, για την προσδοκία εκτίναξης της απασχόλησης και των θέσεων εργασίας στην Ελλάδα, για το άνοιγμα υπό προνομιακούς όρους των μεγάλων αγορών των κρατών-μελών της ΕΟΚ στα ελληνικά αγροτικά προϊόντα, για την προστασία του αγροτικού τομέα μέσω της κοινής αγροτικής πολιτικής αλλά και για το καθεστώς προστασίας των νεοφυών βιομηχανικών μονάδων στην Ελλάδα κατά το μεταβατικό στάδιο⁵⁷. Τόνισε επίσης ότι η εισαγωγή καινοτόμων μεθόδων, τεχνολογίας και τεχνογνωσίας στην Ελλάδα από την ΕΟΚ, θα ωφελούσε τόσο τη γεωργική όσο και τη βιομηχανική και βιοτεχνική παραγωγή, επιτρέποντας στη χώρα να καλύψει σταδιακά το χάσμα παραγωγικότητας και ανταγωνιστικότητας που τη χώριζε από τις οικονομίες των χωρών της ΕΟΚ. Μάλιστα, ο Παναγής Παπαληγούρας τόνισε στην ομιλία του ότι η Συμφωνία Σύνδεσης ήταν μια μοναδική ευκαιρία για την Ελλάδα, δεδομένου ότι «ο εκσυγχρονισμός της οικονομίας μας (...) είναι απλούστατα, εντός της στενής περιοχής της

⁵⁴ Μπότσιου, Ε. Κ. (επιμ.) (2010), σ. 422

⁵⁵ Ομιλία Λεωνίδα Δερτιλή (εισηγητή της πλειοψηφίας), Πρακτικά Βουλής (1962), Συνεδρίαση 24 Ιανουαρίου 1962, σσ. 273 - Μπότσιου, Ε. Κ. (επιμ.) (2010), σ. 430

⁵⁶ Μπότσιου, Ε. Κ. (επιμ.) (2010), σ. 415

⁵⁷ Μπότσιου, Ε. Κ., ό.π.

*ελληνικής αγοράς, ανέφικτος. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίον επεδιώξαμεν την ταχύτεραν δυνατήν σύνδεσιν της χώρας με την Κοινότητα».*⁵⁸

Ο Παπαληγούρας απέφυγε να εξωραΐσει την κατάσταση και επισήμανε ότι η Συμφωνία Σύνδεσης δεν ήταν πανάκεια ούτε θα επέλυε αυτόματα τα οικονομικά προβλήματα της χώρας, αλλά παρείχε νέες δυνατότητες για επίλυσή τους, φτάνει η Ελλάδα να κατέβαλε σοβαρές προσπάθειες για να εκμεταλλευθεί τις ευκαιρίες που θα της δίδονταν. Προσέθεσε δε ότι η επιτυχία της Συμφωνίας δεν ήταν δεδομένη αλλά αντίθετα «...η επιτυχημένη ή αποτυχημένη εφαρμογή της εξηρτάτο σε μεγάλο βαθμό από τους ίδιους τους Έλληνες»⁵⁹.

Με αξιοσημείωτη ειλικρίνεια, ο Υπουργός Συντονισμού παρουσίασε στην εθνική αντιπροσωπεία το πραγματικό διακύβευμα της Συμφωνίας Σύνδεσης λέγοντας ότι «Εις το βάθος καλούμεθα να αποδείξωμεν ότι είμεθα αρκούντως ώριμοι διά να ανθέξωμεν εις το ψυχρόν κλίμα του οικονομικού ρεαλισμού των προηγμένων χωρών της Δύσεως. Από ημάς κυρίως, από όλους μας, από την κυβέρνησιν και την αντιπολίτευσιν, από την πολιτικήν ηγεσίαν και από την ηγεσίαν των παραγωγικών τάξεων και ένα έκαστον των Ελλήνων εργαζομένων εξαρτάται εάν θα αποδειχθεί η σύμβασις σταθμός προς οικονομικάς επιτεύξεις πρωτοφανείς, ή αντιθέτως εάν θα γίνει αρχή μεγάλων οδυνών»⁶⁰.

Ο αρχηγός της ΕΔΑ Γιάννης Πασαλίδης, είχε διατυπώσει μία βασική ένσταση της Αριστεράς για το εγχείρημα, δηλαδή ότι με τη Σύνδεση η Ελλάδα απεμπολεί τις καλές εμπορικές σχέσεις και το εξαγωγικό εμπόριο προς τις χώρες του Ανατολικού Μπλοκ, πράγμα που θα οδηγήσει σε μονομέρεια και εξάρτηση από τα μονοπώλια της Δύσης, θα προκαλέσει αδυναμία της Ελλάδας να εφαρμόσει ανεξάρτητη οικονομική πολιτική και τελικά θα επιφέρει απώλεια της εθνικής κυριαρχίας. Πρόταση της ΕΔΑ ήταν η τήρηση ίσων αποστάσεων στις οικονομικές σχέσεις της Ελλάδας με την Κοινή Αγορά και την Κομεκόν⁶¹.

Απαντώντας στην κριτική αυτή, ο Παναγής Παπαληγούρας σχολίασε ότι δεν είναι αδύνατες οι καλές οικονομικές σχέσεις ανάμεσα σε χώρες με διαφορετικές ιδεολογίες, αλλά αυτές δεν θα μπορούσαν να έχουν χαρακτηριστικά θεσμικής ολοκλήρωσης• και ότι η Ελλάδα μπορεί κάλλιστα να ασκήσει ανεξάρτητη οικονομική πολιτική εντός των πλαισίων μιας ευρύτερης

⁵⁸ Μπότσιου, Ε. Κ., ό.π.

⁵⁹ Μπότσιου, Ε. Κ., ό.π.

⁶⁰ Μπότσιου, Ε. Κ. (2015, Ιούλιος 21). «Καθημερινή».

⁶¹ Συριανός, Μ., ό.π. σ. 99

οικονομικής κοινότητας, όπως είναι η ΕΟΚ⁶². Για τον Παπαληγούρα, δεν υπήρχε ουδέτερη επιλογή: *«ή ἄκρα ἀριστερὰ ἀντιλαμβάνεται κάλλιστα ὅτι ἡ Ἑλλάς δὲν εὐρίσκεται πρὸ τριλήμματος, εὐρίσκεται πρὸ διλήμματος. Ἡ θὰ πορευθῇ πρὸς τὴν Κοινὴν Ἀγορὰν τὴν Εὐρωπαϊκὴν ἢ θὰ πορευθῇ πρὸς τὴν Κοινὴν Ἀγορὰν τὴν Ἀνατολικήν»⁶³.*

Ο Υπουργός Συντονισμού δεν παρέλειψε μάλιστα να στηλιτεύσει τις αντιδράσεις στη Συμφωνία σαν μια *«περίεργη συμμαχία μεταξύ ὀρισμένων καλοκαθισμένων, στρογγυλοκαθισμένων επιχειρηματιῶν και της ἄκρας ἀριστεράς. Διότι βεβαίως υπάρχουν ιδιωτικαί επιχειρήσεις εις τὴν Ελλάδα, αἱ ὁποῖαι δὲν θέλουν κατ' οὐδένα τρόπον, ἐν ὀνόματι ἐθνικῶν ἰδανικῶν, νὰ γίνουν επιχειρήσεις ἀνταγωνιστικαί πρὸς τὰς ἰδικὰς τῶν εἴτε ξέναι εἶναι εἴτε καὶ ἡμεδαπαί»⁶⁴.*

Οι επικρίσεις του Παπαληγούρα είχαν στόχο μια μερίδα βιομηχάνων, οι οποίοι είχαν εκφράσει την αντίθεσή τους στη Συμφωνία επειδή ανησυχούσαν για την ανταγωνιστικότητα των ελληνικών επιχειρήσεων έναντι των ευρωπαϊκών ανταγωνιστών τους⁶⁵.

Η κύρωση της Συμφωνίας Σύνδεσης καλύφθηκε συστηματικά από ολόκληρο τον Τύπο, όπου δημοσιεύτηκαν παράλληλα δημοσιογραφικές και επιστημονικές αναλύσεις για τη σημασία της.

6. Το διάλειμμα της επταετίας

Παρά το γεγονός ότι η Συμφωνία Σύνδεσης της Ελλάδας με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα του 1959 αποτελούσε ένα ιστορικό σταθμό, η ομαλή εξέλιξή της ανασχέθηκε από το στρατιωτικό πραξικόπημα της 21ης Απριλίου 1967. Η στρατιωτική δικτατορία κατέλυσε τη δημοκρατική λειτουργία του κράτους και επηρέασε δυσμενώς τις διεθνείς σχέσεις της χώρας καθώς και τη σχέση της με την ΕΟΚ, η οποία το 1967 αποφάσισε να αναστείλει τη Συμφωνία Σύνδεσης, παγώνοντας τις προνομιακές εμπορικές και οικονομικές διευκολύνσεις που απολάμβανε μέχρι τότε η Ελλάδα⁶⁶.

⁶² Μπότσιου, Ε. Κ. (επιμ.) (2010), σσ. 431-433

⁶³ Μπότσιου, Ε. Κ. (επιμ.) (2010), σ. 435

⁶⁴ Καζάκος, Π., «Καθημερινή» φύλλο 29.11.2015

⁶⁵ Σύνδεσμος Ελληνικών Βιομηχανιών (1961), σσ. 22-25

⁶⁶ Verney, S. (1993), σσ. 112-115

7. Η πορεία προς την πλήρη ένταξη

Μετά την πτώση της δικτατορίας το 1974, η Ελλάδα επανάκτησε τη δημοκρατική της λειτουργία. Η νέα κυβέρνηση, υπό την ηγεσία του Κωνσταντίνου Καραμανλή, επεδίωξε την αποκατάσταση των σχέσεων με την ΕΟΚ και την αναθέρμανση της Συμφωνίας Σύνδεσης. Πράγματι, η κυβέρνηση Καραμανλή προχώρησε με ταχείς ρυθμούς στην αποκατάσταση της δημοκρατίας και την επαναφορά του κράτους δικαίου. Οι αποφασιστικές δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις του Καραμανλή και η συνεχής δέσμευση της νέας ελληνικής κυβέρνησης στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, οδήγησαν σε επανενεργοποίηση της Συμφωνίας Σύνδεσης από την ΕΟΚ⁶⁷. Η διαδικασία ένταξης ξεκίνησε επίσημα με την υποβολή της αίτησης της Ελλάδας για ένταξη στην ΕΟΚ από τον πρωθυπουργό Κωνσταντίνο Καραμανλή στις 12 Ιουνίου 1975.

Η αίτηση ένταξης είχε ισχυρή πολιτική και συμβολική σημασία, καθώς η κυβέρνηση Καραμανλή ήθελε να σηματοδοτήσει την επαναφορά της Ελλάδας στην ευρωπαϊκή δημοκρατική κοινότητα και να εδραιώσει την πολιτική σταθερότητα και την οικονομική ανάπτυξη μέσω της συμμετοχής στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση⁶⁸.

Στη διαβιβαστική επιστολή του αιτήματος ένταξης, ο Καραμανλής δήλωνε τα εξής: *«Η Ελλάς ανήκει και επιθυμεί να ανήκη εις την Ευρώπην, όπου την έχουν τοποθετήσει η γεωπολιτική της θέσις, η ιστορία της και η παράδοσις της που είναι κοινή με την πολιτιστικήν κληρονομίαν των χωρών σας. Η σημερινή πρωτοβουλία της Κυβερνήσεως μου αποτελεί την φυσική συνέχειαν της πολιτικής που είχα χαράξει προ 15 και πλέον ετών... Η πραγματοποίησις της πολιτικής αυτής ανεστάλη κατά την περίοδον της δικτατορίας. Ήδη μετά την αποκατάστασιν της δημοκρατίας, η Ελλάς εκφράζει την επιθυμίαν της να καταλάβη την θέσιν που πιστεύει ότι της ανήκει μέσα στην δημοκρατικήν Ευρώπην»*⁶⁹.

Οι διαπραγματεύσεις για την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ ήταν μακροχρόνιες και περίπλοκες, και διήρκεσαν σχεδόν τέσσερα χρόνια. Η Ελλάδα έπρεπε να συμμορφωθεί με τις

⁶⁷ Χριστόπουλος, Γ. (2005), σ. 103

⁶⁸ Χριστόπουλος, Γ. (2005). σσ. 102-105.

⁶⁹ Σβολόπουλος, Κ. (επιμ.). Τόμ. 10, σσ. 446-450

απαιτήσεις και τα κριτήρια που είχε θέσει η ΕΟΚ, τα οποία αφορούσαν κυρίως σε οικονομικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις⁷⁰.

Ο πολιτικός διάλογος για την ένταξη ήταν έντονος, με τα πολιτικά κόμματα να παρουσιάζουν διάφορα επιχειρήματα υπέρ και κατά της ένταξης.

Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, υπήρξαν έντονες συζητήσεις στο εσωτερικό της χώρας από τα πολιτικά κόμματα, τους κοινωνικούς φορείς και την επιστημονική κοινότητα.

8. Τα μέσα του δημόσιου διαλόγου

Η διαδικασία ένταξης της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα αποτέλεσε ένα από τα κυριότερα θέματα που απασχόλησαν την ελληνική κοινωνία και τα μέσα ενημέρωσης της εποχής. Στο πλαίσιο αυτό, τα μέσα ενημέρωσης (ΜΜΕ) διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης και στη διαμόρφωση των πολιτικών εξελίξεων, αποτελώντας τη βασική πλατφόρμα διεξαγωγής του πολιτικού διαλόγου για την ένταξη. Ο δημόσιος διάλογος δεν εξαντλούνταν όμως μόνον στα ΜΜΕ, αλλά διεξαγόταν και μέσω άλλων μορφών πολιτικής επικοινωνίας είτε άμεσων είτε έμμεσων.

Τη δεκαετία του 1980, τα μέσα ενημέρωσης στην Ελλάδα περιλάμβαναν κυρίως τον τύπο (εφημερίδες και περιοδικά), το ραδιόφωνο και την τηλεόραση. Η τηλεόραση και το ραδιόφωνο ήταν υπό κρατικό έλεγχο, ενώ ο τύπος ήταν μεν ιδιωτικός, αλλά σε μεγάλο βαθμό διαπλεκόμενος με πολιτικά κόμματα και οικονομικά συμφέροντα.

8.1. Ο Τύπος

Οι εφημερίδες και τα περιοδικά ήταν οι κύριοι φορείς ενημέρωσης, επιρροής και ανάλυσης. Η δημοσιογραφία της εποχής ήταν έντονα πολιτικοποιημένη⁷¹, με πολλές εφημερίδες να τάσσονται ανοικτά υπέρ ή κατά της ένταξης στην ΕΟΚ, ανάλογα με τις ιδεολογικές συμπάθειες της καθεμίας. Εφημερίδες όπως η "Καθημερινή", το "Βήμα" και η

⁷⁰ Βερναρδάκης, Χ. (1983), σσ. 34-36.

⁷¹ Πούλιου, Ρ., (2019), σ. 14

"Ελευθεροτυπία" είχαν μεγάλη επιρροή και εξέφραζαν τις διαφορετικές πολιτικές απόψεις. Ο Τύπος της περιόδου αυτής αναπαράγει την προσκείμενη κομματική συνθηματολογία και άποψη, σε μια προσπάθεια προσεταιρισμού της κοινής γνώμης.

Εμφανώς φιλοκυβερνητικές εφημερίδες ήταν η «Απογευματινή» και η «Μακεδονία» (εκδότης Βελλίδης στη Θεσσαλονίκη), ενώ συντηρητικές μεν αλλά επαμφοτερίζουσες ήταν οι εφημερίδες «Καθημερινή», «Ακρόπολις» και «Βραδυνή». Η εφημερίδα «Αυγή» ήταν το κομματικό δημοσιογραφικό όργανο του ΚΚΕ εσωτερικού και εξέφραζε τις πολιτικές απόψεις του Λεωνίδα Κύρκου και του Ηλία Ηλιού, οι οποίοι (με διαφορετικές θεωρήσεις) ήταν υπέρ της ένταξης.

Στο στρατόπεδο της αντιπολίτευσης ξεχώριζαν οι εφημερίδες το "Βήμα" και "Ελευθεροτυπία", όπου προβάλλονται οι θέσεις του ΠΑΣΟΚ και λοιπών ευροσκεπτικιστών, ενώ ο «Ριζοσπάστης» ήταν το επίσημο κομματικό όργανο του ΚΚΕ.

8.2. Οικονομικός Τύπος και Οικονομικά Περιοδικά

8.2.1. Οικονομικός Ταχυδρόμος (εκδότης ΔΟΛ/Διευθυντής Γιάννης Μαρίνος):

Ως ένα από τα εγκυρότερα οικονομικά περιοδικά της εποχής, ο "Οικονομικός Ταχυδρόμος" δημοσίευε εκτενείς οικονομικές αναλύσεις και σχόλια σχετικά με την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ. Το περιοδικό φιλοξενούσε απόψεις από οικονομολόγους και εμπειρογνώμονες προερχόμενους από το σύνολο του πολιτικού φάσματος, που ανέλυν τις οικονομικές επιπτώσεις της ένταξης, όπως την επίδραση στις ελληνικές βιομηχανίες, την αγροτική οικονομία και τις μικρές επιχειρήσεις. Δημοσίευσε επίσης και τη διάσημη συνέντευξη του Ανδρέα Παπανδρέου το 1977⁷², όπου του δόθηκε βήμα να αναπτύξει τις ενστάσεις και αντιρρήσεις του για την ΕΟΚ⁷³. Τα άρθρα του περιοδικού συχνά περιλάμβαναν συγκρίσεις με άλλες χώρες μέλη της ΕΟΚ και προτάσεις πολιτικής για την ομαλή ενσωμάτωση της Ελλάδας στην ευρωπαϊκή αγορά.

⁷² Οικονομικός Ταχυδρόμος (1977). (αναδημ.) Επιτροπή Εκδόσεων ΠΑΣΟΚ (1978) «Ανδρέας Γ. Παπανδρέου: Συνέντευξη για την ΕΟΚ».

⁷³ Παπαδόπουλος, Π., (2019, Ιούλιος 8)

8.2.2. Ημερήσιος Οικονομικός Τύπος:

Εφημερίδες όπως η "Ναυτεμπορική" (εκδότες οι αδελφοί Αθανασιάδη) και η "Ημερησία" (εκδότης Πήγασος/Μπόμπολας) παρείχαν συνεχή κάλυψη των οικονομικών θεμάτων που σχετίζονταν με την ένταξη στην ΕΟΚ. Οι αναλύσεις και τα άρθρα γνώμης σε αυτές τις εφημερίδες συχνά εστίαζαν στις προκλήσεις και τις ευκαιρίες που θα προέκυπταν από την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, όπως οι αλλαγές στο κανονιστικό πλαίσιο, οι επενδυτικές ευκαιρίες και οι απαιτούμενες διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις στην ελληνική οικονομία.

8.3. Ραδιόφωνο και Τηλεόραση

Η τηλεόραση, και ειδικότερα η κρατική ΕΡΤ, έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην διαμόρφωση της κοινής γνώμης. Τα κρατικά ραδιοτηλεοπτικά μέσα ενημέρωσης, η ΕΡΤ και η ΥΕΝΕΔ, είχαν το μονοπώλιο της ραδιοφωνικής και τηλεοπτικής ενημέρωσης. Η κάλυψη των ειδήσεων και των πολιτικών εξελίξεων από την ΕΡΤ ήταν ευρύτατη, αλλά συνήθως αντικατόπτριζε τις θέσεις της κυβέρνησης και της πολιτικής ηγεσίας χωρίς να παρέχει βήμα στις άλλες απόψεις⁷⁴.

Ο κομματισμός των καναλιών επέτεινε την πόλωση και την αδυναμία πρόσβασης σε αντικειμενική πληροφόρηση⁷⁵. Το γεγονός αυτό επισημάνθηκε αρκετές φορές από τα κόμματα και τους πολιτικούς φορείς. Σε δηλώσεις του στο «Βήμα» το 1977, ο Γεώργιος Μαύρος είχε δηλώσει ότι *«η τηλεόραση είναι το όργανο για τη σύγχρονη βία και νοθεία»*⁷⁶, ενώ την ίδια χρονιά ο «Ριζοσπάστης» αποκαλύπτει ότι η κρατική ΥΕΝΕΔ *«λειτουργεί ως φερέφωνο της κυβερνητικής πολιτικής, καμιά θέση αντίθετη με τις πολιτικές θέσεις της κυβέρνησης σε όλη την τετραετία»*⁷⁷.

Η μονομέρεια της πληροφόρησης συγκέντρωσε στο τελικό στάδιο πριν την κύρωση της συμφωνίας στη Βουλή τα πυρά σύσσωμης της αντιπολίτευσης διά στόματος Ιωάννη Ζίγδη, ο οποίος κατηγόρησε την κυβερνητική τηλεόραση για μεροληψία και επιλεκτική θεματολογία στην ενημέρωση⁷⁸.

⁷⁴ Εφημερίδα «Τα Νέα», φύλλο 14.11.1977

⁷⁵ Πούλιου, Ρ., (2019), σ. 15

⁷⁶ «Το Βήμα», Φύλλο 2.10.1977

⁷⁷ «Ριζοσπάστης», φύλλο 17.11.1977. Άρθρο του Δ. Δανίκα.

⁷⁸ Πρακτικά Βουλής (1979). *Συνεδρίαση της 16ης Ιανουαρίου 1979*, σελ. 1683.

8.3.1. Ντοκιμαντέρ και Ενημερωτικές Εκπομπές:

Η ΕΡΤ παρήγαγε και πρόβαλλε ντοκιμαντέρ και ενημερωτικές εκπομπές που αναδείκνυαν τις ιστορικές και πολιτικές πτυχές της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Οι εκπομπές αυτές είχαν θεωρητικά στόχο να ενημερώσουν το κοινό για τα διάφορα θέματα που σχετίζονταν με την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, αλλά κατ' ουσίαν ήταν όργανα της κυβερνητικής προπαγάνδας.

8.3.2. Δελτία Ειδήσεων:

Τα δελτία ειδήσεων της ΕΡΤ κάλυπταν τις πολιτικές εξελίξεις και τις συζητήσεις γύρω από την ένταξη στην ΕΟΚ. Οι αναφορές στα δελτία ειδήσεων ήταν προσεκτικά σχεδιασμένες ώστε να αντικατοπτρίζουν τις επίσημες θέσεις της κυβέρνησης, προσφέροντας παράλληλα και μια κατ' επίφαση ενημέρωση για τις απόψεις της αντιπολίτευσης⁷⁹.

8.4. Ο ρόλος των ΜΜΕ στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης

Τα μέσα ενημέρωσης είχαν τον πρωταγωνιστικό ρόλο στην πληροφόρηση του κοινού σχετικά με τα θέματα της ένταξης της Ελλάδας στην ΕΟΚ.

8.4.1. Διαμόρφωση πολιτικών τάσεων

Τα μέσα επηρέαζαν σημαντικά τη διαμόρφωση των πολιτικών τάσεων του κοινού. Κυριότερες εφημερίδες ήταν η "Καθημερινή" με εκδότρια την Ελένη Βλάχου, "Το Βήμα" με εκδότη το Χρήστο Λαμπράκη/Δημοσιογραφικό Οργανισμό Λαμπράκη, η "Ελευθεροτυπία" με εκδότη το Χρήστο Τεγόπουλο, η «Αυγή» που εξέδιδε το ΚΚΕ εσωτερικού και ο «Ριζοσπάστης» επίσημο όργανο του ΚΚΕ.

Οι περισσότερες εφημερίδες ήταν συνδεδεμένες με συγκεκριμένα πολιτικά κόμματα και πρόβαλλαν τις απόψεις αυτών των κομμάτων σχετικά με την ένταξη στην ΕΟΚ. Για παράδειγμα, εφημερίδες φιλικές προς τη Νέα Δημοκρατία υποστήριζαν την ένταξη και προέβαλαν τα οφέλη της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, ενώ εφημερίδες προσκείμενες στο ΠΑΣΟΚ ή το ΚΚΕ εξέφραζαν ανησυχίες και αντιρρήσεις.

Η "Καθημερινή" είχε σαφή φιλοευρωπαϊκή στάση και υποστήριζε την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ, δημοσιεύοντας πολλά άρθρα υπέρ της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Σε εμβριθές

⁷⁹ ΕΡΤ Δελτία Ειδήσεων. Αθήνα: Αρχείο ΕΡΤ.

άρθρο της το 1980 με τίτλο "Η Ελλάδα στην ΕΟΚ: Μια Νέα Εποχή", αναλύονταν τα οικονομικά και πολιτικά οφέλη της ένταξης, επισημαίνοντας τις δυνατότητες για οικονομική ανάπτυξη, βελτίωση των υποδομών και ενίσχυση της διεθνούς θέσης της Ελλάδας. Το άρθρο παρουσίαζε επίσης συγκρίσεις με άλλες χώρες μέλη της ΕΟΚ που είχαν επωφεληθεί από την ένταξη, όπως η Ιρλανδία⁸⁰.

Η εφημερίδα "Το Βήμα" φιλοξενούσε εκτεταμένες αναλύσεις και απόψεις και από τις δύο πλευρές του ζητήματος της ένταξης. Σε άρθρο της με τίτλο "ΕΟΚ και Ελλάδα: Προκλήσεις και Ευκαιρίες" (1981), παρουσιάζονταν οι απόψεις πολιτικών και οικονομολόγων για τα θετικά και τα αρνητικά της ένταξης⁸¹. Η εφημερίδα παρείχε βήμα για διάλογο και ανάλυση των επιπτώσεων της ένταξης, βοηθώντας το κοινό να σχηματίσει μια ενημερωμένη γνώμη.

Η "Ελευθεροτυπία" είχε πιο κριτική στάση απέναντι στην ένταξη και εξέφραζε ανησυχίες σχετικά με τις επιπτώσεις της στην ελληνική οικονομία και κοινωνία. Σε άρθρο της με τίτλο "ΕΟΚ: Κίνδυνοι και Παγίδες για την Ελλάδα" (1980), παρουσιαζόταν κριτική ανάλυση των πιθανών αρνητικών συνεπειών της ένταξης, όπως η απώλεια της εθνικής κυριαρχίας, η επίδραση στις μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις και οι κοινωνικές αλλαγές που θα μπορούσαν να προκύψουν⁸².

Η εφημερίδα «Αυγή» εξέφραζε τις πολιτικές θέσεις και επιλογές του ΚΚΕ εσωτερικού και αντίστοιχα ο «Ριζοσπάστης» πρόβαλλε τις πολιτικές θέσεις του ΚΚΕ.

8.4.2. Δημιουργία Δημόσιας Σφαίρας Διαλόγου

Τα μέσα ενημέρωσης λειτούργησαν ως πλατφόρμα για τη δημόσια συζήτηση και τον πολιτικό διάλογο σχετικά με την ένταξη στην ΕΟΚ.

Οι εφημερίδες δημοσίευαν αναλύσεις, άρθρα και σχόλια σχετικά με τις συνέπειες της ένταξης, τόσο σε οικονομικό όσο και σε πολιτικό επίπεδο. Πολλές εφημερίδες φιλοξενούσαν άρθρα εμπειρογνομόνων, οικονομολόγων και πολιτικών αναλυτών που ανέλυαν τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα της ένταξης.

Μέσω των άρθρων γνώμης, των συνεντεύξεων και των συζητήσεων, τα μέσα ενημέρωσης επέτρεψαν σε διαφορετικές φωνές και απόψεις να εκφραστούν και να συζητηθούν. Η δημόσια

⁸⁰ Καθημερινή (1980). "Η Ελλάδα στην ΕΟΚ: Μια Νέα Εποχή". Αθήνα: Εκδόσεις Καθημερινής.

⁸¹ Το Βήμα (1981). "ΕΟΚ και Ελλάδα: Προκλήσεις και Ευκαιρίες". Αθήνα: Εκδόσεις Βήματος.

⁸² Ελευθεροτυπία (1980). "ΕΟΚ: Κίνδυνοι και Παγίδες για την Ελλάδα". Αθήνα: Εκδόσεις Ελευθεροτυπίας.

σφαίρα που δημιουργήθηκε από τα μέσα ενημέρωσης επέτρεψε τη συμμετοχή όλων των πλευρών στο διάλογο και στην πολιτική διαδικασία.

8.4.3. Προβολή Πολιτικών Προσώπων και Κομμάτων

Τα μέσα ενημέρωσης έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην προβολή των πολιτικών προσώπων και των κομμάτων που είχαν άμεση σχέση με την ένταξη στην ΕΟΚ. Οι πολιτικοί ηγέτες, όπως ο Κωσταντίνος Καραμανλής, ο Ανδρέας Παπανδρέου και ο Χαρίλαος Φλωράκης, είχαν σημαντική προβολή στα μέσα ενημέρωσης και οι δηλώσεις και οι ομιλίες τους αναμεταδίδονταν ευρέως. Ομοίως τα μέσα ενημέρωσης δημοσίευαν εκτενή ρεπορτάζ και ειδησεογραφία από τις κοινοβουλευτικές συζητήσεις και συγκρούσεις. Η εικόνα που διαμορφώθηκε από τα ΜΜΕ για τους πολιτικούς ηγέτες επηρέασε σημαντικά την κοινή γνώμη και τις πολιτικές επιλογές των πολιτών στις εκλογικές αναμετρήσεις της εποχής.

8.4.4. Κριτική και Έλεγχος

Τα μέσα ενημέρωσης λειτούργησαν επίσης ως μηχανισμός κριτικής και ελέγχου των θέσεων της «αντίπαλης» πλευράς. Οι δημοσιογράφοι και οι αναλυτές εξέταζαν τις τοποθετήσεις για την έννοια και τις συνέπειες της ένταξης στην ΕΟΚ, καθώς και τα θέματα των διαπραγματεύσεων, προσφέροντας στο κοινό μια κριτική ματιά στις ενέργειες της κυβέρνησης αλλά και στις επικρίσεις των πολιτικών κομμάτων της αντιπολίτευσης⁸³.

8.5. Άλλα μέσα δημόσιου διαλόγου

Ο δημόσιος διάλογος δεν διεξαγόταν μόνο στη Βουλή ή μέσα από τις εφημερίδες. Υπήρχαν, όπως και σήμερα, εναλλακτικοί δίαυλοι διοχέτευσης του μηνύματος, με ειδικό χαρακτηριστικό ότι στις παρακάτω μορφές έχουμε συνήθως μονόπλευρη διατύπωση της θέσης χωρίς να υπάρχει διάλογος ή αντίλογος στον ίδιο χρόνο, με εξαίρεση τις ζωντανές συζητήσεις ή πάνελ.

⁸³ Πούλιου, Ρ., (2019), σ. 41

8.5.1. Εκδόσεις, δημοσιεύσεις και μελέτες

Εκδόσεις, μονογραφίες, ένθετα και μελέτες από συγγραφείς και επιστημονικούς φορείς ανέλυσαν τις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και εισέφεραν απόψεις για την προσαρμογή της Ελλάδας στις νέες συνθήκες⁸⁴.

8.5.2. Δημόσιες συζητήσεις – Συνέδρια

Οργανώσεις, φορείς, πανεπιστήμια και σωματεία διοργάνωσαν εκδηλώσεις και συνέδρια όπου ειδικοί και πολιτικοί αναλυτές παρουσίασαν τις απόψεις τους για την ένταξη και τις πιθανές επιπτώσεις της. Ίσως η πιο γνωστή από αυτές τις εκδηλώσεις είναι το Συνέδριο του ΤΕΕ για τις επιπτώσεις της ένταξης στην ΕΟΚ, που έλαβε χώρα το Φεβρουάριο του 1978⁸⁵.

9. Ο πολιτικός διάλογος για την ένταξη - Θέσεις και αντιπαραθέσεις των κομμάτων

Η πολιτική συζήτηση πριν και μετά την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ το 1981 ήταν έντονη και χαρακτηρίστηκε από την οξύτατη αντιπαράθεση διαφορετικών απόψεων και στρατηγικών των κύριων πολιτικών κομμάτων. Η Νέα Δημοκρατία, το ΠΑΣΟΚ, το ΚΚΕ, η ΕΔΗΚ, η ΕΔΑ και άλλες πολιτικές δυνάμεις παρουσίασαν ποικίλα επιχειρήματα, τόσο υπέρ όσο και κατά της ένταξης.

Στην ομάδα των ενθερμων ή διστακτικών υποστηρικτών, αλλά πάντως γενικά υπέρ της ένταξης στην ΕΟΚ βρίσκονταν η Νέα Δημοκρατία, η ΕΔΗΚ, η ΕΔΑ, το ΚΟΔΗΣΟ, το ΚΚΕ εσωτερικού, η Σοσιαλιστική Πρωτοβουλία, το Κόμμα Προοδευτικών και η Εθνική Παράταξη.

Στην αντίπερα όχθη των αρνητών και σκεπτικιστών βρίσκονταν το ΠΑΣΟΚ και το ΚΚΕ.

Στη συνέχεια, θα εξετάσουμε τις θέσεις και αντιθέσεις των πολιτικών κομμάτων της κάθε ομάδας, μέσα από συγκεκριμένα παραδείγματα και αναφορές.

⁸⁴ Βεργόπουλος, Κ. (1984), σσ. 45-47

⁸⁵ Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα και οι έλληνες μηχανικοί 13-18 Φεβρ., 1978 Αθήνα

9.1. Νέα Δημοκρατία (ΝΔ)

Η Νέα Δημοκρατία, υπό την ηγεσία του Κωνσταντίνου Καραμανλή, ήταν ο κύριος υποστηρικτής της ένταξης της Ελλάδας στην ΕΟΚ. Η Νέα Δημοκρατία σήκωνε το κύριο βάρος της επιχειρηματολογίας για την υποστήριξη της επιλογής «ένταξη στην ΕΟΚ», την αντίκρουση των αρνητικών επιχειρημάτων και καταγγελιών των σκεπτικιστών και την υπεράσπιση των πεπραγμένων της διαπραγματευτικής ομάδας.

Τα κύρια επιχειρήματα της Νέας Δημοκρατίας υπέρ της ένταξης ήταν τα ακόλουθα:

9.1.1. Εκδημοκρατισμός και Θεσμική Ενίσχυση:

Ο Γεώργιος Ράλλης, Υπουργός Εξωτερικών, σε συνέντευξή του στα «Νέα» το 1977, είχε τονίσει ότι με την ένταξη στην ΕΟΚ θα εμπεδωνόταν η Κοινοβουλευτική Δημοκρατία και θα ισχυροποιούνταν οι δημοκρατικοί θεσμοί⁸⁶.

Αλλά και ο Καραμανλής είχε επανειλημμένα διατυπώσει την άποψη ότι τα εθνικά συμφέροντα της Ελλάδας επέβαλαν τη σύμπλευσή της με τις Δυτικές χώρες, θέση που εκφράσθηκε επιγραμματικά με το σύνθημα «Ανήκομεν εις την Δύσιν»⁸⁷.

Η αναγωγή του συνθήματος «Ανήκομεν εις την Δύσιν» σε σύμβολο της πολιτικής της κυβέρνησης Καραμανλή, υποδήλωνε αυτό ακριβώς, ότι δηλαδή η εναρμόνιση της Ελλάδας με τα ευρωπαϊκά πρότυπα διακυβέρνησης και δικαίου θα ενίσχυε τη δημοκρατία και το κράτος δικαίου και η συμμετοχή της χώρας στην ΕΟΚ θα προωθούσε τις δημοκρατικές αξίες και τις θεσμικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα⁸⁸. Τη θέση αυτή αντιστρατευόταν το ΠΑΣΟΚ με το αντι-σύνθημα «Η Ελλάδα ανήκει στους Έλληνες»

Οι δύο ηγέτες διασταύρωσαν τα ξίφη τους την 16^η Ιανουαρίου 1979 στη Βουλή, λίγο μετά την ανακοίνωση της επιτυχούς κατάληξης των ενταξιακών διαπραγματεύσεων, όπου και έλαβε χώρα μια ιστορική αντιπαράθεση. Όταν ο Ανδρέας Παπανδρέου ανέφερε ότι η επιλογή της ένταξης στην Κοινή Αγορά «είναι μια απόφαση που πάρθηκε στο βωμό του 'ανήκομεν εις την

⁸⁶ Ράλλης, Γ. (1977). «Με την ΕΟΚ θα εμπεδωθεί η Δημοκρατία». «Τα Νέα», Φύλλο 26.10.1977

⁸⁷ Δήλωση Κων. Καραμανλή στη Βουλή στις 16.10.1975: «η κυβέρνηση ερμηνεύουσα το αίσθημα της μεγάλης πλειοψηφίας του ελληνικού λαού διεκήρυξεν ευθύς εξ αρχής ότι η χώρα μας ανήκει εις την Δύσιν και ειδικότερα εις την Δυτικήν Ευρώπη Σβολόπουλος, Κ. (επιμ.).(1995). Τόμ. 9, σ. 76

⁸⁸ Ανδριανόπουλος, Α., ό.π.

Δύσιν'», ο Καραμανλής αντέδρασε έντονα⁸⁹ λέγοντας ότι «όταν λέγω ότι ανήκομεν εις την Δύσιν, δεν εννοώ ότι είμεθα αιχμάλωτοι της Δύσεως. Μπορούμε ανά πάσα στιγμή να φύγουμε. Αφού μπορούμε και δεν το θέλουμε τί σημαίνει αυτό; ...η Ελλάς ανήκει στον δυτικό κόσμο. Θέλετε από παράδοση, θέλετε από συμφέροντα, ανήκει πάντως στον δυτικό κόσμο» για να απαντήσει με τη σειρά του ο Παπανδρέου ότι «προτιμούμε να ανήκουμε στους Έλληνες»⁹⁰.

9.1.2. Ασφάλεια και Διεθνής Θέση:

Η συμμετοχή στην ΕΟΚ θα ενίσχυε την ασφάλεια της Ελλάδας μέσω της ένταξης σε έναν ευρύτερο ευρωπαϊκό συνασπισμό. Η ΝΔ υποστήριζε ότι η Ελλάδα θα επωφελούνταν από τις κοινές πολιτικές ασφάλειας και άμυνας της ΕΟΚ, ενισχύοντας έτσι πολιτικά, οικονομικά και αμυντικά τη διεθνή της θέση και εξερχόμενη από την απομόνωση της περιφέρειας.⁹¹ Σε ομιλίες του, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής ανέφερε συχνά την ανάγκη για σταθερότητα στην περιοχή και τη σημασία της ευρωπαϊκής αλληλεγγύης. Για τον Κων. Καραμανλή και τη Νέα Δημοκρατία, το ζήτημα της ένταξης της χώρας στην ΕΟΚ αναγόταν σε κορυφαίο ζήτημα άμυνας και ασφάλειας απέναντι στα κομμουνιστικά καθεστώτα των Βαλκάνιων γειτόνων, και περισσότερο απέναντι στην Τουρκία μετά την πρόσφατη τότε εισβολή του 1974 στην Κύπρο⁹²

Σε ομιλία του στη Βουλή ο Καραμανλής είχε εκφράσει το όραμά του για την ένταξη της χώρας στις Οικονομικές Κοινότητες λέγοντας ότι «η ένταξις της χώρας μας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα θα αποτελέση τον μεγαλύτερο σταθμό στην ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας, γιατί θα επηρεάσει βαθύτατα το μέλλον του Έθνους. Από τη μοναξιά αιώνων, και χωρίς να χάσουμε τα εθνικά μας χαρακτηριστικά, θα μεταφερθούμε σε μία μεγάλη οικογένεια, με την οποία μας συνδέουν κοινά συμφέροντα και, πέραν των συμφερόντων, μακρά πολιτιστική παράδοση Εντασσόμενη η χώρα μας οργανικά και ισότιμα στην πανίσχυρη αυτή οικογένεια, απαλλάσσεται από αυτό το άγχος διότι και μόνον η συμμετοχή της στην Κοινότητα θα επενεργή αποτρεπτικά κατά των κινδύνων που θα μπορούσαν αν την απειλήσουν. Αυτή, κατά τη δική μου γνώμη είναι η βαθύτερη, η ουσιαστικότερη πλευρά της εντάξεώς μας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα.»⁹³.

⁸⁹ Οπτικοακουστικό αρχείο της συνομιλίας στο https://www.youtube.com/watch?v=176XMf2B_Ms

⁹⁰ Σβολόπουλος, Κ. (επιμ.). (1995). Τόμ. 11, σ. 25

⁹¹ Σβολόπουλος, Κ. (επιμ.). (1995). Τόμ. 11, σ. 23

⁹² Βαληνάκης, Γ. (2000), σσ. 34- 37 και Μπότσιου, Κ., (2005), σσ. 105 -106

⁹³ Σβολόπουλος, Κ. (επιμ.). (1995). Τόμ. 11, σ. 23

Την στρατηγική επιλογή του Δυτικού στρατοπέδου υπερασπίστηκε σθεναρά ο Κωνσταντίνος Καραμανλής. Σε αγόρευσή του στη Βουλή την 12/6/1976, κατά τη συζήτηση πολιτικών αρχηγών για το θέμα της ένταξης στην ΕΟΚ, ο Καραμανλής απαντώντας στην κριτική του Παπανδρέου δήλωσε καταχειροκροτούμενος από το βήμα: *«Η Ελλάς – και θα το επαναλάβω παρ’ ότι γνωρίζω ότι θα ενοχλήσω τον πρόεδρο του ΠΑΣΟΚ – η Ελλάς, πολιτικά, αμυντικά, οικονομικά, πολιτιστικά, ανήκει εις την Δύσιν»*⁹⁴. Και συνέχισε αιτολογώντας την τοποθέτησή του λέγοντας *«(η Ελλάς) διαπραγματεύεται την ένταξίν της εις την Ηνωμένην Ευρώπην, γιατί με την ένταξιν αυτήν κατοχυρώνει την δημοκρατίαν της, ενισχύει την ασφάλειάν της και επιταχύνει την οικονομικήν και κοινωνικήν της ανάπτυξιν. Άλλωστε η πολιτική αυτή είναι συνεπής προς την επιδίωξίν μας να ενταχθούμε εις την Ηνωμένην Ευρώπην, με την οποίαν κατ’ ανάγκην θα ταυτίσωμεν την τύχην μας και αμυντικώς»*⁹⁵.

9.1.3. Οικονομική Ανάπτυξη :

Η ένταξη στην ΕΟΚ θα ενίσχυε την οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας μέσω της πρόσβασης σε ευρωπαϊκά κονδύλια και αγορές. Η συμμετοχή στην κοινή αγορά θα αύξανε τις εξαγωγές και θα προσέλκυε ξένες επενδύσεις, οι οποίες με τη σειρά τους θα δημιουργούσαν θέσεις εργασίας. Η συμμετοχή στην ΕΟΚ θα επέτρεπε στην Ελλάδα να εξάγει τα προϊόντα της σε μια τεράστια Κοινή Αγορά χωρίς δασμούς και περιορισμούς. Οι αγροτικές και βιομηχανικές εξαγωγές θα μπορούσαν να επωφεληθούν σημαντικά από την πρόσβαση στις ευρωπαϊκές αγορές⁹⁶.

9.1.4. Οικονομική Σταθερότητα και Νομισματική Πολιτική:

Η ένταξη στην ΕΟΚ θα προσέφερε μεγαλύτερη οικονομική σταθερότητα μέσω της συμμετοχής σε ένα ευρύτερο και πιο σταθερό οικονομικό σύστημα. Η συμμόρφωση με τις ευρωπαϊκές οικονομικές πολιτικές και πρότυπα θα ενίσχυε τη δημοσιονομική πειθαρχία και θα περιόριζε τις πληθωριστικές πιέσεις, συμβάλλοντας στη δημιουργία ενός υγιούς οικονομικού περιβάλλοντος.

⁹⁴ Σβολόπουλος, Κ. (επιμ.) (1995). Τόμ. 9, σ. 239

⁹⁵ Σβολόπουλος, Κ. (επιμ.) ό.π.

⁹⁶ Ανδριανόπουλος, Α., (1979)

9.1.5. Τεχνολογική Αναβάθμιση και Εκσυγχρονισμός :

Η συμμετοχή στην ΕΟΚ θα διευκόλυνε τη μεταφορά τεχνολογίας και την εφαρμογή βέλτιστων πρακτικών στον τομέα της παραγωγής και των υπηρεσιών. Αυτό θα συνέβαλε στη βελτίωση της παραγωγικότητας και στην αναβάθμιση της ελληνικής βιομηχανίας.

9.1.6. Κοινωνικό Κράτος

Με την ένταξη στην ΕΟΚ, η Ελλάδα θα μπορέσει να αντλήσει πόρους από το Κοινωνικό Ταμείο για κοινωνικές δράσεις σχετικά με την καταπολέμηση της ανεργίας και της φτώχειας. Παράλληλα, η ένταξη θα οδηγήσει σε αύξηση ημερομισθίων στα ευρωπαϊκά επίπεδα, εκσυγχρονισμό των ασφαλιστικών φορέων, εκσυγχρονισμό του εργατικού συνδικαλισμού, προώθηση μέτρων ισότητας ανδρών-γυναικών και άλλες κοινωνικές κατακτήσεις⁹⁷.

9.2. Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα (ΠΑΣΟΚ)

Το ΠΑΣΟΚ, υπό την ηγεσία του Ανδρέα Παπανδρέου, ήταν από την αρχή αντίθετο στην ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ. Το ΠΑΣΟΚ, με έντονο λαϊκισμό στις πολιτικές του θέσεις, αύξησε θεαματικά τα ποσοστά του στις εκλογές του 1977 και αναρρήθηκε στη θέση της αξιωματικής αντιπολίτευσης. Από εκεί εξapέλυσε δριμύτατη πολεμική εναντίον της ένταξης στην ΕΟΚ. Ο Παπανδρέου και το ΠΑΣΟΚ εξέφραζαν φόβους σχετικά με τις επιπτώσεις της ένταξης στην εθνική κυριαρχία και την οικονομική ανεξαρτησία της χώρας, με βασικά επιχειρήματα τον κίνδυνο εξάρτησης «αποικιοκρατικού» τύπου από τα προηγμένα κράτη-μέλη, τις δυσοίωνες προοπτικές επιβίωσης για τους αγρότες και τις βιομηχανίες στο περιβάλλον της Κοινής Αγοράς, αλλά και για τη δραστική απομείωση της διαπραγματευτικής ισχύος της χώρας στα εθνικά θέματα⁹⁸.

⁹⁷ Ανδριανόπουλος, Α., ό.π.

⁹⁸ Βέρνυ, Σ. (1989), σσ. 61-66.

9.2.1. Τα συνθήματα του ΠΑΣΟΚ

Ο Παπανδρέου θεωρούσε ότι η ΕΟΚ «δεν είναι τίποτε άλλο παρά η άλλη όψη του ΝΑΤΟ δηλαδή η άλλη όψη των ΗΠΑ⁹⁹». Χρησιμοποιώντας συνθήματα όπως «ΕΟΚ και ΝΑΤΟ το ίδιο συνδικάτο» σε συνδυασμό με δηλώσεις για ένταξη στο Κίνημα των Αδεσμεύτων και τον «*τρίτο δρόμο προς τον σοσιαλισμό*», το ΠΑΣΟΚ χρησιμοποίησε δημοσκοπικά κάθε μέσο πολιτικής επιρροής που είχε διαθέσιμο για να τορπιλίσει την ένταξη. Επιπλέον, εγκαλούσε την Κυβέρνηση Καραμανλή για εθνική μειοδοσία στα εθνικά θέματα, τα οποία την κατηγορούσε ότι απεμπολούσε προκειμένου να επιτύχει εσπευσμένα την ένταξη¹⁰⁰.

Ο Κων. Καραμανλής σε ομιλία του στη Βουλή την 20/10/1976, διαμαρτυρήθηκε για τη δημαγωγική τακτική του ΠΑΣΟΚ και του ΚΚΕ και τους ζήτησε να σταματήσουν την αμφισβήτηση της νόμιμης Ελληνικής Κυβέρνησης λέγοντας ότι «*η αντιπολίτευσις για να φθείρη την Κυβέρνηση, δεν διστάζει να ναρκοθετεί την προσπάθειά της, να δυσχεραίνει τους χειρισμούς τους οποίους οφείλει να κάνει δια να προστατεύσει τα συμφέροντα του έθνους*»¹⁰¹. Συνεχίζοντας ο αρχηγός της Νέας Δημοκρατίας κατηγορήσε την Αριστερά ότι «*εξεγείρει τους πολίτας και τους εξωθεί σε εχθρικές, συχνά βίαιες εκδηλώσεις εναντίον φίλων και συμμάχων χωρών, με αποτέλεσμα να διαταράσση τις εξωτερικές μας σχέσεις και να βλάπη τα συμφέροντα της χώρας*» και συνέχισε λέγοντας «*η απομάκρυνσις της Ελλάδος από τον κόσμο τον Δυτικό θα είναι ολέθρια δια την χώραν μας. Πρώτον, γιατί θα κλείση τον δρόμο για την ένταξή μας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, η οποία, όπως κατ' επανάληψιν ετόνισα, διανοίγει μεγάλες, ευρύτατες προοπτικές για το μέλλον του λαού μας*»¹⁰².

Παρά τις διαμαρτυρίες του Καραμανλή για «unfair play», ο Παπανδρέου συνέχισε την καταγγελτική τακτική λέγοντας απερίφραστα ότι «*η ΕΟΚ δεν είναι παρά η άλλη όψη του ΝΑΤΟ, το οποίο ευθύνεται για τη στήριξη της δικτατορίας και την τραγωδία της Κύπρου, ενώ, παράλληλα, υποστηρίζει σκανδαλωδώς την Τουρκία σε βάρος της Ελλάδος. Το ΠΑΣΟΚ είναι ενάντια στην ένταξη της χώρας μας στην Κοινή Αγορά*»¹⁰³.

Επίσης, ο Πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ συστηματικά κατηγορούσε την Κυβέρνηση ότι αποκρύπτει παρεμβάσεις της Ευρωπαϊκής Κοινότητας για σύνδεση των ενταξιακών διαπραγματεύσεων με

⁹⁹ Έφημερίδα «Ριζοσπάστης», φύλλο 16-9-1975

¹⁰⁰ Πρακτικά Βουλής (1979). *Συνεδρίαση της 16ης Ιανουαρίου 1979*, σελ. 1683.

¹⁰¹ Σβολόπουλος, Κ. (επιμ.) (1995). Τόμ. 9, σ. 309

¹⁰² Σβολόπουλος, Κ. (επιμ.), ό.π., σ.313

¹⁰³ Σβολόπουλος, Κ. (επιμ.) (1995). Τόμ. 11, σ. 26

τακτοποίηση των ελληνοτουρκικών διαφορών πριν από την ένταξη της Ελλάδας, επικαλούμενος ότι η ηγεσία της ΕΟΚ δεν ήθελε να «κληρονομήσει» τα ελληνοτουρκικά προβλήματα και να δυσχεράνει τις σχέσεις της Κοινότητας με την Τουρκία¹⁰⁴. Ο Καραμανλής σθεναρά αρνούνταν ότι η Κοινότητα συνέδεσε ποτέ τις διαπραγματεύσεις με άλλο θέμα¹⁰⁵.

9.2.2. Η απώλεια Εθνικής Κυριαρχίας:

Το ΠΑΣΟΚ πίστευε ότι η ένταξη στην ΕΟΚ θα περιόριζε την εθνική κυριαρχία της Ελλάδας, καθώς η χώρα θα έπρεπε να συμμορφωθεί με τις αποφάσεις και τους κανονισμούς της Κοινότητας και θα έχανε την ικανότητα να λαμβάνει ανεξάρτητες αποφάσεις. Το ΠΑΣΟΚ ανησυχούσε για την απώλεια ελέγχου στις εθνικές οικονομικές πολιτικές και την αδυναμία χάραξης εξατομικευμένης οικονομικής στρατηγικής από την Ελλάδα. Επεξηγώντας αυτή τη θέση, ο Παπανδρέου δήλωσε ότι «η ένταξη στην ΕΟΚ αντιστρατεύεται τη διαμόρφωση μιας αυτόνομης εθνικής αναπτυξιακής πολιτικής και... έρχεται σε σύγκρουση με τα μακροπρόθεσμα συμφέροντα του ελληνικού λαού»¹⁰⁶, και για αυτό το λόγο το ΠΑΣΟΚ είναι ενάντια στο να γίνει η Ελλάδα μέλος της Κοινής Αγοράς, «διότι αυτό σημαίνει την υποταγή της σε ένα κέντρο δύναμης έξω από την Ελλάδα»¹⁰⁷. Ο Παπανδρέου πίστευε ότι η ένταξη θα κατέληγε στην «πλήρη αποικιοποίηση» της Ελλάδας, και επίσης θεωρούσε ότι υπό το δέλεαρ της ένταξης υποκρύπτονταν εκβιασμός για εθνικές παραχωρήσεις στο Κυπριακό, στα ελληνοτουρκικά προβλήματα για το Αιγαίο καθώς και για το θέμα των ΝΑΤΟϊκών βάσεων¹⁰⁸.

9.2.3. Οικονομικές Επιπτώσεις – συρρίκνωση βιομηχανίας:

Ο Παπανδρέου ασκούσε σφοδρή κριτική στο οικονομικό μοντέλο μητροπολιτικού κέντρου – περιφέρειας που θεωρούσε ότι θα επικρατούσε στις σχέσεις της Ελλάδας με την ΕΟΚ μετά την ένταξη. Πίστευε ότι η συμμετοχή της Ελλάδας στη μεγάλη Κοινή Αγορά θα γινόταν με

¹⁰⁴ Σβολόπουλος, Κ. (επιμ.) (1995). Τόμ. 11, σσ. 27-28

¹⁰⁵ Σβολόπουλος, Κ. (επιμ.), ό.π., σ. 28

¹⁰⁶ Οικονομικός Ταχυδρόμος (1977). (αναδημ.) Επιτροπή Εκδόσεων ΠΑΣΟΚ (1978) «Ανδρέας Γ. Παπανδρέου: Συνέντευξη για την ΕΟΚ», σσ. 6-7

¹⁰⁷ Παπανδρέου, Α. (1978) Συνέντευξη στην εφημερίδα «International Herald Tribune», φύλλο 14.4.1978

¹⁰⁸ Μπότσιου, Κ., (2005), σ. 108

όρους υποτέλειας όπου θα μετείχαμε «σαν φτωχοί συγγενείς» και όχι με όρους ολοκληρωμένης και αυτοδύναμης οικονομίας¹⁰⁹.

Διατύπωσε τη θέση ότι «σε ότι αφορά την Ελλάδα (που είναι περιφερειακή χώρα του καπιταλισμού) η ένταξη στην ΕΟΚ αντιστρατεύεται τη διαμόρφωση μια αυτόνομης εθνικής αναπτυξιακής πολιτικής και οδηγεί σε μια μορφή συμμετοχής της Ελλάδας στην παγκόσμια οικονομική δομή, που έρχεται σε σύγκρουση με τα μακροπρόθεσμα συμφέροντα του ελληνικού λαού¹¹⁰». Η ένταξη, έλεγε, θα σημάνει τον πλήρη δασμολογικό αφοπλισμό της χώρας με καταστροφικές συνέπειες για τη βιομηχανία¹¹¹.

Εξέφραζε επίσης μεγάλη δυσπιστία για τις ξένες επενδύσεις που θα μπορούσαν δυνητικά να γίνουν στην Ελλάδα, επειδή η χώρα υστερούσε σε επίπεδο υποδομών και κρατικής διοίκησης και έτσι απλώς θα συντηρούνταν η «άνιση ανταλλαγή» οφέλους μεταξύ Βορρά - Νότου. Μοιραία η εισαγωγή κεφαλαίων για άμεσες επενδύσεις θα γινόταν από πολυεθνικές επιχειρήσεις, οι οποίες μέσω του ταχέως επαναπατρισμού κεφαλαίου και κερδών σύντομα θα απόσβεναν την επένδυσή τους και στη συνέχεια θα απομυζούσαν την ελληνική οικονομία με όρους ληστρικούς στην μεταφορά κοινωνικού πλεονάσματος, οδηγώντας σε βέβαιη οικονομική κρίση και στασιμότητα την εγχώρια βιομηχανία. Έτσι, η ένταξη στην ΕΟΚ θα οδηγούσε «σε παράλυση της επενδυτικής δραστηριότητας στους παραγωγικούς τομείς και ταυτόχρονα σε έξαρση της κερδοσκοπίας και του παρασιτισμού»¹¹². Εξ αιτίας αυτού, ο Παπανδρέου πίστευε ότι ένταξη θα ευνοούσε τις πλουσιότερες τάξεις και τις μεγάλες επιχειρήσεις.

Η εναλλακτική λύση που πρότεινε το ΠΑΣΟΚ ήταν η λαϊκή συμμετοχή στις αναπτυξιακές διαδικασίες μέσα από κοινωνικοποίηση ενός αριθμού ελληνικών επιχειρήσεων στρατηγικής σημασίας, με στόχο να αποτραπεί η δυνατότητα ελέγχου τους από τις πολυεθνικές. Η επιλογή των στρατηγικών επιχειρήσεων για κοινωνικοποίηση (που ο Παπανδρέου δεν ταύτιζε με την κρατικοποίηση) θα γινόταν με κριτήρια τη στρατηγική σημασία της επιχείρησης στην οικονομία, τη σχετική μονοπωλιακή της ισχύ στον τομέα που δραστηριοποιείται και τέλος, με το βαθμό της συμμετοχής και ελέγχου της από το ξένο κεφάλαιο¹¹³.

¹⁰⁹ Οικονομικός Ταχυδρόμος (1977). (αναδημ.) Επιτροπή Εκδόσεων ΠΑΣΟΚ (1978) «Ανδρέας Γ. Παπανδρέου: Συνέντευξη για την ΕΟΚ», σσ. 5-6

¹¹⁰ Οικονομικός Ταχυδρόμος (1977), ό.π., σ. 7

¹¹¹ Σβολόπουλος, Κ. (επιμ.) (1995). Τόμ. 11, σ. 26

¹¹² Οικονομικός Ταχυδρόμος (1977), ό.π., σσ. 13 - 15

¹¹³ Οικονομικός Ταχυδρόμος (1977), ό.π., σσ. 20-21

Το ΠΑΣΟΚ διακήρυττε ότι η ένταξη στην ΕΟΚ θα είχε συνολικά αρνητικές επιπτώσεις για την ελληνική οικονομία, ιδίως για τον αγροτικό τομέα και τις μικρές βιομηχανίες. Δήλωνε ότι η ελληνική γεωργία και βιομηχανία δεν μπορούσαν να αντέξουν τις ανταγωνιστικές πιέσεις από τις ανεπτυγμένες ευρωπαϊκές οικονομίες, διότι η ανταγωνιστικότητά τους έφτανε μόνο στο 40% του ευρωπαϊκού μέσου όρου και το γεγονός αυτό καταδίκαιε τη χώρα σε «ένα περιφερειακό και δορυφορικό ρόλο»¹¹⁴.

9.2.4. Αφανισμός αγροτικής παραγωγής

Για την πρωτογενή οικονομία ο Παπανδρέου πίστευε ότι η Ελλάδα, μετά την ένταξη, δεν θα μπορούσε να αντέξει το βάρος εφαρμογής της ευρωπαϊκής Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (ΚΑΠ) και των λοιπών κοινοτικών κανόνων και η αγροτική παραγωγή θα έπρεπε είτε να υποστεί δραστικό αναπροσανατολισμό (σύμφωνα με τις απαιτήσεις των κοινοτικών εταίρων) είτε να εξαφανιστεί¹¹⁵. Το ΠΑΣΟΚ πίστευε ότι η ΚΑΠ και η ανεξέλεγκτη ελληνική καπιταλιστική αγορά θα οδηγήσουν τις μικρές και μεσαίες αγροτικές επιχειρήσεις σε αφανισμό και θα επιβιώσουν μόνον οι μεγάλες αγροτικές εκμεταλλεύσεις με εξαγωγικό χαρακτήρα¹¹⁶.

Η ένταξη, έλεγε ο Παπανδρέου στη Βουλή τον Ιανουάριο του 1979, θα φέρει συγκέντρωση των μικρών καλλιεργειών σε μεγάλες γεωργικές εκμεταλλεύσεις¹¹⁷ και θα «οδηγήσει σε αφελληνισμό των ελληνικών επιχειρήσεων και στην προλεταριοποίηση του αγροτικού πληθυσμού», ενώ οι αγρότες θα μεταβληθούν σε εργάτες γης ή «θα πάνε στα σκλοβοπάζαρα της Δύσης»¹¹⁸. Το ίδιο επαπειλούμενοι θα ήταν και οι κτηνοτρόφοι για το γάλα και τα γαλακτοκομικά, στα οποία οι κοινοτικές χώρες είχαν πλεόνασμα με χαμηλές τιμές¹¹⁹. Κατά το ΠΑΣΟΚ, η λύση στο πρόβλημα της αγροτικής παραγωγής ήταν «ο αγροτοβιομηχανικός συνεταιρισμός ... με την ενεργό συμμετοχή της τοπικής αυτοδιοίκησης»¹²⁰.

¹¹⁴ Εφημερίδα Ελευθεροτυπία, φύλλο 15.7.1978.

¹¹⁵ Εφημερίδα Ελευθεροτυπία, φύλλο 15.7.1978.

¹¹⁶ Οικονομικός Ταχυδρόμος (1977), ό.π., σ. 28

¹¹⁷ Σβολόπουλος, Κ. (επιμ.) (1995). Τόμ. 11, σ. 26

¹¹⁸ Συζήτηση στη Βουλή. Πρακτικά Βουλής (1979). Συνεδρίαση της 16ης Ιανουαρίου 1979.

¹¹⁹ Σπετσιώτη Μ. (1978), σ. 271

¹²⁰ Οικονομικός Ταχυδρόμος (1977). (αναδημ.) Επιτροπή Εκδόσεων ΠΑΣΟΚ (1978) «Ανδρέας Γ. Παπανδρέου: Συνέντευξη για την ΕΟΚ», σ. 16

9.2.5. Κοινωνικός μετασχηματισμός – εργασιακές σχέσεις

Το ΠΑΣΟΚ εξέφραζε επίσης ανησυχίες για τις κοινωνικές επιπτώσεις της ένταξης, ιδίως όσον αφορά τις αλλαγές των κοινωνικών δομών και την απασχόληση. Το ΠΑΣΟΚ υποστήριζε ότι η Ελλάδα έπρεπε να διαφυλάξει την εθνική της κυριαρχία και την πολιτιστική της ταυτότητα από τις επιδράσεις της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Σε συνέντευξή του στο Οικονομικό Ταχυδρόμο το 1977, ο Ανδρέας Παπανδρέου προέβλεψε ότι το δικαίωμα ελεύθερης μετακίνησης των εργαζομένων, θα προκαλέσει μετά την ένταξη μαζική μετανάστευση των ανέργων και των εξαθλιωμένων αγροτών από την Ελλάδα προς τις χώρες της ΕΟΚ, οδηγώντας σε απερίμωση της υπαίθρου και τη διαρροή της πλέον δυναμικής πληθυσμιακής μερίδας του ελληνικού λαού εκτός Ελλάδος¹²¹. Παράλληλα, το ΠΑΣΟΚ εξέφραζε το φόβο ότι η ΕΟΚ αποτελεί πλαίσιο ενίσχυσης των καπιταλιστικών μορφών οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης, που θα επιδράσει περιοριστικά στις κοινωνικές προοδευτικές εξελίξεις, συγκρατώντας τον κοινωνικό μετασχηματισμό μακριά από τα σοσιαλιστικά πρότυπα¹²².

Τέλος, υπήρχαν έντονες ανησυχίες ότι η ένταξη στην ΕΟΚ θα μπορούσε να οδηγήσει σε αποδυνάμωση της ελληνικής πολιτιστικής ταυτότητας και των μοναδικών πολιτιστικών παραδόσεων μέσω της επιβολής ενιαίων πολιτιστικών προτύπων.¹²³

Έντονες ήταν και οι ανησυχίες για την επίδραση της ένταξης στην ελληνική γλώσσα. Υπήρχαν φόβοι ότι η αυξημένη χρήση της αγγλικής γλώσσας και άλλων ευρωπαϊκών γλωσσών θα μπορούσε να αποδυναμώσει τη θέση της ελληνικής γλώσσας, ιδίως μεταξύ των νεότερων γενεών¹²⁴.

9.2.6. Η «ειδική συμφωνία» και η διενέργεια δημοψηφίσματος

Ο Ανδρέας Παπανδρέου απέρριπτε εξ ολοκλήρου την ένταξη και στη θέση της πρότεινε ένα ειδικό καθεστώς σύνδεσης με την ΕΟΚ, ανάλογη με αυτή της Νορβηγίας και της Γιουγκοσλαβίας. μέσω μιας «ειδικής συμφωνίας που εξασφαλίζει τον Ελληνικό έλεγχο πάνω στη διακίνηση εμπορίου, κεφαλαίου και εργασίας»¹²⁵.

¹²¹ Οικονομικός Ταχυδρόμος (1977), ό.π., σ. 36

¹²² Αρχείο ΙΚΚ, Φ17-1099. ΥΠΕΞ «Τα επιχειρήματα των αντιπάλων της εντάξεως και η αντίκρουσή τους»

¹²³ Παπαδημητρίου, Δ., (1981), σσ. 45-49

¹²⁴ Καραθανάση, Ε. (1983), σελ. 77-85.

¹²⁵ Οικονομικός Ταχυδρόμος (1977). (αναδημ.) Επιτροπή Εκδόσεων ΠΑΣΟΚ (1978) «Ανδρέας Γ. Παπανδρέου: Συνέντευξη για την ΕΟΚ», σσ. 38-39

Αυτή η «ειδική συμφωνία» θα έπρεπε να περιλαμβάνει την αναδιαμόρφωση των εμπορικών σχέσεων ΕΟΚ - Ελλάδας χωρίς δυσμενείς όρους για τη χώρα, να δίνει λύση στο πρόβλημα της διακίνησης ελληνικών αγροτικών προϊόντων στις χώρες της ΕΟΚ και να κατοχυρώνει το δικαίωμα ανεξάρτητης εξωτερικής πολιτικής, με προοπτική την ανάπτυξη καλύτερων οικονομικών σχέσεων με χώρες της Μεσογείου¹²⁶. Θεμέλιο της «ειδικής συμφωνίας» αποτελούσε η διαπίστωση ότι όσο η Ελλάδα έχει ανάγκη τις αγορές της ΕΟΚ, άλλο τόσο έχει και η ΕΟΚ ανάγκη την αγορά της Ελλάδας¹²⁷.

Ο Παπανδρέου μεταξύ άλλων δήλωνε ότι ο ελληνικός λαός δεν είχε ενημερωθεί για τους όρους της ένταξης και αμφισβητούσε τη νομιμοποίηση της Νέας Δημοκρατίας να δεσμεύσει την Ελλάδα σε μια τόσο μακρόπνοη συμφωνία, που θα είχε σημαντικές συνέπειες στο διηνεκές για το λαό και τη χώρα, χωρίς να προηγηθεί δημοψήφισμα κατά τους όρους του άρθρου 44 του Συντάγματος¹²⁸. Στην πραγματικότητα, το δημοψήφισμα ήταν ένας τρόπος να παρακαμφθεί η Βουλή, όπου η Νέα Δημοκρατία με τα κόμματα που ήταν θετικά διακείμενα στην ένταξη κατείχαν την αναγκαία πλειοψηφία για την κύρωση.

Μάλιστα, ο Παπανδρέου απειλούσε ότι εάν το ΠΑΣΟΚ κέρδιζε τις επόμενες εκλογές (που έγιναν τελικά το 1981) και η Ελλάδα είχε καταστεί μέλος της ΕΟΚ, τότε θα διενεργούσε δημοψήφισμα με ερώτημα «παραμονή στην ΕΟΚ ή έξοδος και ειδική συμφωνία;¹²⁹».

Σαν δεύτερη πιθανή λύση, προκειμένου να αποφευχθεί ή έξοδος από την ΕΟΚ, ο πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ θεωρούσε την αναδιαπραγμάτευση των όρων ένταξης της Ελλάδας κατά το παράδειγμα του Εργατικού Κόμματος του Ηνωμένου Βασιλείου στα 1975¹³⁰.

Η συζήτηση για το δημοψήφισμα, που έντεχνα καλλιεργούσε ο Παπανδρέου, ανησυχούσε τους ηγέτες της Κοινότητας. Σε άρθρο των Irish Times της 8^{ης} Απριλίου 1980, αναφέρονται οι ανησυχίες των Κοινοτικών κύκλων για το ενδεχόμενο αποχώρησης της Ελλάδας μετά την ένταξη, εάν το ΠΑΣΟΚ κέρδιζε τις επόμενες εκλογές. Μάλιστα υπήρχαν αναφορές ότι οι Ευρωπαϊκές ηγεσίες θα προτιμούσαν να παραμείνει Πρωθυπουργός ο Καραμανλής μέχρις ότου ολοκληρωθεί η ένταξη στην ΕΟΚ¹³¹.

¹²⁶ Ρουμελιώτης Π., (1980), σ.35

¹²⁷ Πρακτικά Βουλής (1979). *Συνεδρίαση της 16ης Ιανουαρίου 1979*, σελ. 1676

¹²⁸ Πρακτικά Βουλής (1979). ό.π.

¹²⁹ Παπανδρέου, Α. (1981, 26 Απριλίου). Συνέντευξη στην εφημερίδα «Το Βήμα».

¹³⁰ Εφημερίδα Ελευθεροτυπία, φύλλο 15.7.1978

¹³¹ Αρχείο ΙΚΚ, Φ17-1076. Τηλεγράφημα Πρεσβείας Δουβλίνου προς ΥΠΕΞ 8.4.1980.

Παρά τις αρχικές διαφωνίες και αντιρρήσεις, μετά την ανάληψη της εξουσίας το 1981, το ΠΑΣΟΚ μετέβαλε σταδιακά τη στάση του και άρχισε να υποστηρίζει την ευρωπαϊκή προοπτική της χώρας. Ο Ανδρέας Παπανδρέου αναγνώρισε τις δυνατότητες που προσέφερε για την οικονομική ανάπτυξη και την κοινωνική πρόοδο η συμμετοχή της χώρας στην ΕΟΚ, αν και συνέχισε να προτάσσει την ανάγκη για προστασία των ελληνικών εθνικών συμφερόντων εκμαιεύοντας «ειδικές» παραχωρήσεις για την Ελλάδα.

9.3. Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (ΚΚΕ)

Το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (ΚΚΕ) υπό την ηγεσία του Χαρίλαου Φλωράκη ήταν εξ αρχής κατηγορηματικά αντίθετο στην ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ. Το ΚΚΕ μαζί με το ΠΑΣΟΚ, αποτελούσαν το κύριο μέτωπο της αντιευρωπαϊκής αντίστασης κατά της ένταξης. Το κόμμα εξέφραζε σφοδρή κριτική για την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, υποστηρίζοντας ότι η ΕΟΚ ήταν ένα εργαλείο του διεθνούς καπιταλιστικού κεφαλαίου και των πολυεθνικών μονοπωλίων. Κατά τις πεποιθήσεις του ΚΚΕ, η ΕΟΚ θεωρούνταν όργανο του δυτικού ιμπεριαλισμού και η ένταξη σε αυτήν θα εξυπηρετούσε τα συμφέροντα του μεγάλου κεφαλαίου εις βάρος του ελληνικού λαού και ταυτόχρονα θα υπονόμει την εθνική ανεξαρτησία της Ελλάδας¹³².

Ο βουλευτής του ΚΚΕ Γρηγόρης Φαράκος δήλωσε το 1977 σε άρθρο του στο περιοδικό του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδος ότι η ΕΟΚ είναι ο συνασπισμός των μονοπωλίων και της οικονομικής βάσης του ΝΑΤΟ, το οποίο είναι η άλλη όψη της ΕΟΚ¹³³. Το πολιτικό περιεχόμενο της έννοιας της «Ενωμένης Ευρώπης» είναι ψεύτικο και ταυτόχρονα αντιδραστικό – συντηρητικό, ενώ η «εκχώρηση της εθνικής μας κυριαρχίας στα ιμπεριαλιστικά μονοπώλια» δεν παρέχει οποιαδήποτε εγγύηση για υπεράσπιση των εθνικών συμφερόντων της Ελλάδας στο μέλλον¹³⁴.

Το ΚΚΕ δεν συμφωνούσε με τον Καραμανλή ότι η ένταξη στην ΕΟΚ θα εδραίωνε τους δημοκρατικούς θεσμούς στην Ελλάδα και υποστήριζε ότι η Ελλάδα θα γινόταν δορυφόρος των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων¹³⁵. Αντίθετα, το ΚΚΕ θεωρούσε ότι η πρόσδεση της Ελλάδας

¹³² Βέρνυ, Σ. (1989). σ. 64.

¹³³ Τεχνικά Χρονικά (1977), σ. 22

¹³⁴ Τεχνικά Χρονικά (1977), σ. 23

¹³⁵ Φλωράκης, Χ. (1980, 21 Σεπτεμβρίου). Ομιλία στο 8ο Συνέδριο του ΚΚΕ., σσ. 19-21

στην ΕΟΚ θα εμπέδωνε το «αστικό κοινοβουλευτικό σύστημα», το οποίο ευρισκόμενο έξω από τη σφαίρα των σοσιαλιστικών κρατών δεν ήταν νοητό να αποτελεί «σοσιαλιστική δημοκρατία». Επομένως, για το ΚΚΕ, η ένταξη στην ΕΟΚ αποτελούσε μια αντιδημοκρατική επιλογή επειδή απέκοπτε την προοπτική για μεταπήδηση της Ελλάδας στο σοσιαλιστικό στρατόπεδο¹³⁶.

Το ΚΚΕ διακήρυττε ότι « η ένταξη της χώρας μας στην Κοινή Αγορά... θα εξυπηρετήσει τα συμφέροντα μόνο μιας χούφτας ελληνικών μονοπωλιακών κύκλων και των ξένων συνεργατών τους. Θα οδηγήσει σε απομόνωση τη χώρα από τον άλλο κόσμο... θα μεγαλώσει ακόμη πιο πολύ τους κινδύνους κατάλυσης των δημοκρατικών θεσμών... θα οξύνει και θα βαθύνει ακόμα περισσότερο τα μεγάλα εθνικά και λαϊκά προβλήματα»¹³⁷.

Τα επιχειρήματα αυτά ανέπτυξε η «*Δήλωση της Κοινοβουλευτικής Ομάδας του ΚΚΕ για τα ζητήματα εξωτερικής πολιτικής*», την οποία το ΚΚΕ κατέθεσε στη Βουλή στις 13.1.1979 και αναγνώσθηκε στο Κοινοβούλιο την επόμενη ημέρα¹³⁸.

Σύμφωνα με τη δήλωση αυτή, η συμμετοχή στην ΕΟΚ θα ενισχύσει τις καπιταλιστικές δομές και την εξάρτηση από τον ιμπεριαλισμό, ενώ οι αποφάσεις που αφορούν τη χώρα θα λαμβάνονται ερήμην της από τους εκπροσώπους των πολυεθνικών μονοπωλίων• διατηρείται η αμερικάνικη επικυριαρχία και διαμορφώνεται μια Ευρώπη «δύο ταχυτήτων» μέσα από την ανισομερή ανάπτυξη των χωρών-μελών• στο οικονομικό πεδίο η ένταξη θα εμποδίσει τον εθνικό προγραμματισμό και θα ενισχύσει τις διαρθρωτικές αδυναμίες της χώρας, επιτρέποντας στα διεθνή μονοπώλια να κινούνται ασύδοτα και να ελέγχουν βασικούς τομείς της οικονομίας• με την ένταξη θα θιγούν καίρια συμφέροντα των εργαζομένων και των μικρομεσαίων επιχειρηματιών, ενώ η εφαρμογή πολιτικών μονόπλευρης λιτότητας θα υποβαθμίσει το βιοτικό τους επίπεδο • η συμφωνία για την ένταξη θα γίνει με ετεροβαρείς και ασύμμετρους όρους για την Ελλάδα ενώ οι ιμπεριαλιστές θα βάλουν στο τραπέζι της διαπραγμάτευσης και απαιτήσεις για άμεση «λύση» των ελληνοτουρκικών προβλημάτων και του Κυπριακού.

Στη ίδια Δήλωση της Κ.Ο., το ΚΚΕ υποστήριζε ότι η Ελλάδα έπρεπε να αναζητήσει συνέργειες και συνεργασίες με σοσιαλιστικές χώρες, αντί να ενταχθεί στην καπιταλιστική ΕΟΚ¹³⁹.

¹³⁶ Βέρνυ, Σ. (1989). σ. 65.

¹³⁷ Ριζοσπάστης, «*Στη μέγγενη της ΕΟΚ*». Φύλλο 15-6-1975.

¹³⁸ Ριζοσπάστης, φύλλο 17.1.1979

¹³⁹ Ριζοσπάστης, ο.π.

Η συγκρουσιακή τακτική του ΚΚΕ συνεχίστηκε ακόμα και μετά την επιτυχή ολοκλήρωση των διαπραγματεύσεων της συμφωνίας Προσχώρησης στις 21.12.1978. Ο Χαρίλαος Φλωράκης δήλωσε σε συνέντευξή του στο Ριζοσπάστη ότι το ΚΚΕ δεν θα έμενε αδιάφορο στις επιπτώσεις που έφερνε η ένταξη για τους εργαζομένους και θα προσπαθούσε να ακυρώσει τις συνέπειες των δυσμενών όρων μέσα από αγώνες και κινητοποιήσεις λαϊκής πάλης, σε συνεννόηση με τα εργατικά κινήματα στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες¹⁴⁰. Πράγματι τις ημέρες πριν την υπογραφή της Συνθήκης Προσχώρησης στο Ζάμπειο, η Ελλάδα σείσθηκε από μαζικές συγκεντρώσεις και διαδηλώσεις οπαδών του ΚΚΕ στην Αθήνα και άλλες μεγάλες πόλεις, οι οποίες στόχευαν στην έκφραση της αντίθεσής τους και στην ενημέρωση του λαού για τη Συνθήκη Προσχώρησης¹⁴¹. Κατά την ημέρα της υπογραφής της Συνθήκης στο Ζάμπειο (28.5.1979), το ΚΚΕ δεν απέστειλε εκπροσώπους του την τελετή.

9.4. Ένωση Δημοκρατικού Κέντρου (ΕΔΗΚ)

Τόσο ο πρώτος αρχηγός της ΕΔΗΚ Γεώργιος Μαύρος όσο και ο μετά απ' αυτόν Ιωάννη Ζίγδης ήσαν υποστηρικτές της ένταξης. Η ΕΔΗΚ υποστήριζε την ένταξη με την πεποίθηση ότι θα ενίσχυε την πολιτική σταθερότητα και θα προωθούσε την οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας.

Ο Γεώργιος Μαύρος είχε δηλώσει¹⁴² ότι ««ο ευρωπαϊκός προσανατολισμός της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής είναι η φυσική συνέπεια της γεωγραφικής θέσεως της χώρας μας, της δημοκρατικής ιδεολογίας του λαού μας, της πολιτιστικής του παραδόσεως και της οικονομικής και κοινωνικής του αναπτύξεως υπό καθεστώς ελευθέρων θεσμών»».

Η ΕΔΗΚ είχε πλούσια επεξεργασμένη επιχειρηματολογία υπέρ της ένταξης, την οποία ανέπτυξε εκτενώς ο Ιωάννης Πεσμαζόγλου (στέλεχος τότε της ΕΔΗΚ πριν από τη διάσπαση του 1978) στο άρθρο του «Ελλάδα και Ευρωπαϊκή Κοινότητα – Οι θέσεις της ΕΔΗΚ», που δημοσιεύθηκε στο ιστορικό τεύχος Σεπτεμβρίου 1977 του περιοδικού του ΤΕΕ «Τεχνικά Χρονικά».

Η ΕΔΗΚ υποστήριζε ότι η ένταξη δεν αποτελεί μαγικό ραβδί που θα λύσει αυτόματα όλα τα προβλήματα• η έκβαση του εγχειρήματος εξαρτάται κυρίως από τις Ελληνικές ενέργειες για

¹⁴⁰ Ριζοσπάστης, φύλλο 13.5.1979

¹⁴¹ Ριζοσπάστης, φύλλο 25.5.1979

¹⁴² Σβολόπουλος, Κ. (επιμ.) (1995). Τόμ. 8, σ. 448

προγραμματισμό και μεταρρυθμίσεις, ώστε να εκμεταλλευθούμε τις ευκαιρίες της συμμετοχής στην ΕΟΚ. Αυτό με τη σειρά του δημιουργεί μια ευκαιρία για αλλαγή και ανανέωση από τη συντήρηση και απαιτεί ανάληψη της ηγεσίας από προοδευτικές δυνάμεις. Εάν δεν ενταχθεί η Ελλάδα, αυτό θα σημαίνει φυγή και απουσία από το ευρωπαϊκό γίγνεσθαι και από τα κέντρα αποφάσεων, ενώ αντίθετα η συμμετοχή μας στην Κοινότητα θα κατοχυρώσει τα ελληνικά συμφέροντα και θα ενισχύσει τη διεθνή θέση της χώρας¹⁴³. Εξ άλλου, η Ελλάδα είναι ήδη σε σύνδεση με την ΕΟΚ από το 1962 και η βίαιη αποσύνδεση της οικονομίας μας από τις οικονομίες των ευρωπαίων εταίρων θα προκαλούσε ανυπολόγιστη ζημία στους εργαζόμενους, αγρότες, βιοτέχνες και μικρούς επιχειρηματίες της Ελλάδας. Ο Πεσμαζόγλου σημειώνει ότι όλα τα σοσιαλιστικά και κομμουνιστικά κόμματα της Νότιας Ευρώπης (πλην του ΚΚ Πορτογαλίας) έχουν λάβει ανοιχτά θέση υπέρ της συμμετοχής τους στην Κοινότητα, ελπίζοντας σε μια νέα κοινωνική και οικονομική οργάνωση που μπορεί οδηγήσει στην Ευρώπη των Εργαζομένων με ενίσχυση του ρόλου των Μεσογειακών χωρών¹⁴⁴.

Εξαιρετικά σημαντική ήταν για την ΕΔΗΚ η σωστή προάσπιση των ελληνικών συμφερόντων κατά τις διαπραγματεύσεις, με προβλέψεις για την προστασία των εμβληματικών γεωργικών μας προϊόντων (καπνού, σταφίδας, λαδιού, για την ελληνική ναυτιλία και για τους ναυτικούς, καθώς και με τη διασφάλιση του δικαιώματος ίδρυσης νέων βιομηχανιών¹⁴⁵.

Η ΕΔΗΚ απέκρουε τα επιχειρήματα ΠΑΣΟΚ και ΚΚΕ περί επικείμενης καταστροφής στην οικονομία, λόγω της απώλειας συναλλαγών με τις σοσιαλιστικές χώρες, αντιτάσσοντας το επιχείρημα ότι η ένταξη θα λειτουργήσει συμπληρωματικά και δεν θα περιορίσει αλλά αντίθετα μπορεί να ενισχύσει τις εμπορικές σχέσεις με το Ανατολικό μπλοκ, με βελτιωμένη τη διαπραγματευτική θέση της Ελλάδας ως ισότιμου μέλους μιας πανίσχυρης ομάδας ευρωπαϊκών κρατών¹⁴⁶.

Το επιχείρημα των πολεμίων της ένταξης για υποδούλωση στα ξένα μονοπώλια και τις πολυεθνικές είναι λανθασμένο, έλεγε η ΕΔΗΚ, επειδή η Ελλάδα με την ένταξη θα απολαύσει την αυξημένη θεσμική και νομική προστασία της ΕΟΚ απέναντι στα μεγάλα διεθνή μονοπώλια και πλέον θα τα αντιμετωπίζει αποτελεσματικότερα από ότι εάν ήταν μόνη της¹⁴⁷.

¹⁴³ Τεχνικά Χρονικά (1997), σ. 8

¹⁴⁴ Τεχνικά Χρονικά (1977), ό.π.

¹⁴⁵ Τεχνικά Χρονικά (1977), σ. 9

¹⁴⁶ Τεχνικά Χρονικά (1977), σ. 13

¹⁴⁷ Τεχνικά Χρονικά (1977), σ. 10

Οι εργάτες και οι υπάλληλοι θα ωφεληθούν από την καλύτερη θεσμική και συνδικαλιστική προστασία της εργασίας που ισχύει στην ΕΟΚ, αλλά και από τις καλύτερες συνθήκες εργασίας και υγιεινής, ίση αμοιβή για τις εργαζόμενες γυναίκες και γενικά από την αυξημένη κοινωνική μέριμνα. Στο πλαίσιο αυτό αναμένεται και σταδιακή άνοδος των αποδοχών προκειμένου να συγκλίνει το εργασιακό κόστος. Εάν η Ελληνική πολιτεία λάβει τα κατάλληλα μέτρα μετεκπαίδευσης και δια βίου μάθησης, θα διευκολύνεται η μετακίνηση των εργαζομένων σε άλλη απασχόληση χωρίς απώλεια εργασίας και κοινωνικές αναταράξεις. Είναι, επομένως, προς το συμφέρον του κοινωνικού συνόλου να υπάρξει κατάλληλος κρατικός προγραμματισμός ώστε στο μείγμα του εργατικού δυναμικού να υπάρχουν λιγότεροι χαμηλόμισθοι ανειδίκευτοι και περισσότεροι καλύτερα αμοιβόμενοι εξειδικευμένοι εργαζόμενοι¹⁴⁸.

Ο επιχειρηματικός κόσμος πρέπει, με τη συνδρομή του τραπεζικού συστήματος, να αναπροσαρμόσει τη στόχευσή του σε προϊόντα και υπηρεσίες, στις οποίες θα μπορεί να είναι ανταγωνιστικός έναντι των ευρωπαίων (και άλλων διεθνών) ανταγωνιστών του. Οι επιχειρηματίες πρέπει επίσης να φροντίσουν να αποκτήσουν κρίσιμη μάζα μεγέθους και για αυτό επιβάλλεται να στραφούν σε μορφές επιχειρηματικών συσσωματώσεων με άλλες ομοειδείς ή συμπληρωματικές επιχειρήσεις του εσωτερικού ή του εξωτερικού¹⁴⁹.

Ομοίως, για τους επιστήμονες και ελεύθερους επαγγελματίες η ΕΔΗΚ έβλεπε βελτίωση των επαγγελματικών συνθηκών μετά την ένταξη, με αναγνώριση των ελληνικών πτυχίων ως ισοδυνάμων με τα αντίστοιχα ευρωπαϊκά, με σταδιακή εξίσωση των αμοιβών προς τον κοινοτικό μέσον όρο¹⁵⁰ και με την ελευθερία εγκατάστασης και δραστηριοποίησης των επαγγελματιών σε άλλες κοινοτικές χώρες.

Κατά την ΕΔΗΚ, το επιχείρημα του ΠΑΣΟΚ για αφανισμό των βιοτεχνών και μικρών επιχειρηματιών δεν ευσταθούσε, διότι αφ' ενός δεν υποστηρίζεται από τα στατιστικά δεδομένα της 15ετούς περιόδου σύνδεσης (όπου αυξήθηκαν θεαματικά οι εξαγωγές ελληνικών βιοτεχνικών προϊόντων) και αφ' ετέρου αγνοούσε τόσο τη δυνατότητα εξαγωγών στην τεράστια ενιαία Κοινή Αγορά όσο και την ύπαρξη στην Ελλάδα μεγάλης διαθεσιμότητας

¹⁴⁸ ό.π.

¹⁴⁹ Τεχνικά Χρονικά (1977), σ. 11

¹⁵⁰ Τεχνικά Χρονικά (1977), σ. 10

προσώπων με εξαιρετικές εμπορικές και διοικητικές ικανότητες. Μάλιστα, στην Ιταλία υπό ανάλογες συνθήκες αναπτύχθηκαν πολύ οι αντίστοιχες μικρές επιχειρήσεις¹⁵¹.

Οι πολιτικές προεκτάσεις της ένταξης κατά την ΕΔΗΚ μπορούν να συνοψισθούν (α) σε απόκτηση νέας δύναμης και κύρους στην ελληνική εξωτερική πολιτική, που θα επιτρέψει την καλύτερη κατανόηση των ελληνικών θέσεων στα εθνικά θέματα (Κυπριακό, ελληνοτουρκικά) με πλήρη αποδοχή των αρχών του διεθνούς δικαίου και της διεθνούς νομιμότητας, καθώς και (β) σε ενίσχυση των δημοκρατικών θεσμών και προάσπιση της πολυκομματικής δημοκρατίας, τα οποία αποτελούν καταστατικές αρχές για τα μέλη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και είναι αδιανόγη η απόκλιση από αυτές. Η ΕΔΗΚ απέρριπτε τον ισχυρισμό του ΠΑΣΟΚ ότι με την ένταξη απειλούνται τα εθνικά συμφέροντα και θεωρούσε ότι μόνον μέσω της έντονης παρουσίας μας στα ευρωπαϊκά όργανα και fora μπορούν να προστατευθούν αποτελεσματικά τα συμφέροντα της χώρας. Δεν δέχεται ότι υπάρχει συσχετισμός της ένταξης με τη σχέση Ελλάδας – ΝΑΤΟ και Ελλάδας-Τουρκίας παρά τα σχετικά ανοίγματα που αποπειράθηκαν κάποιες κυβερνήσεις, και τα οποία αντιμετώπισαν την κάθετη ελληνική άρνηση¹⁵².

Η θετική στάση της ΕΔΗΚ δεν ήταν όμως ανεπιφύλακτη• έθετε μια σειρά παραδοχών και προϋποθέσεων για την επίτευξη θετικού αποτελέσματος από την ένταξη στην ΕΟΚ. Οι προϋποθέσεις αυτές αξίωναν την ανανέωση του κρατικού μηχανισμού και της δημόσιας υγείας• την αξιοποίηση του επιστημονικού και ερευνητικού δυναμικού της χώρας• την αναμόρφωση του εκπαιδευτικού συστήματος με αναβάθμιση της ποιότητας της παιδείας και της αξίας των πτυχίων• τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των μικρών επιχειρήσεων, ελεύθερων επαγγελματιών και επιστημόνων (ιατρών, μηχανικών, δικηγόρων) μέσα από διευκολύνσεις απόκτησης υλικοτεχνικής υποδομής ανταγωνιστικής προς τις ομοειδείς ευρωπαϊκές επιχειρήσεις και τέλος τον αναγκαίο οικονομικό προγραμματισμό και την κινητοποίηση όλων των προοδευτικών δυνάμεων της χώρας προς την κατεύθυνση πραγματοποίησης όλων των προαπαιτούμενων διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων¹⁵³.

Πάντως, η ΕΔΗΚ ασκούσε και οξεία κριτική στην Κυβέρνηση, όχι ως προς την βασική επιλογή της ένταξης¹⁵⁴ αλλά σε θέματα τακτικής των διαπραγματεύσεων, καταγγέλλοντας έλλειψη ενημέρωσης του ελληνικού λαού για τους όρους και τις συνέπειες της ένταξης¹⁵⁵ και

¹⁵¹ Τεχνικά Χρονικά (1977), σ. 11

¹⁵² Τεχνικά Χρονικά (1977), σσ. 11-12

¹⁵³ Τεχνικά Χρονικά (1977), σσ. 9-12

¹⁵⁴ Πρακτικά Βουλής (1979). *Συνεδρίαση της 16ης Ιανουαρίου 1979*, σελ. 1688

¹⁵⁵ Τεχνικά Χρονικά (1997), σ. 13

χειραγώγηση της κοινής γνώμης μέσα από την προπαγάνδα των κρατικών ΜΜΕ και των «φίλα προσκείμενων» εφημερίδων¹⁵⁶.

Μάλιστα, προς έκπληξη πάντων, ο αρχηγός της ΕΔΗΚ Ιωάννης Ζίγδης ζήτησε κατά τη συνεδρίαση της Βουλής της 16/1/1979 τη διενέργεια δημοψηφίσματος πριν την ένταξη, προκειμένου να δοθεί στον ελληνικό λαό η δυνατότητα να ενημερωθεί σχετικά πριν από την επικύρωση της Συμφωνίας από το Κοινοβούλιο¹⁵⁷.

9.5. Κόμμα Δημοκρατικού Σοσιαλισμού (ΚΟΔΗΣΟ)

Το ΚΟΔΗΣΟ, υπό την ηγεσία του Ιωάννη Πεσμαζόγλου, είχε μια θετική προσέγγιση απέναντι στην ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ. Ο Πεσμαζόγλου, βέβαια, είχε διατελέσει Κεντρικός Τραπεζίτης και μέλος της ομάδας διαπραγματεύσεως της Συμφωνίας Σύνδεσης του 1959.

Εκτιμούσε ότι η ένταξη θα έχει πολιτικές ωφέλειες, όπως την ενίσχυση των δημοκρατικών θεσμών, την ενίσχυση του διεθνούς ειδικού βάρους της Ελλάδας λόγω της συμμετοχής της χώρας στα ανώτατα ευρωπαϊκά όργανα αποφάσεων και ένα σταθερό περιβάλλον ανάπτυξης που ενισχύει την κοινωνική συνοχή¹⁵⁸.

Ο Πεσμαζόγλου πίστευε ότι απαραίτητη προϋπόθεση για να λειτουργήσει η ένταξη ήταν η διεκδίκηση με πάθος των ελληνικών δικαίων κατά τις διαπραγματεύσεις και η απόρριψη κάθε εξωγενούς απαίτησης της άλλης πλευράς, όπως για παράδειγμα η σύνδεση των διαπραγματεύσεων με τη διευθέτηση ελληνοτουρκικών διαφορών κλπ. Ο Πεσμαζόγλου πίστευε ακράδαντα ότι η ένταξη στην ΕΟΚ αποτελεί δικαίωμα που είχε κατακτήσει η Ελλάδα ήδη από τη Συμφωνία Σύνδεσης και συνεπώς δεν έπρεπε να το αντιμετωπίζει ως παραχώρηση των εταίρων, για την οποία νομιμοποιούνται να ζητούν ανταλλάγματα¹⁵⁹. Η Κυβέρνηση είχε καθήκον να διασφαλίσει τα κοινοτικά πλεονεκτήματα για όλα ανεξαιρέτως τα ελληνικά προϊόντα καθ' όλη την περίοδο προσαρμογής, η οποία έλεγε ο Πεσμαζόγλου, έχει τεθεί υπέρ του αδύναμου μέρους, που ήταν η Ελλάδα. Η ειδική θέση της Ελλάδας που είχε εν ισχύ Συμφωνία Σύνδεσης επί 15 χρόνια, την διαφοροποιούσε από την Ισπανία και την Πορτογαλία

¹⁵⁶ Πρακτικά Βουλής (1979). *Συνεδρίαση της 16ης Ιανουαρίου 1979*, σελ. 1684

¹⁵⁷ Πρακτικά Βουλής (1979). *ό.π.*, σ.1689

¹⁵⁸ Καθημερινή. Φύλλο 17.9.1978. Συνέντευξη Ιωάννη Πεσμαζόγλου.

¹⁵⁹ Καθημερινή. *ό.π.*

και συνηγορούσε στο να μην αποδεχθούν οι διαπραγματευτές τη σύνδεση της ελληνικής ένταξης με αυτή άλλων υποψήφιων χωρών¹⁶⁰.

Το ΚΟΔΗΣΟ εκτιμούσε ότι είναι προς το συμφέρον της Ελλάδας να πλησιάσει τις άλλες μεσογειακές χώρες της ΕΟΚ, με τις οποίες είχε κοινά συμφέροντα στα αγροτικά προϊόντα, και να προσπαθήσει να σχηματίσει μια ευρύτερη συμπαράταξη απέναντι στις ισχυρές χώρες του ευρωπαϊκού Βορρά. Απέρριπτε τα επιχειρήματα του ΠΑΣΟΚ και ΚΚΕ εναντίον της ένταξης και προσέθετε ότι εάν η Ελλάδα προχωρούσε σε αποσύνδεση, δηλαδή σε κατάργηση των σχέσεων που είχε με την Κοινότητα και επιδίωξη της λεγόμενης «ειδικής σχέσης», τότε θα υφίστατο μεγάλη ζημία κυρίως στον αγροτικό τομέα αλλά και στη βιομηχανία και βιοτεχνία¹⁶¹.

Ο Πεσμαζόγλου επικαλούνταν επίσης το τεστ πραγματικότητας (reality check) για να απορρίψει τους ισχυρισμούς των ευρωσκεπτικιστών του ΠΑΣΟΚ και ΚΚΕ, λέγοντας ότι εάν η συμφωνία ήταν τόσο κακή, τότε γιατί όλα τα προοδευτικά κόμματα στις μεσογειακές χώρες έχουν ταχθεί απερίφραστα υπέρ της εισόδου των χωρών τους στην ΕΟΚ• και επίσης, γιατί έχει βαλθεί η Τουρκία να ματαιώσει ή να εμποδίσει την ένταξή μας στην ΕΟΚ¹⁶²;

Το ΚΟΔΗΣΟ έβλεπε επίσης στην ένταξη την ευκαιρία να πιεσθεί η Ελλάδα να προχωρήσει σε μεταρρυθμίσεις και διαρθρωτικές μεταβολές προκειμένου να μπορέσει να αποκομίσει τα οφέλη από τη συμμετοχή της.

9.6. Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά (ΕΔΑ)

Η ΕΔΑ, υπό την ηγεσία του Ηλία Ηλιού, είχε λάβει θετική στάση απέναντι στην ένταξη, την οποία θεωρούσε αναπότρεπτη, αφού ήδη μετά από 15ετή περίοδο σύνδεσης, το 50% των ελληνικών εξαγωγών κατευθυνόταν προς χώρες-μέλη της ΕΟΚ και η ελληνική οικονομία δεν θα μπορούσε να απογαλακτισθεί από τη σχέση αυτή χωρίς τεράστια ζημία.

Στο κείμενο με τίτλο «Θέσεις πάνω στο θέμα της ΕΟΚ», που δημοσιεύθηκε στο Τεύχος Σεπτεμβρίου 1977 των Τεχνικών Χρονικών, το Γραφείο Τύπου της ΕΔΑ σημειώνει: «Το ζητούμενο δεν είναι αν θα μπούμε στην ΕΟΚ γιατί ουσιαστικά έχουμε ήδη μπει, αλλά αν θα την εγκαταλείψουμε». Και συνεχίζει: «(το ζητούμενο) είναι ακόμα αν θα οριστικοποιήσουμε και

¹⁶⁰ Καθημερινή. ό.π.

¹⁶¹ Καθημερινή. ό.π.

¹⁶² Καθημερινή. ό.π.

επισημοποιήσουμε την εισδοχή, ώστε να αξιοποιήσουμε και τα πλεονεκτήματα της εντάξεως και να μην έχουμε μόνον υποχρεώσεις [... ..] αποτελούν μύθο τα περί κινδύνων της γεωργίας από την ένταξη• αντίθετα η αγροτική παραγωγή θα ενισχυθεί αποφασιστικά¹⁶³».

Η ΕΔΑ απέρριπτε τα επιχειρήματα των ευρωσκεπτικιστών για ταύτιση της ΕΟΚ με το ΝΑΤΟ, επισημαίνοντας ότι το μεν ΝΑΤΟ είναι μια πολεμική συμμαχία υπό την ηγεσία των Ηνωμένων Πολιτειών, ενώ η ΕΟΚ είναι μια ευρωπαϊκή οικονομική ενότητα, η οποία αντιμάχεται τις ΗΠΑ¹⁶⁴. Επέκρινε το δόγμα «ανήκομεν εις την Δύσιν», προκρίνοντας μια ακηδεμόνευτη εξωτερική πολιτική στη γραμμή των πολλαπλών στηριγμάτων¹⁶⁵.

Ο Ηλιού θεωρούσε ότι οι καταστροφολογικοί ισχυρισμοί του Ανδρέα Παπανδρέου αποτελούν απλώς απόψεις που έπρεπε να αποδειχθούν. Πίστευε ότι η πλήρης ένταξη στην ΕΟΚ παρέχει εχέγγυα τόσο για το δημοκρατικό πολίτευμα όσο και για την απόκρουση εξωτερικών κινδύνων, φτάνει να εισέλθει η Ελλάδα στην ΕΟΚ ισότιμα, δηλαδή χωρίς ειδικούς πολιτικούς όρους για Κυπριακό, Αιγαίο και ΝΑΤΟ¹⁶⁶.

Με τους κατάλληλους χειρισμούς, έλεγε η ΕΔΑ, η ένταξη μπορεί να βοηθήσει στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας. Η Ευρώπη δεν είναι μόνο η ΕΟΚ των μονοπωλίων αλλά και η Ευρώπη των εργαζόμενων, με ισχυρό συνδικαλισμό και προοδευτικές πολιτικές παρατάξεις. Η πολιτική πορεία της Δύσης έχει μεταφέρει τη σκυτάλη από τα χέρια των μονοπωλίων και των πολυεθνικών στα χέρια της Αριστεράς και των εργαζόμενων¹⁶⁷.

Ο Ηλιού εκτιμούσε ότι το πραγματικό πρόβλημα για την ένταξη είναι οι ανισότιμοι όροι εισόδου. Δεν πάμε, έλεγε, στην Κοινή Αγορά σαν επαίτες, διότι οι τεχνικές μας εταιρείες ανοίγουν στην ΕΟΚ τις πόρτες στη Μέση Ανατολή¹⁶⁸.

Η ΕΔΑ, όπως και όλες οι άλλες δυνάμεις της αντιπολίτευσης επέκριναν την Κυβέρνηση για μυστικοπάθεια και έλλειψη πληροφόρησης σε σχέση με τις διαπραγματεύσεις. Κρατούσε όμως ίσες αποστάσεις, κατηγορώντας και το ΠΑΣΟΚ ότι εξαπέλυε επιθέσεις στην Κυβέρνηση, χωρίς να μοιράζεται εγκαίρως τις καταγγελίες του με την υπόλοιπη αντιπολίτευση¹⁶⁹.

¹⁶³ Τεχνικά Χρονικά (1997), σ. 33

¹⁶⁴ Πρακτικά Βουλής (1977). *Συνεδρίαση της 14ης Ιανουαρίου 1977*, σ. 2347

¹⁶⁵ Πρακτικά Βουλής (1977), ό.π.

¹⁶⁶ Πρακτικά Βουλής (1977), ό.π.,

¹⁶⁷ Πρακτικά Βουλής (1977), ό.π.,

¹⁶⁸ Πρακτικά Βουλής (1977), ό.π., σσ. 2345-2346

¹⁶⁹ Πρακτικά Βουλής (1977), ό.π., σ. 2348

9.7. ΚΚΕ Εσωτερικού

Το ΚΚΕ Εσωτερικού, υπό την ηγεσία του Λεωνίδα Κύρκου, ακολουθούσε τη συνισταμένη των άλλων ευρωκομμουνιστικών κομμάτων και έτσι διαφοροποιήθηκε από τη γραμμή της κάθετης άρνησης, που είχε υιοθετήσει το παραδοσιακό ΚΚΕ. Το ΚΚΕ Εσωτερικού θεωρούσε ότι η ένταξη αποτελεί την προδιαγεγραμμένη κατάληξη ενός μακρινού ταξιδιού που ξεκίνησε με τη Σύνδεση¹⁷⁰ και ότι οι πολιτικές δυνάμεις όφειλαν να αναδείξουν τα θετικά για τη χώρα στοιχεία αντί να αντιμετωπίζουν το θέμα με στείρα κομματική λογική¹⁷¹. Απέδιδε ευθύνες σε όσα κόμματα αρνούνταν την ένταξη, αλλά και στην Κυβέρνηση για καθυστερήσεις και αποδοχή ανισότιμων όρων, στο βωμό της εσπευσμένης ένταξης «πάση θυσία».

Η Κεντρική Επιτροπή του κόμματος σε απόφασή της που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα «Αυγή», αναγνώριζε την αυξανόμενη οικονομική αλληλοεξάρτηση των διαφόρων κρατών, πράγμα που απέκλειε την πλήρη αυτόρκεια και κατ' επέκταση τη δυνατότητα διαμόρφωσης αυτόνομης πολιτικής σε εθνικό επίπεδο¹⁷². Δήλωνε ότι προσέγγιζε την ένταξη δυναμικά και όχι στατικά, σαν μια διαδικασία που δυνητικά, εφ' όσον γινόταν η σωστή διαπραγμάτευση, θα μπορούσε να διευκολύνει τον εκδημοκρατισμό και εκσυγχρονισμό της ελληνικής κοινωνίας και να αναβαθμίσει την πάλη για σοσιαλισμό, εφ' όσον η πάλη αυτή διεξαγόταν στο πλαίσιο της ΕΟΚ σε συμπαράταξη με τα προοδευτικά κόμματα του Μεσογειακού Νότου¹⁷³.

Το ΚΚΕ εσωτερικού αναγνώριζε ότι παρά τα λάθη της κυβέρνηση Καραμανλή, η συμφωνία ένταξης ήταν βελτιωμένη σε σχέση με τη συμφωνία σύνδεσης και διαμόρφωνε ένα πλέγμα ευκαιριών για τη χώρα, υπό την προϋπόθεση ότι θα γίνονταν οι απαραίτητες διαρθρωτικές αλλαγές. Το Κόμμα σημείωνε με ικανοποίηση τις κατακτήσεις του ευρωπαϊκού εργατικού κινήματος στα θέματα ισότητας αμοιβών και συνθηκών εργασίας, εβδομάδας εργασίας 40 ωρών, τιμαριθμικής αναπροσαρμογής αμοιβών & συντάξεων και συμμετοχή των εργαζομένων στις διοικήσεις των επιχειρήσεων. Εξέφραζε δε την ελπίδα ότι με την ένταξη της χώρας θα εφαρμόζονταν οι βελτιώσεις αυτές σταδιακά και στην Ελλάδα. Επίσης προσδοκούσε ότι η

¹⁷⁰ «Αυγή». Φύλλο 28.1.1979

¹⁷¹ Πρακτικά Βουλής (1977). *Συνεδρίαση της 14ης Ιανουαρίου 1977*, σελ. 2349

¹⁷² «Αυγή». Φύλλο 25.3.1979.

¹⁷³ «Αυγή». Φύλλο 28.1.1979

ένταξη θα έφερνε ισότητα στους όρους εργασίας και αμοιβής για την πολυπληθή ομάδα Ελλήνων μεταναστών που εργάζονταν στη Δυτική Γερμανία και τις άλλες χώρες της ΕΟΚ.

Την προχωρημένη θέση του ΚΚΕ εσωτερικού για την ένταξη αντανάκλα η δήλωση του Λεωνίδα Κύρκου στη Βουλή, ο οποίος είπε ότι «η πλήρης ένταξη της Ελλάδος στις Κοινότητες δεν είναι η είσοδος σε ένα παράδεισο, αλλά σε ένα καινούργιο χώρο μεγάλων εθνικών, κοινωνικών και ταξικών αγώνων¹⁷⁴».

9.8. Κόμμα Προοδευτικών (ΚΠ)

Το Κόμμα Προοδευτικών, υπό την ηγεσία του Σπύρου Μαρκεζίνη, ήταν επίσης υπέρ της ένταξης της Ελλάδας στην ΕΟΚ, αν και με κάποιες επιφυλάξεις. Το ΚΠ θεωρούσε ότι η συμμετοχή στην ΕΟΚ θα μπορούσε να συμβάλει στην οικονομική ανάπτυξη και τη σταθερότητα, αλλά τόνιζε την ανάγκη για προσεκτική διαχείριση της διαδικασίας ένταξης ώστε να προστατευθούν τα εθνικά συμφέροντα και οι τοπικές επιχειρήσεις.

9.9. Εθνική Παράταξη

Η Εθνική Παράταξη, ένα υπερδεξιό κόμμα, ήταν υποστηρικτής της ένταξης στην ΕΟΚ, θεωρώντας την ως μέσο για την ενίσχυση της εθνικής ασφάλειας. Ο Σπυρίδων Θεοτόκης, τάχθηκε υπέρ της ένταξης, διατυπώνοντας όμως κάποιους ενδοιασμούς σχετικά με ορισμένους διαπραγματευτικούς χειρισμούς της Κυβέρνησης¹⁷⁵.

9.10. Σοσιαλιστική Πρωτοβουλία

Η Σοσιαλιστική Πρωτοβουλία, ένα μικρό σοσιαλιστικό κόμμα, με επικεφαλής τον Γεώργιο – Αλέξανδρο Μαγκάκη ήταν υπέρ της ένταξης, αλλά με προϋποθέσεις. Η «Πρωτοβουλία» χαρακτήριζε την ΕΟΚ σαν ένα μόρφωμα που υπηρετούσε τα συμφέροντα του Ευρωπαϊκού κατεστημένου, αλλά ταυτόχρονα συνειδητοποιούσε τη δυναμική που παρουσίαζε μια «συσπείρωση υπεράνω των συνόρων των προοδευτικών δυνάμεων της Ευρώπης» που θα

¹⁷⁴ Πρακτικά Βουλής (1977). *Συνεδρίαση της 14ης Ιανουαρίου 1977*, σελ. 2349

¹⁷⁵ Πρακτικά Βουλής (1979). *Συνεδρίαση της 25ης Ιουνίου 1979*, σ. 5505

αξιοποιούσε το κοινοτικό κεκτημένο για να εφαρμόσει μια πραγματικά αντιμονοπωλιακή πολιτική¹⁷⁶.

Ο Μαγκάκης αναγνώριζε ότι η ένταξη στην ΕΟΚ παρουσίαζε σαφή πλεονεκτήματα για την Ελλάδα, αποτελώντας μια επιπρόσθετη εγγύηση για την δημοκρατική πολιτειακή σταθερότητα και ένα κυματοθραύστη στην τουρκική επιθετικότητα. Ακόμα, κατανοούσε ότι με την ένταξη θα βελτιωνόταν σημαντικά η θέση των εργαζομένων, οι οποίοι θα τελούσαν πλέον κάτω από την ενισχυμένη κοινωνική προστασία των εργασιακών δικαιωμάτων που προέβλεπε η κοινοτική νομοθεσία¹⁷⁷. Η Σοσιαλιστική Πρωτοβουλία έβλεπε την ένταξη στην ΕΟΚ ως ευκαιρία για την προώθηση των σοσιαλιστικών αρχών σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Παράλληλα, ασκούσε κριτική στην κυβέρνηση Καραμανλή για την ελλιπή προετοιμασία και για την έλλειψη σαφών διαπραγματευτικών στόχων¹⁷⁸, ενώ προέτρεπε για λήψη μέτρων ενίσχυσης του αγροτικού τομέα και εξίσωσης του Έλληνα αγρότη με τους δυτικοευρωπαίους ομολόγους του. Επίσης, προειδοποιούσε για τον κίνδυνο απώλειας του ελέγχου στη βιομηχανική και αναπτυξιακή πολιτική λόγω της αυτόματης κατάργησης των προστατευτικών μέτρων και φραγμών μετά την ένταξη¹⁷⁹.

10. Οι κοινωνικοί φορείς στο δημόσιο διάλογο

Η ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ δεν ήταν απλώς μια πολιτική απόφαση, αλλά αυτονόητα είχε ευρύτερες κοινωνικές ανακλάσεις.

Συμμετοχή στη δημόσια συζήτηση είχαν οι εργατικές συνδικαλιστικές οργανώσεις¹⁸⁰, οι επαγγελματικοί φορείς¹⁸¹ και οι αγροτικός συνδικαλισμός¹⁸². Οι κοινωνικοί αυτοί φορείς συνεργάστηκαν με τα μέσα ενημέρωσης για να προωθήσουν τις θέσεις τους σχετικά με την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ και να επηρεάσουν την κοινή γνώμη¹⁸³. Μέσω άρθρων, συνεντεύξεων και ανακοινώσεων, οι οργανώσεις αυτές κατάφερναν να φέρνουν στο

¹⁷⁶ Τεχνικά Χρονικά (1997), σ. 38

¹⁷⁷ Πρακτικά Βουλής (1977). *Συνεδρίαση της 14ης Ιανουαρίου 1977*, σελ. 2352

¹⁷⁸ Τεχνικά Χρονικά (1997), σ. 39

¹⁷⁹ Πρακτικά Βουλής (1977). *Συνεδρίαση της 14ης Ιανουαρίου 1977*, σελ. 2352

¹⁸⁰ Κουτσούκος, Π. (1985), σσ. 89-92

¹⁸¹ Οικονομικός Ταχυδρόμος (1982). "ΕΟΚ και Ελληνική Βιομηχανία: Προκλήσεις και Ευκαιρίες".

¹⁸² Βερναρδάκης, Χ. (1983), σσ. 34-36.

¹⁸³ Ελευθεροτυπία (1980). "ΕΟΚ: Κίνδυνοι και Παγίδες για την Ελλάδα".

προσκήνιο τα θέματα που τους απασχολούσαν και να επηρεάσουν τη δημόσια γνώμη¹⁸⁴. Επίσης, οι θέσεις και τα συνθήματα σε συγκεντρώσεις, διαμαρτυρίες και απεργίες λάμβαναν σημαντική προβολή ως μέρος της ημερήσιας ειδησεογραφίας. Σε αυτή την κατηγορία ανήκουν και τα μηνύματα που περνούσαν μέσα από αφίσες και πανώ¹⁸⁵.

11. Η Πολιτική Συζήτηση στο Κοινοβούλιο για την ένταξη

Το κείμενο της Συμφωνίας Προσχώρησης ήλθε στη Βουλή για επικύρωση στις 25 Ιουνίου 1979.

Πριν από την έναρξη της συζήτησης, το ΠΑΣΟΚ και το ΚΚΕ αιφνιδιαστικά δήλωσαν ότι αποφάσισαν να αποχωρήσουν από τη Βουλή και να μη συμμετάσχουν στη συζήτηση. Ο Ανδρέας Παπανδρέου αιτιολόγησε την απόφαση αυτή με το επιχείρημα ότι με την ένταξη ανατρέπεται η ελληνική έννομη τάξη διότι θα υπόκειται πλέον σε υπέρτερης ισχύος κοινοτικούς κανόνες, γεγονός που συνιστά απώλεια εθνικής κυριαρχίας και φαινόμενο υποτέλειας. Ανέφερε ότι «το ΠΑΣΟΚ αρνείται να νομιμοποιήσει με την παρουσία του στη Βουλή την αντιλαϊκή διαδικασία που επέλεξε η Κυβέρνηση για να δεσμεύσει το λαό και τη χώρα στην επιλογή της ένταξης¹⁸⁶». Επιπλέον, ζήτησε να κατατεθούν όλοι οι φάκελοι της διαπραγμάτευσης και να ακολουθήσει η συζήτηση μόνον αφού προηγουμένως μελετηθούν από τα κόμματα.

Αντίστοιχα, το ΚΚΕ πρόβαλε σαν επιχείρημα της αποχώρησης ότι η συζήτηση, με τον τρόπο που γίνεται, εντάσσεται σε τακτική συσκότισης και παραπλάνησης του λαού για τις συνέπειες της ένταξης και εξέφρασαν την κατηγορηματική αντίθεσή του για την ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ¹⁸⁷.

Η αποχώρηση των δύο κομμάτων συγκέντρωσε τα πυρά όλων των υπολοίπων. Ο Καραμανλής κατηγόρησε το ΠΑΣΟΚ για φυγομαχία και χαρακτήρισε την αποχώρηση «πράξη πολιτικής

¹⁸⁴ Κουκουλόπουλος, Π. (1983), σσ. 45-47

¹⁸⁵ Πούλιου, Ρ. (2019), σ. 16

¹⁸⁶ Σβολόπουλος, Κ. (επιμ.) (1995). Τόμ. 11, σ. 169

¹⁸⁷ Ψαλιδόπουλος, Μ., (2013), σ. 814

ανωμαλίας¹⁸⁸» ενώ ο Ηλίας Ηλιού κατηγόρησε ΠΑΣΟΚ και ΚΚΕ ότι «αντιμάχονται την ένταξη όχι με επιχειρήματα άλλα με συνθήματα»¹⁸⁹.

Τελικά, η Συμφωνία Προσχώρησης κυρώθηκε στις 28 Ιουνίου 1979 με ονομαστική φανερή ψηφοφορία, στην οποία συμμετείχαν οι 196 βουλευτές που δεν είχαν αποχωρήσει. Το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας ήταν: 191 ψήφοι «υπέρ», 2 ψήφοι «κατά» και 3 ψήφοι «παρών». «Υπέρ» ψήφισαν οι βουλευτές της ΝΔ, ΚΟΔΗΣΟ, ΕΔΑ και ανεξάρτητοι. «Κατά» ψήφισαν το ΚΚΕ εσωτερικού (είχε ψηφίσει «υπέρ» επί της αρχής) και ο Στέλιος Παπαθεμελής, ενώ «Παρών» ψήφισαν οι βουλευτές της ΕΔΗΚ Ιω. Ζίγδης, Νικήτας Βενιζέλος και Κ. Μπαντουβάς¹⁹⁰.

Απόντες από την όλη διαδικασία της ψηφοφορίας ήταν 104 βουλευτές, από τους οποίους 93 του ΠΑΣΟΚ και 11 του ΚΚΕ. Σημειώνεται πως, σε τεχνικό επίπεδο, ούτε οι βουλευτές του ΠΑΣΟΚ ούτε εκείνοι του ΚΚΕ καταψήφισαν τον κυρωτικό νόμο, αφού απουσίαζαν και δεν έλαβαν μέρος στην ψηφοφορία.

12. Μετά την ένταξη - Η στροφή στο ρεαλισμό

Μετά τις εκλογές του 1981, το ΠΑΣΟΚ βρέθηκε αντιμέτωπο με τη ριζοσπαστική του ταυτότητα. Πράγματι, όσο βρισκόταν στην αντιπολίτευση, ο Ανδρέας Παπανδρέου με οξύ αντιδυτικό, αντισυστημικό και ταυτόχρονα εθνοκεντρικό πολιτικό λόγο, απερίφραστα αρνούσαν την ένταξη στην ΕΟΚ, έχοντας υποσχεθεί στο λαό τη διενέργεια δημοψηφίσματος για επικύρωση της ένταξης ή έξοδο από την Κοινή Αγορά και πορεία της χώρας στον «τρίτο δρόμο» των Αδεσμεύτων¹⁹¹.

Πάντως, μετά την άνοδό του στην εξουσία, ο Παπανδρέου επέδειξε αξιοσημείωτο ρεαλισμό και πραγματοποίησε θεαματική στροφή στην εξωτερική του πολιτική. Αποδέχθηκε έμπρακτα τη θέση της χώρας μέσα στην ΕΟΚ και στα κοινοτικά όργανα, χωρίς να θέσει ξανά ζήτημα δημοψηφίσματος για έγκριση της συμφωνίας. Στην ουσία εγκατέλειψε την τροχιά μετωπικής

¹⁸⁸ Σβολόπουλος, Κ. (επιμ.) (1995). Τόμ. 11, σ. 170

¹⁸⁹ Σβολόπουλος, Κ. (επιμ.) (1995). Τόμ. 11, σ. 179

¹⁹⁰ Ρουμελιώτης, Π. & Κολλάρος, Β., (2021), σσ. 84-85

¹⁹¹ Ροζάκης, Χ., (2000), σ. 372

σύγκρουσης με την ΕΟΚ και επέλεξε να αξιοποιήσει την εικόνα του «άτακτου παιδιού» για να πετύχει βελτίωση των όρων προσχώρησης, απαιτώντας μέτρα ειδικής μεταχείρισης κατά την περίοδο προσαρμογής και αυξημένη οικονομική βοήθεια για υποστήριξη των μέτρων σύγκλισης.

Συμπεράσματα

Η πορεία της Ελλάδας προς την πλήρη ένταξη στην ΕΟΚ κράτησε 20 ολόκληρα χρόνια (1959 – 1979). Από την αρχή, με την υποβολή της αίτησης για σύνδεση, το ελληνικό πολιτικό σύστημα βρέθηκε διχασμένο ανάμεσα σε υποστηρικτές και σε αρνητές της ένταξης.

Τα επιχειρήματα υπέρ και κατά της ένταξης ήταν πολλά και παρέμειναν ουσιαστικά αμετάβλητα με το πέρασμα της 20ετίας. Στα υπέρ περιλαμβάνονταν η οικονομική ανάπτυξη, η θωράκιση του δημοκρατικού πολιτεύματος, η μείωση των κινδύνων από εξωτερικές επιβουλές, ο εκσυγχρονισμός της απαρχαιωμένης παραγωγικής βάσης, η μείωση της ανεργίας και η βελτίωση των όρων διαβίωσης του πληθυσμού. Στα κατά συγκαταλέγονταν οι φόβοι για απώλεια εθνικής κυριαρχίας μέσω εκχώρησης των αποφάσεων σε εξωεθνικά όργανα, οι φόβοι για αφανισμό των αδύναμων ελληνικών επιχειρήσεων μπροστά στις ισχυρές ευρωπαϊκές, και οι φόβοι για αρνητικές επιπτώσεις στην αγροτική οικονομία.

Οι πολιτικές παρατάξεις διέκριναν καθαρά ότι η επιλογή της ΕΟΚ υπολάμβανε μια ιστορική επιλογή του μελλοντικού πολιτικοοικονομικού μοντέλου της χώρας, που έδινε προβάδισμα στο φιλελεύθερο, καπιταλιστικό σύστημα οικονομικής οργάνωσης και προϋπέθετε στον αντίποδα ένα αστικό κοινοβουλευτικό σύστημα δημοκρατίας. Παράλληλα, η επιλογή της ένταξης στην ΕΟΚ ενσάρκωνε τη βασική πολιτική κατεύθυνση του Καραμανλή που εκφράσθηκε με το σύνθημα «Ανήκομεν εις την Δύσιν», η οποία εκτός από οικονομικά και θεσμικά χαρακτηριστικά, περιλάμβανε και επιλογή στρατοπέδου στο -διπολικό- παγκόσμιο σύστημα ασφάλειας.

Η επιλογή αυτή εύρισκε αντίθετες τις πολιτικές εκείνες δυνάμεις, οι οποίες οραματίζονταν διάφορες παραλλαγές της σοσιαλιστικής οικονομίας και έβλεπαν ότι η ένταξη στην ΕΟΚ βάζει τέλος στις διακηρυγμένες προσδοκίες τους για αλλαγή πολιτειακών παραμέτρων, ούτως ώστε η Ελλάδα να γίνει μια σοσιαλιστική χώρα.

Με άλλα λόγια, η επιλογή της ένταξης στην ΕΟΚ ήταν πρωτίστως μια επιλογή καθεστώτος.

Αυτός ήταν και ο κυρίαρχος λόγος της σφοδρότητας των επικρίσεων στο δημόσιο διάλογο• η άρνηση στην ένταξη δεν ήταν μόνο φόβος για το μέλλον, δεν ήταν μόνο ανησυχία για το αν θα πετύχαιναν οι απαιτούμενες διαρθρωτικές αλλαγές, αλλά ήταν κυρίως άρνηση τελειωτικής αποδοχής του δυτικού μοντέλου δημοκρατίας από την Αριστερά. Η Αριστερά έβλεπε στην ΕΟΚ ένα καπιταλιστικό μόρφωμα που λειτουργούσε σαν το οικονομικό σκέλος του ΝΑΤΟ με στόχο την εμπέδωση της επικυριαρχίας των ΗΠΑ και των πολυεθνικών.

Ο δημόσιος διάλογος αποτέλεσε το πεδίο μάχης αυτού του οξύτατου ιδεολογικού πολέμου, τόσο στην πρώτη φάση της σύνδεσης όσο και στην επόμενη της πλήρους ένταξης. Η σύγκρουση των δύο κυρίαρχων πολιτικοοικονομικών τάσεων ήταν αδυσώπητη. Οι αντίπαλοι δεν δίστασαν να μετέλθουν κάθε μέσο επηρεασμού της κοινής γνώμης υπέρ των απόψεών τους καταφεύγοντας ακόμη και στη δημαγωγία ή την στρέβλωση της πραγματικότητας. Η κυβερνητική πλευρά μετέτρεψε τα κρατικά τηλεοπτικά και ραδιοφωνικά δίκτυα σε σταθμούς προπαγάνδας των υποστηρικτών της ένταξης, ενώ η πλευρά των επικριτών χρησιμοποίησε το φόβο και τα αντιδεξιά – αντιδυτικά – αντιαμερικανικά ανακλαστικά για να στρέψει την κοινή γνώμη υπέρ των θέσεών της.

Ο δημόσιος διάλογος του ΠΑΣΟΚ είχε ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Μολονότι το ΠΑΣΟΚ συμπαρατάχθηκε με το ΚΚΕ στην άρνηση της ένταξης, η συμπάραταξη αυτή ήταν συγκυριακή και δεν είχε ούτε την ίδια ιδεολογική βάση ούτε ταυτόσημη επιχειρηματολογία.

Ο Ανδρέας Παπανδρέου, έχοντας σαν αφετηρία την οικονομική θεωρία μεταφοράς πλούτου μεταξύ περιφέρειας και μητροπολιτικού κέντρου, αρνιόταν την ένταξη πιστεύοντας ότι η Ελλάδα θα περιθωριοποιηθεί και θα παγιδευτεί σε δεσμεύσεις που θα αποφάσιζαν οι υπόλοιποι εταίροι. Από την άλλη πλευρά, η επιλογή της σύμπλευσης με το Ανατολικό μπλοκ ήταν αδιέξοδη τόσο από οικονομική όσο και από γεωπολιτική άποψη. Για να ξεφύγει από το δίλημμα, ο Παπανδρέου ανέπτυξε την πολιτική του «τρίτου δρόμου» προσπαθώντας να οδηγήσει την Ελλάδα σε μια διεθνή ομάδα που δεν θα ελέγχονταν από κάποια υπερδύναμη. Όταν, όμως, το κίνημα των Αδεσμεύτων αποδείχθηκε χίμαιρα τότε ο ρεαλιστής Ανδρέας Παπανδρέου αποφάσισε να κεφαλαιοποιήσει την «προίκα» του Καραμανλή, δηλαδή τη συμμετοχή στην Κοινότητα.

Κάνοντας, επομένως, μια αναδρομή στα επιχειρήματα που ακούστηκαν στο δημόσιο διάλογο πριν την ένταξη, θα λέγαμε απολογιστικά ότι όλα τα θετικά επιχειρήματα επαληθεύτηκαν σε

μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, ενώ από τα αρνητικά επιχειρήματα επαληθεύθηκαν οι προειδοποιήσεις και επιφυλάξεις σχετικά με το ανεπαρκές πλαίσιο δημόσιας διοίκησης, δαιδαλώδη νομοθεσία, τερατώδη γραφειοκρατία και χαμηλή παραγωγικότητα.

Σε όλη αυτή την πορεία ξεχωρίζει η προσωπικότητα του Κωνσταντίνου Καραμανλή στη μάχη που έδωσε στο εσωτερικό της χώρας. Έχοντας απέναντί του κορυφαίους κοινοβουλευτικούς αντιπάλους, διατήρησε πάντα ένα υψηλό επίπεδο συμπεριφοράς στο δημόσιο διάλογο με ψυχραιμία και ευγένεια. Απέφυγε τη δημαγωγία και κράτησε την ανταλλαγή επιχειρημάτων στη σφαίρα της λογικής και της ουσίας.

Είναι ενδεικτικό της πολιτικής του εμβέλειας, ότι χρησιμοποιούσε τις επιθέσεις του ΠΑΣΟΚ και του ΚΚΕ σαν διαπραγματευτικό όπλο απέναντι στους κοινοτικούς εταίρους, προκειμένου να κάμψει τις αντιρρήσεις τους σε κρίσιμα σημεία της διαδικασίας. Υπ' αυτήν την έννοια, θα μπορούσε κανείς να πει ότι οι αρνητές της ένταξης συνέβαλαν σημαντικά στην πραγματοποίησή της.

Βιβλιογραφία - Πηγές

ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, Αθήνα.

Σβολόπουλος, Κ. (επιμ.). (1992). Κωνσταντίνος Καραμανλής. Αρχείο, Γεγονότα & Κείμενα. τ.4-6. Αθήνα: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής/Εκδοτική Αθηνών.

Σβολόπουλος, Κ. (επιμ.). (1995). Κωνσταντίνος Καραμανλής. Αρχείο, Γεγονότα & Κείμενα. τ.7-11. Αθήνα: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής/Εκδοτική Αθηνών.

Επίσημα Πρακτικά Συζητήσεων της Βουλής των Ελλήνων (ιστότοπος της Βουλής)

<https://library.parliament.gr/Αρχική/Ανακοινώσεις/κοινοβουλευτικά-πρακτικά>

Foreign Relations of the United States (FRUS), 1958-1960, vol. X, Eastern Europe, Finland, Greece, Turkey.

Ανήκομεν εις την Δύσιν. Διάλογος Καραμανλή- Παπανδρέου στη Βουλή στις 16/1/1979. Ανακτήθηκε από το YouTube https://www.youtube.com/watch?v=176XMf2B_Ms

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Hatzivassiliou, E. (1995). Security and the European Option: Greek Foreign Policy 1952-62. *Journal of Contemporary History*. Vol. 30 (No1). 187-202.

Kazakos, P. (2001). *Greece and the European Integration: 1947-2000*. London: Routledge,

Verney, S. (1993). *Greece and the European Community: The First Decade*. New York: St. Martin's Press

Αρχείο Ιδρύματος Κωνσταντίνου Καραμανλή, Φ17-1099. ΥΠΕΞ «Τα επιχειρήματα των αντιπάλων της εντάξεως και η αντίκρουσή τους»

Αρχείο Ιδρύματος Κωνσταντίνου Καραμανλή, Φ17-1076. Τηλεγράφημα Πρεσβείας Δουβλίνου προς ΥΠΕΞ 8.4.1980

Ανδριανόπουλος, Α., (Ιούνιος 6, 1979). "Πολιτικά-Οικονομικά οφέλη από την Ένταξη". Άρθρο στην εφημερίδα «Βραδυνή». Αθήνα: Εκδόσεις Γ. Αθανασιάδη.

Βαληνάκης, Γ. (2000), «Η διαπραγματευτική στρατηγική», στο: (επιμ. Χρ. Καριεντίδης) Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και η Ευρωπαϊκή Πορεία της Ελλάδας, *Διημερίδα* 25-26 Νοεμβρίου 1999, Αθήνα: Πατάκης

Βαληνάκης, Γ., (2005). «Οι σχέσεις με το ΝΑΤΟ», «Οι σχέσεις με τις ΗΠΑ, 1974-1981» και «Οι σχέσεις με τις ΗΠΑ, 1981-88», στο *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική, 1949-1988*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 2003 (επανέκδοση: Ι. Σιδέρης,

Βενιζέλος, Σ. (1962). *Η ΕΟΚ και οι Μικρές Επιχειρήσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση

- Βεργόπουλος, Κ. (1963). *Η Οικονομία της Μεταπολίτευσης*. Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο
- Βεργόπουλος, Κ. (1984). "Η Οικονομία της Μεταπολίτευσης". Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο
- Βερναρδάκης, Χ. (1983). "Η Αγροτική Πολιτική της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και η Ελλάδα". Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, σελ. 34-36.
- Βέρνυ, Σ. (1989). «Τα πολιτικά κόμματα και η ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ», στο: Σύγχρονα Θέματα, Τεύχος 38, σσ. 61-66.
- Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδας (1980). "Ανακοινώσεις για την ΕΟΚ". Αθήνα: Αρχείο ΓΣΕΕ
- Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδας (1982). "Ιστορία του Εργατικού Κινήματος στην Ελλάδα". Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο, σελ. 112-115
- ΕΡΤ (1980-1981). "Η Ελλάδα και η ΕΟΚ". Αθήνα: Αρχείο ΕΡΤ.
- Ηλιού, Η. (1962). Η Αλήθεια για την Κοινή Αγορά. Αθήνα.
- Ίδρυμα Κωνσταντίνου Καραμανλή (εφεξής ΙΚΚ), Φακ. ΕΟΚ (14-268), Ιωάννης Σ. Πεσμαζόγλου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Ε. Αβέρωφ-Τοσίτσα, 2/1/1961.
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. ΙΣΤ', Εκδοτική Αθηνών, σελ. 234. (το απόσπασμα ανθολογείται από το βιβλίο του Μ. Ψαλιδόπουλου, Παναγή Παπαληγούρα: Ομιλίες - Άρθρα, σελ. 246, Αθήνα, 1966)
- Καραθανάση, Ελένη. "Ο Ρόλος της Εκπαίδευσης στη Διαφύλαξη της Ελληνικής Γλώσσας μετά την Ένταξη στην ΕΟΚ." Ακαδημαϊκή Επιθεώρηση, 1983, σελ. 77-85.
- Κιτσίκης, Ν. (επιμ.) (1962). Η θύελλα της Κοινής Αγοράς. Αθήνα: Οικονομία-Πολιτική.
- Κοντογεώργης, Γ. (1985). Η Ελλάδα στην Ευρώπη. *Η πορεία προς την ένωση και η πολιτική του Καραμανλή*. Αθήνα: Παγκόσμιος Εκδοτικός Οργανισμός Χρήστος Γιοβάνης
- Κουκουλόπουλος, Π. (1983). "Εργασιακές Σχέσεις και Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση: Η Ελληνική Εμπειρία". Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήσης, σελ. 45-47
- Κουτσούκος, Π. (1985). "Το Κοινωνικό Πρόγραμμα του ΠΑΣΟΚ". Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο, σελ. 89-92.
- Κωνσταντίνος Καραμανλής . Αρχείο, Γεγονότα & Κείμενα. τ.7-10. Αθήνα: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής/Εκδοτική Αθηνών
- Μινώτου Μ., (2008). «Η ευρωπαϊκή επιλογή του Κωνσταντίνου Καραμανλή 1957- 1961», στο: Κων. Σβολόπουλος, Κων. Μπότσιου και Ευ. Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον 20ο αι.*, Αθήνα: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, σσ. 128-148.
- Μπότσιου, Ε. Κ. & Σακκάς, Γ. (επιμ.) (2015). Η Ελλάδα, η Δύση και η Μεσόγειος 1945-62, Νέες ερευνητικές προσεγγίσεις. Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας
- Μπότσιου, Ε. Κ. (επιμ.) (2010). Τετράδια Κοινοβουλευτικού Λόγου. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία.), σελ. 449-490

- Μπότσιου, Κ., (2005), «Αναζητώντας το χαμένο χρόνο: Η Ευρωπαϊκή τροχιά της Μεταπολίτευσης», στο: (Κ.Αρβανιτόπουλος- Μ. Κόππα) Τριάντα Χρόνια Εξωτερικής Πολιτικής, 1974-2004, Αθήνα: Λιβάνη, σσ. 99-121.
- Botsiou, E. K. (1999). Griechenlands Weg nach Europa. Von der Truman-Doktrin bis zur Assoziierung mit der Wirtschafts-gemeinschaft 1947-1961. Frankfurt a. M., Peter Lang.
- Οικολογική Εταιρεία Ελλάδας (1982). "Περιβαλλοντικό Κίνημα και Πολιτικές Προκλήσεις". Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήσης, σελ. 45-47.
- Οικονομικός Ταχυδρόμος (1977). «Ανδρέας Γ. Παπανδρέου: Συνέντευξη για την ΕΟΚ». Τεύχη αρ.1221-1222. Αθήνα: Εκδόσεις Οικονομικού Ταχυδρόμου (αναδημοσίευση το 1978 σε έντυπο από ΠΑΣΟΚ: Επιτροπή Εκδόσεων, Αρχείο Ιδρύματος Κωνσταντίνου Σημίτη) Ανάκτηση 12 Μαρτίου 2024 από <http://hdl.handle.net/11649/33938>
- Οικονομικός Ταχυδρόμος (1982). "ΕΟΚ και Ελληνική Βιομηχανία: Προκλήσεις και Ευκαιρίες". Αθήνα: Εκδόσεις Οικονομικού Ταχυδρόμου.
- Ομιλία Λεωνίδα Δερτιλή (εισηγητή της πλειοψηφίας) Εφημερίς των συζητήσεων της Βουλής, Συνεδρίαση 25.1.1962. στο Πάνος Καζάκος, (2003). Ανάμεσα σε Κράτος και Αγορά. Αθήνα : Πατάκης, σσ. 273-281
- Ομιλία Π. Παπαληγούρα στη Βουλή, Εφημερίς των συζητήσεων της Βουλής, Συνεδρίαση 25.1.1962. στο Πάνος Καζάκος, (2003). Ανάμεσα σε Κράτος και Αγορά. Αθήνα : Πατάκης, σελ. 238,
- Πανεπιστήμιο Αθηνών (1961). "Η ΕΟΚ και η Ελλάδα: Δημόσιες Συζητήσεις". Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Παπαδημητρίου, Δ. (1981). "Πολιτισμικές Διαστάσεις της Ελληνικής Ένταξης στην ΕΟΚ." Αθήνα: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Αθηνών
- Πούλιου, Ρ., (2019). Ανήκομεν εις την Δύσιν» Κ. Καραμανλής 1976. Μελέτη περίπτωσης για τον ρόλο των ΜΜΕ στη σημασιολόγηση των πολιτικών μηνυμάτων. Διπλωματική εργασία. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. (Διαθέσιμο στο <https://apothesis.eap.gr/archive/item/73447> - ανάκτηση 12.03.2024)
- Ράλλης, Γ. (1977). «Με την ΕΟΚ θα εμπεδωθεί η Δημοκρατία» . «Τα Νέα», Φύλλο 26.10.197
- Ροζάκης, Χ., (2000). «Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1981-1990», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΣτ', Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών
- Ρουμελιώτης Π., (1980), «Η ένταξη θα οξύνει την οικονομική κρίση στον τόπο μας». Περιοδικό ΕΨΙΛΟΝ, τεύχος Ιουλίου 1980. Αθήνα: Τεγόπουλος Εκδοτική
- Ρουμελιώτης, Π. & Κολλάρος, Β., (2021). «Από την Ελλάδα της Αλλαγής στην Ελλάδα της παρακμής». Αθήνα: Εκδ. Οργανισμός Λιβάνη
- ΣΕΒ (1981). "Βιομηχανικές Προκλήσεις και Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση". Αθήνα: Εκδόσεις ΣΕΒ

- Σπετσιώτη Μ. (1978), «Η ένταξη και η εθνική γεωργία», *Η ένταξή μας στην ΕΟΚ*, Θεμέλιο, Αθήνα, σελ. 270-273
- Στεφανίδης, Ι., (2021). *Ψυχρός Πόλεμος*, Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, 2021
- Σύνδεσμος Ελληνικών Βιομηχανιών (1961). *Βιομηχανικές Προκλήσεις και Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση*. Αθήνα: Εκδόσεις ΣΕΒ
- Συριανός Μ.] (1978), «Οι πολιτικές δυνάμεις και η Συμφωνία Σύνδεσης του 1962: Ο αγώνας ενάντια στη Σύνδεση», *Η ένταξή μας στην ΕΟΚ*. Αθήνα: Θεμέλιο, σελ. 61-125
- Τεχνικά Χρονικά (1977). «Συμβολή στην πληροφόρηση για τις επιπτώσεις από την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ» (συλλογικό). Τεύχος Σεπτεμβρίου 1977, έτος 46. Αθήνα: Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος
- Το ΚΚΕ. Επίσημα Κείμενα (1997), τόμ. 8, σελ. 612, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή
- Φακιδόλας, Ε. Τ. (1979). *Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα και η Ένταξη της Ελλάδας*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Χαρίτος, Ι. Σ. (1981). *Ελλάδα – ΕΟΚ 1959-1979, Από την Σύνδεση στην Ένταξη*. Αθήνα: Παπαζήση. σ. 61-62
- Χριστόπουλος, Γ. (2005). "Η Επιστροφή της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Οικογένεια". Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, σελ. 102-105.
- Ψαλιδόπουλος, Μ., (2013). Παναγιώτης Κανελλόπουλος-Ιωάννης Πεσμαζόγλου, Η προσχώρηση της Ελλάδας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες (1979), στο: Ευ. Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Τετράδια Κοινοβουλευτικού Λόγου II*. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ & ΕΝΘΕΤΑ

- Εφημερίδα «Αυγή» (1961). "ΕΟΚ: Κίνδυνοι και Παγίδες για την Ελλάδα". Αθήνα: Εκδόσεις Αυγής.
- Εφημερίδα «Αυγή» Φύλλο 28.1.1979. "Απόφαση της Β' Τακτικής Συνόδου Κ.Ε. του ΚΚΕ (εσωτ.)".
- Εφημερίδα «Αυγή». Φύλλο 25.3.1979. "Απόφαση της Κ.Ε. του ΚΚΕ (εσωτ.) για την ένταξη της χώρας μας στην ΕΟΚ".
- Εφημερίδα «Ελευθερία». Φύλλο 22.2.1967. Συνέντευξη Ανδρέα Παπανδρέου
- Εφημερίδα «Ελευθεροτυπία» (1980). "ΕΟΚ: Κίνδυνοι και Παγίδες για την Ελλάδα". Αθήνα: Εκδόσεις Ελευθεροτυπίας.
- Εφημερίδα «Ελευθεροτυπία». Φύλλο 15.7.1978. Δηλώσεις Α. Παπανδρέου στο «Τελές Μεντιτερανέ»

Εφημερίδα «International Herald Tribune». Φύλλο 14.4.1978. Συνέντευξη Ανδρέα Παπανδρέου

Εφημερίδα «Καθημερινή». Φύλλο 17.9.1978. Συνέντευξη Ιωάννη Πεσμαζόγλου στο Χρίστο Καρανίκα

Εφημερίδα «Καθημερινή» (1980). "Η Ελλάδα στην ΕΟΚ: Μια Νέα Εποχή". Αθήνα: Εκδόσεις Καθημερινής.

Εφημερίδα «Ριζοσπάστης», φύλλο 15-6-1975. Άρθρο «Στη μέγερνη της ΕΟΚ».

Εφημερίδα «Ριζοσπάστης», φύλλο 17.1.1979. Δήλωση της Κοινοβουλευτικής Ομάδας του ΚΚΕ για τα ζητήματα της εξωτερικής πολιτικής.

Εφημερίδα «Το Βήμα» (1981). "ΕΟΚ και Ελλάδα: Προκλήσεις και Ευκαιρίες". Αθήνα: Εκδόσεις Βήματος.

Καζάκος Π. (2015, Νοέμβριος 29). Η σύνδεση της Ελλάδας με την ΕΟΚ. Η Καθημερινή. Ανακτήθηκε από <https://www.kathimerini.gr/society/840425/i-syndesi-tis-elladas-me-tin-eok/> (ημερομηνία πρόσβασης: 10 Μαρτίου 2024)

Μπότσιου, Ε. Κ. (2015, Ιούλιος 21). Η Απόφαση για Σύνδεση με την ΕΟΚ. Η Καθημερινή. Ανακτήθηκε από <https://www.kathimerini.gr/society/820322/i-apofasi-gia-syndesi-me-tin-eok/> (ημερομηνία πρόσβασης: 18 Μαρτίου 2024)

Παπαδόπουλος, Π. (2019, Ιούλιος 8). Οι απροσδόκητες εκμυστηρεύσεις. Η Καθημερινή <https://www.kathimerini.gr/culture/books/1032335/oi-aprosdokites-ekmystireyseis/> (ημερομηνία πρόσβασης: 18 Μαρτίου 2024)

Σακκάς, Γ. (2014, Απρίλιος 19). Η Κρίση του Σουέζ. Η Καθημερινή. Ανακτήθηκε από <http://www.kathimerini.gr/763441/article/epikairothta/kosmos/h-krish-toy-soyez> (ημερομηνία πρόσβασης: 18 Μαρτίου 2024)

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν. 1599/1986 και τα άρθρα 2,4,6 παρ. 3 του Ν. 1256/1982, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής εργασίας και δεν προσβάλλει οποιασδήποτε μορφής πνευματικά δικαιώματα τρίτων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον.